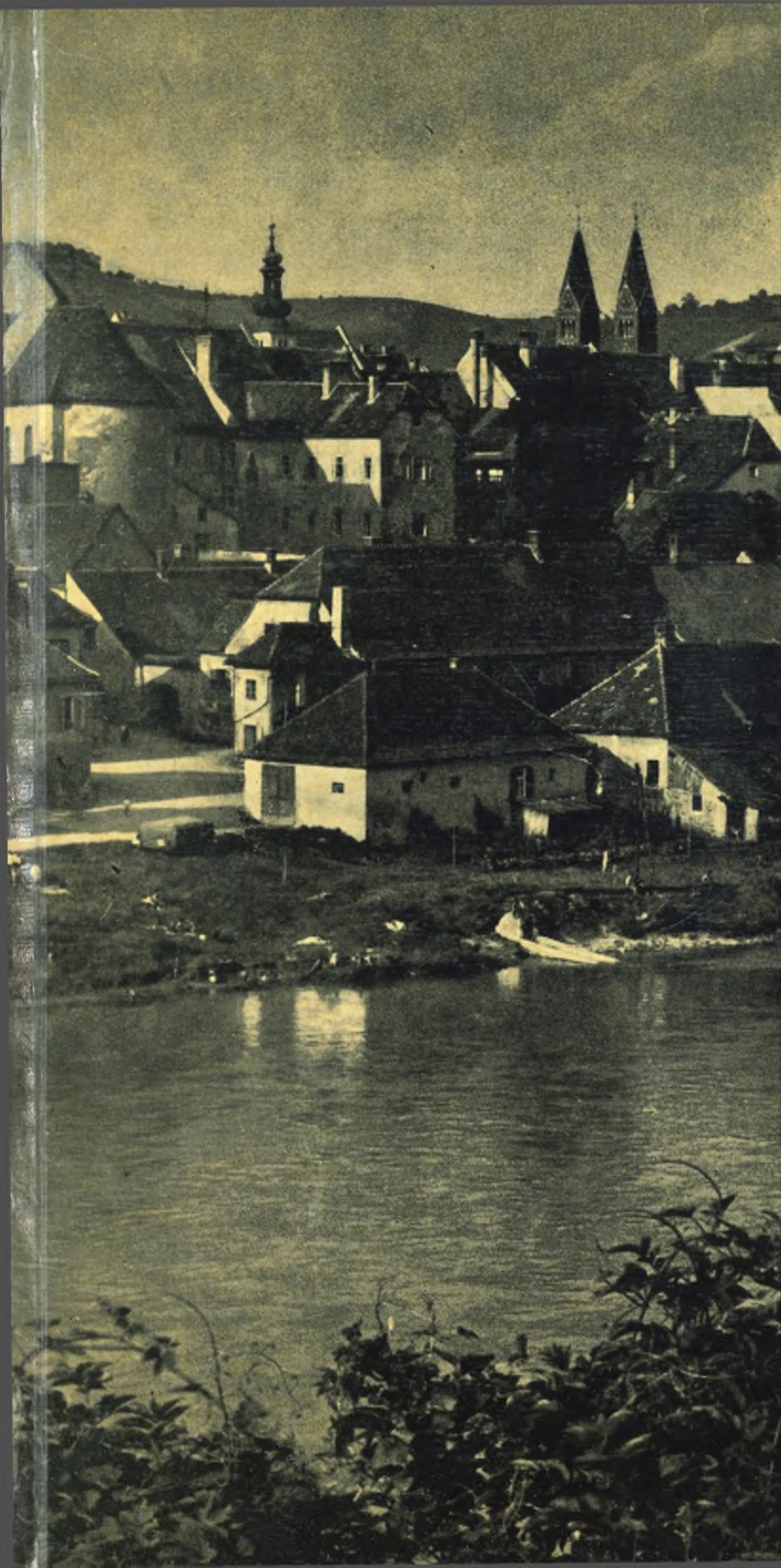

ČASOPIS ZA SLOVENSKO
KRAJEVNO ZGODOVINO

3

LETO III - ŠT.

RONIKA

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

III. letnik Ljubljana 1955 3. številka

Vsebina tretje številke:

- P. Blaznik: Pota in vidiki slovenske krajevné zgodovine — Stran 145
R. Kyovský: Stavke ljubljanskega delavstva v letih 1871—1874 in ustanovitev prvih sindikatov v Ljubljani — Stran 150
K. Brenkova: Prva uprizoritev mladinske igre v slovenskem jeziku v Ljubljani — Stran 160
M. Mušič: Iz življenja in dela Machovih — Stran 165
B. Rudolf: Gradivo o začetkih umetnostne organizacije v Mariboru — Stran 170
J. Dular: Navratilov Zapis iz leta 1849 (konec) — Stran 176
V. Valenčič: Popis družinskih poglavarjev l. 1660 in število prebivalstva v Ljubljani — Stran 179
A. Vončina: Gradbena fototeka — Stran 183

MUZEJSKE NOVICE:

- M. Jagodic: Etnografski muzej v Ljubljani — Stran 185
M. Stelè: Prva mednarodna razstava grafike v Ljubljani — Stran 187

IZ NAŠIH REVIJ — Stran 188

ZGODOVINSKO BRANJE:

- O.: J. Šašel, Vodnik po Emoni — Stran 190
O.: M. Kos, Srednjeveška Ljubljana — Stran 190
O.: Loški razgledi II-1955 — Stran 190
O.: Maribor. Ilustr. vodnik po mestu in okolici — Stran 191
J. Š.: A. Struna, Vodni pogoni na Slovenskem — Stran 191
J. Š.: S. Mazi, Klavže nad Idrijo — Stran 192
J. Š.: 30 let Induplati — 192

Slika na ovitku:

Maribor (foto Marijan Pfeifer, Ljubljana)

Prilogi:

- Mladinska igra »Tinček-Petelinček«. Po Kotzebuejem Der Hahnenschlag prevedla Kristina Brenkova
Veno Pilon: Omizje v kavarni (linorez)
Vimjeti sta delo prof. J. Plečnika

Ureja uredniški odbor
Odgovorni urednik Zvone Miklavič

Izdaja in zalaga: Zgodovinsko društvo za Slovenijo, sekcija za lokalno zgodovino. Predstavnik Jože Sorn. Oprema ing. arch. Ivo Spinčič. Tiska tiskarna »Toneta Tomšiča« v Ljubljani. Uredništvo in uprava v Ljubljani, Mestni trg 27/II (Mestni arhiv). Tekoči račun pri Mestni hranilnici ljubljanski št. 601-606-1-75. Letna naročnina 400 din, posamezna številka 150 din.

POTA IN VIDIKI SLOVENSKE KRAJEVNE ZGODOVINE*

DR. PAVLE BLAZNIK

Krajevna zgodovina se ukvarja z raziskavanjem preteklosti na ozemlju, ki je manjše od narodnostnega teritorija. Njeno torišče je kaj različno tako glede na teritorij kot na snov, ki jo obravnava. Teritorialno se lahko omejuje na prav ozko področje, n. pr. na vaško ali mestno naselbino, more pa zajemati tudi dokaj obsežne predele kot n. pr. prostrana zemljiška gospostva ali večje geografsko zaokrožene celote. Glede na snov raziskuje lahko razne neznatne drobce iz preteklosti in to iz najrazličnejših področij. Prav tako si pa more zastavljati tudi težje in pomembnejše naloge; krajevna zgodovina te vrste zasleduje na ozkem ali širokem ozemlju — upoštevajoč obče zgodovinski tok — celoten razvoj ondotnega prebivalstva časovno omejeno ali pa tudi neomejeno od najstarejših dni do danes. Pri tem opravlja krajevna zgodovina važno poslanstvo, da nazorno približuje tudi preprostemu bralcu, ki mu je dobro znano okolje, materialne temelje in pota družbenega razvoja ter ga tako usposablja, da s poznanjem preteklosti bolje razumeva sedanjost.

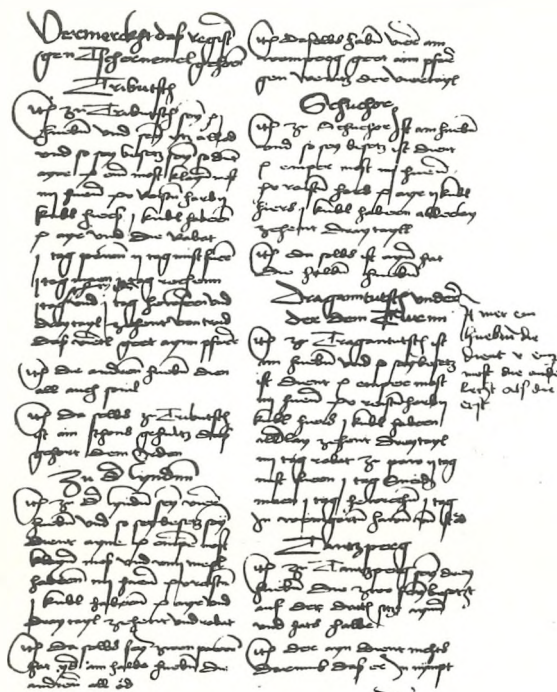
Ce skušamo vrednotiti predvojna dela v okviru slovenske krajevné zgodovine, bomo prišli nekako do sledečega zaključka: Po veliki večini so vse knjige, razprave in članki krajevné zgodovinskega značaja usmerjene k lokalni drobní raziskavi. Med temi je napravljeno marsikaj pomembnega in zasluži vsekakor pozornost in priznanje. Kot so ti krajevni prispevki važni in dobrodošli za poznavanje ožje krajevné zgodovine večjih ali manjših ozemelj, pa vendar za splošno sintezo v slovenskem smislu večidel ne prihajajo do izraza. Usmerjenost k pripravi za za tako sintezo zasledujejo šele agrarne monografije, ki so pisane z znanstveno ambicijo in pritegujejo po svoji metodi na pomoč poleg listinskega gradiva zlasti urbarje kot najvažnejši vir za poznavanje gospodarskega in socialnega položaja slovenskega kmeta, pa imenjske knjige, terezijanski, jožefinski in franciscejski kataster z mapami,

upoštevajo arheološke in etnografske izsledke, da naštejemo le najvažnejše vire, ki prihajajo pri tem delu v poštev. Take monografije se nanašajo sicer na posamezna več ali manj omejena ozemlja, pa skušajo s socialno, družbeno zgodovino kot izrazom lokalne zgodovine uporabljajoč v polni meri znanstven aparat prispevati svoj delež k splošni sintezi v slovenskem merilu. Zavedati se namreč moramo, da pelje pot k splošnemu pregledu le od analize mnogih posameznosti.

Ne glede na razna založništva, ki so objavljala krajevné zgodovinske razprave v obliki samostojnih knjig oziroma brošur, so našli taki prispevki svoje zatočišče v prvih desetletjih našega stoletja predvsem v Izvestjih Muzejskega društva za Kranjsko, oz. v kasnejšem Glasniku Muzejskega društva za Slovenijo, pa v Časopisu za zgodovino in narodopisje, ki je izhajal v Mariboru in je prinašal predvsem članke, nanašajoče se na slovenski del nekdanje Štajerske. Delo na krajevni zgodovini je negoval zlasti mariborski Časopis, ki je hotel pospeševati zanimanje za krajevno zgodovino tudi s tem, da je uvedel celo poseben oddelek pod naslovom »Gradivo za krajevne kronike«. Tu naj bi se objavljalo neobdelano, širšim krogom težko pristopno gradivo. Tem revijam se je nekaj let pred drugo vojno pridružila še Kronika slovenskih mest, ki je prinašala, kot kaže naslov, prispevke, tikajoče se naših mest. Pred drugo vojno smo bili torej v tem pogledu kar dobro preskrbljeni.

Toliko bolj smo pogrešali primernih glasil po vojni, ko nista oživela ne Časopis za zgodovino in narodopisje, ne Kronika slovenskih mest. Zgodovinski časopis ima seveda drugačne naloge in v njem v splošnem ni prostora za prispevke iz krajevné zgodovine. Samo do neke meje je moglo te vrzeli nadoknaditi sicer zelo razpredeno krajevno časopisje, ki pa objavlja predvsem take krajevné zgodovinske prispevke, ki jih je priklicala v svet bolj trenutna aktualnost kot pa želja po načrtnem raziskovanju. Jas-

* Referat na IX. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Kopru in Piranu v duhu od 26.—28. septembra 1955.

Stran iz urbarja Nemškega viteškega reda iz leta 1490 za posest okoli Metlike (fotokopija v Mestnem arhivu v Ljubljani)

no je, da zgodovinskih člankov v krajevnem časopisju v splošnem ne odlikuje pretirana skrb za primerno dokumentacijo.

Nujna potreba po glasilu, ki naj pospešuje zanimanje za zgodovino posameznih večjih ali manjših območij slovenskega ozemlja in ki naj obenem posreduje izsledke slovenske zgodovine na čim razumljivejši način, je narekovala 1953 ustanovitev *Kronike* (Časopisa za slovensko krajevno zgodovino). Kot beremo v uvodni besedi uredniškega odbora, naj bi *Kronika* zajemala čim več krajev ter posvečala prav posebno skrb našim obrobnim področjem. Tako bi krajevna zgodovina vezala z medsebojnim spoznavanjem »vse Slovence od Brd in Trente do Bele krajine in Prekmurja v zavesti ene zgodovinske in kulturne družine«.

Podrobna analiza prvih dveh letnikov *Kronike* kaže, da potekajo sodelniki večinoma iz vrst nastavljenec na znanstvenih in njim sorodnih ustanovah, kot univerzi, arhivih, muzejih, knjižnicah ipd. Podeželje je po avtorjih skrajno borno zastopano. Ker je večina sodelnikov iz Ljubljane, ni čudno, da stopajo po številu v ospredje zlasti članki, ki se nanašajo na Ljubljano, ali pa obravnavajo probleme splošno slovenskega značaja. Če upoštevamo še dejstvo, da je *Kroniko* pomagal ustanoviti MLO v Ljubljani, da potekajo prav od tam najizdatnejša finančna sredstva, dalje, da je večina

oglasov iz Ljubljane, moremo mirno trditi, da bi imela *Kronika* možnost obstoja tudi brez pomoči s podeželja. Toda s tem bi *Kronika* ne izpolnila predvidenih načrtov.

Kronika pa ni edino torišče, kjer imajo avtorji možnost objavljati svoje krajevno-zgodovinske prispevke. Vzporedno s *Kroniko* se namreč pojavljajo tudi zborniki posameznih krajev, kakršni so bili dokaj redki pred zadnjo vojno, ki so pa vse bolj pogost pojav v današnjih dneh. Zborniki se med seboj zelo ločijo glede na vsebino. Medtem ko temelje nekateri povsem na zgodovinskih prikazih, v katerih skušajo podati celoten zgodovinski razvoj obravnavanega območja, so drugi zborniki bolj revialnega značaja in vsebujejo poleg zgodovinskih člankov tudi literarne doneske, segajo v prirodoznanje, obdelujejo urbanistična vprašanja ipd. Če je podrobna analiza zbornikov v naše namene že zaradi tega otežkočena, jo komplicira tudi dejstvo, da smo pri nekaterih izdajah v zadregi, ali naj jih v tej zvezi upoštevamo ali ne. Vendar je že na prvi pogled jasno, da dopolnjujejo zborniki marsikatero vrzeli, ki jih je pokazala analiza *Kronike* tako glede obravnavanega ozemlja kot tudi glede avtorjev.

Tako se nanašajo na nekdanje štajersko ozemlje kar trije razmeroma obsežni zborniki (celjski, slovenjgraški, ptujski), na Istro oz. Slovensko Primorje dva, Gorenjska je zastopana z mengeškim, loškim in kamniškim, Dolenjska pa s kostanjeviškim zbornikom. Glede avtorjev velja pripomniti, da srečamo sicer tudi v zbornikih marsikatero ime, na katerega smo naleteli tudi v *Kroniki*. Za mengeški zbornik je celo značilno, da v njem povsem prevladujejo ljubljanski sodelniki. Toda v splošnem velja, da so v zbornikih ljubljanski sodelavci v veliki manjšini. Večina člankov je izšla izpod peresa sodelnikov s terena samega. Najbolj značilen je v tem oziru Istrski zgodovinski zbornik, v katerem srečamo med avtorji same domačine.

Če se je s pritegnitvijo zbornikov ne preveč razveseljiva analiza nekoliko ublažila, je treba vendar poudariti, da je krajevno zgodovinopisje v mnogih predelih naše zemlje daleč zaostalo. Zlasti bode v oči Maribor, ki ima tako bogato tradicijo prav na tem torišču, pa je vendarle njegov delež v *Kroniki* obsežen le v dveh člankih in dveh poročilih, čeprav razpolaga z obsežnim arhivom in lepo študijsko knjižnico.

Če upoštevamo *kvaliteto* člankov v *Kroniki* in zbornikih, je seveda treba dati prednost *Kroniki*, ki jo urejuje strokovno kvali-

ficiran uredniški odbor. Redakcija Kronike se uspešno trudi, da objavlja prispevke, ki se ne omejujejo samo na golo naštevanje že znanih dejstev, nego nudijo tudi nove ugotovitve na podlagi gradiva, ki doslej še ni bilo upoštevano. Pravilno je, da so prispevki podani v poljudni obliki. Saj je naša dolžnost, da posredujemo čim širšemu krogu bralcev na poljuden način tudi izsledke stroge znanosti. Vendar je treba paziti, da razprave ne vise v zraku, temveč da so postavljene v zgodovinski okvir. Če se je Kroniki ta plat v veliki meri posrečila, ne moremo tega trditi brez rezerve za zbornike v celoti. Poleg vrste kvalificiranih člankov so se v njih pojavili tudi nekateri prispevki, ki so jih avtorji sicer pisali z veliko ljubeznijo, vendar pogrešamo v njih kritične obdelave. Ponekod srečavamo diletantske trditve, ki so povzete iz davno zastarele literature in so jih novejša raziskavanja zavrgla. Ali naj zaradi takih pomanjkljivosti skušamo zavirati izdajo zbornikov?

Po mojem mnenju ne bi kazalo načelno zavirati iniciative s podeželja. Zbornike financirajo razne podeželske politične in gospodarske ustanove, ki rade žrtvujejo sredstva v ta namen, ki bi se pa od njih Kronika v večini primerov prav gotovo finančno nič ne opomogla. Zakaj naj bi torej ne izrabili finančne podpore, ki jo prožijo razni lokalni faktorji in podpirali s to pomočjo naše krajevno zgodovinopisje? Upoštevati je treba tudi izredno zanimanje, ki ga kažejo široke ljudske plasti za take publikacije, kar posebno dokazujeta v najkrajšem času razprodana zbornika v Mengšu in Kamniku. Pač pa bi bilo nujno poskrbeti za ustrezno kvalificirano redakcijo, kar po mojem mnenju niti ne bi povzročalo prevelikih težav. Saj imamo preko vse Slovenije razširjene podružnice Zgodovinskega društva, ki naj bi posredovale povezavo med izdajatelji zbornikov in redakcijo Kronike. Redakcija Kronike naj bi dajala strokovno mnenje in kritične napotke k posameznim prispevkom ter svetovala, kateri prispevki so godni za tisk in kateri ne. S takim sodelovanjem bi se raven zbornikov dvignila, s tem bi pa tudi naše krajevno zgodovinopisje napravilo velik korak v svojem razvoju.

Ne bi pa bilo mogoče napak, če bi tudi redakcija Kronike skušala uresničiti svojo zamisel, ki jo je izrekla v uvodni besedi k prvemu letniku, da bo namreč začela izdajati s sodelovanjem delavcev na terenu po-

samezne številke, ki bi bile posvečene določenemu kraju kot njegov zbornik. Seveda bi take številke ne smele biti preveč pogoste. Pri trikratnem izhajanju na leto bi bilo kar dovolj, če bi bila ena številka usmerjena v ta pravec. Sicer bi bil časopis spet premalo zanimiv za širši krog naročnikov.

Če razmejitev med Kroniko in zborniki po mojem ni težko izvedljiva, je pa vse bolj pereč problem *avtorstva* in pa njegove *usmeritve*. Kot že rečeno, gre pri obravnavanju krajevne zgodovine za dvojno usmerjenost. V eno skupino sodijo strogo znanstveno pisane monografije, drugo skupino tvorijo drobne lokalne raziskave.

Vsekakor je želeli, da bi se pomnožilo število *znanstvenikov*, ki bi se posvečali globljemu raziskavanju krajevne zgodovine, upoštevajoč sodobne metode, o čemer se je že govorilo na prenekaterem zborovanju slovenskih zgodovinarjev. Skrb za vzgojo teh delavcev more prevzeti v največji meri pač le univerza v svojih seminarjih in to ne le na filozofski fakulteti (zgodovini, geografiji, etnologiji, umetnostni zgodovini), temveč tudi na obeh oddelkih pravno-ekonomske fakultete. Seminarske naloge naj bi se po možnosti usmerjale čim bolj v pravec krajevne zgodovine. Pri obravnavanju vprašanj iz domačega okolja se bo mlad kandidat verjetno bolje znašel, bo opravljal delo z večjim zanimanjem in več koristil znanosti, kot če se prezgodaj loteva problemov širšega značaja. Pri tem se bo področje raziskavanja vse bolj širilo ob neprestanem izpopolnjevanju znanstvenih metod.

Možnosti za znanstveno udejstvovanje so danes dosti večje, kot so bile pred vojno.

Stari grad nad Celjem

Takrat je bil diplomiran zgodovinar brez upoštevanja Ljubljane in Maribora navezan le na srednješolsko službo. Danes je v našem podežlju vrsta muzejev in ustanavljajo se arhivi. Te ustanove naravnost kličejo po zgodovinarju-znanstveniku. Tudi za sredstva, ki morajo biti znanstveniku na razpolago pri njegovem delu, je danes neprimerno bolje poskrbljeno. Pomislimo le na to, koliko študijskih knjižnic smo premogli pred vojno in kje vse jih imamo danes. Čeprav je res, da se nudijo v Ljubljani največje možnosti za znanstveno udejstvovanje, so vendar dani temeljni pogoji za znanstveno raziskavanje tudi v vrsti drugih mest. Lotiti se je treba samo obdelave problemov, za katere imamo pri roki čim več materiala. Za starejšo dobo si pomagamo z natisnjenimi viri, med katerimi naj omenim le Kosovo Gradivo, pa zbirke listin za posamezne dežele, kot Schumija, Jakscha, Joppija itd. Mnogo gradiva za kasnejši srednji vek je objavljenega v starejši revialni literaturi, kot v Mittheilungen des Historischen Vereins für Krain ali v Mittheilungen des Museal-Vereins für Krain. Koliko dragocenega gradiva je zbranega v Kosovih izdajah urbarjev! Omenjena dela je dobiti prav gotovo v vsaki študijski knjižnici. Toda tudi na podežlju nismo navezani samo na natisnjene vire. Na znanstveno obdelavo čakajo začetne arhivalije, ki so zbrane v okviru podeželskih muzejev, da ne omenjam Maribora, Kopra ali Pirana, kjer je hranjeno v arhivih številno, doslej razmeroma še malo obdelano gradivo, nanašajoče se na gospodarsko, politično, narodno, cerkveno kot tudi kulturnozgodovinsko življenje v ondotnih pokrajinah.

Medtem ko se zavedamo, da k prvi skupini obdelave krajevne zgodovine v danih razmerah gotovo ne bo mogoče zajeti širšega kroga sotrudnikov, se delu pri *podrobni raziskavi najrazličnejših vprašanj* iz preteklosti posameznih krajev ne stavi nasproti toliko objektivnih težav. Pri taki obdelavi ne bi smeli biti v zadregi za *avtorje*. V prvi vrsti so seveda poklicani zgodovinarji, ki so spričo tako gostega omrežja naših gimnazij razporejeni po vsem slovenskem ozemlju. Čeprav se zavedam, da marsikje službena obremenitev srednješolskega učitelja ni majhna, moram vendar ugotoviti, da dosedanje udejstvovanje naših srednješolskih zgodovinarjev na polju krajevnega zgodovinopisja ni dalo pričakovanih rezultatov, kakor nakazuje že sama analiza sotrudnikov Kronike. Vsekakor bi bilo pa treba zainteresirati tudi druge lokalne intelektual-

ce, ki bi mogli marsikaj prispevati vsak s svojega torišča. Pri izbiranju snovi naj bi bilo glavno vodilo vprašanje dostopnega materiala. Pri tem upoštevajmo poleg obstoječe literature zlasti teren sam, pa podeželske arhive, ki jih najdemo na sedežih občin in župnij, pa v okviru podeželskih muzejev. Zanimajmo se pa tudi za arhivalije, ki so raztresene marsikje na našem podežlju in jih še nimamo v evidenci.

Spričo praktične potrebe pri domoznanskem pouku v šoli bi bilo zelo koristno, da bi *zbrali* o posameznih krajih vse, kar je bilo o njih *kritično pisanega* in je na drobno posejano po najrazličnejših revijah. Te drobce naj bi spravili v celoto. Seveda je treba močno naglasiti, da moramo biti zelo previdni. Poiskati moramo podatke, ki predstavljajo zadnja odkritja v posameznih predelih. V tej zvezi naj velja moje posebno opozorilo na zgodovinske podatke v Leksikonu Dravske banovine, kjer so bile nekritično prevzete številne zdavnaj ovržene trditve, o čemer se je možno podrobneje poučiti iz ocene, ki je izšla v Geografskem Vestniku 1940.

Ne zanemarjajmo gradiva, ki ga nudi *teren*, čigar važnosti se znanstveni krogi dovolj zavedajo. Saj odhajajo tja leto za letom posamezne ekipe, ki zbirajo na našem podežlju zlasti podatke o ondotni materialni in duhovni kulturi. Koliko *etnografskih* dragocenosti še hrani naša vas! Vendar je treba tako gradivo zelo kritično preverjati. Taki podatki prihajajo za krajevno zgodovino v poštev, če jih kritično in primerjalno zberemo za širši teren, ali če jih preverimo z arhivskim gradivom. Res dobimo v teh podatkih često potrditev tega, kar je bilo dognano na drugi osnovi. V ilustracijo naj omenim primer iz Češnjice na besniškem ozemlju. Tod je na kmečki domačiji, ki jo je skozi stoletja vezala dolžnost vzdrževati konja, s katerim se je moral gruntar priključiti loškemu oskrbniku na službenem potu, še danes ohranjen spomin na to obveznost v jezdecu, ki je upodobljen v kamnitem okviru na gospodarskem poslopju omenjenega grunta. Ljudska fantazija je stvorila ob tem liku povest o domači hčeri, ki se je preoblečena v moškega javila v vojaško službo, o čemer poje tudi narodna pesem.

Naj omenim v zvezi s terenskim delom le še *ledinska imena*, ki so večinoma zelo stara, pa jim prav v sedanjem času preti vse večja nevarnost, da bodo polagoma izginila. Kaj vse se da razbrati iz njih, če jih sistematično zberemo in kritično premotrimo! S pomočjo ledinskih imen si je mogoče

ustvariti dokaj določeno sliko o kulturi tal na naši zemlji ob naselitvi naših prednikov. Ledinska imena nam nakazujejo tudi čas naselitve, obenem pa kažejo na narodnost prvotnega kolonista. Kako hvaležna naloga bi bila zbrati na določenem prostoru vsa ledinska imena, jih točno lokalizirati na natančni karti in jim označiti ustrezni geografski položaj!

Kaj vse je mogoče razbrati iz *občinskih arhivov*, ki segajo nekateri daleč v avstrijsko dobo! Zasledujemo na njihovi osnovi družbeni položaj našega človeka, njegovo gospodarsko in politično udejstvovanje, pa kulturno življenje na naši vasi!

Lepe rezultate glede lastnikov na posameznih kmečkih domačijah je mogoče doseči z analizo *matičnih knjig*, ki so ohranjene ponekod za čas od zač. XVII. stol. dalje. Črpanje podatkov iz matičnih knjig po 1770 je seveda lažje in uspešnejše, ker je pri vsakem imenu označena hišna številka in pripadnost zemljiškemu gospodu. Za starejšo dobo je delo težje tudi zato, ker so bili isti ljudje kaj pogosto vpisani pod različnimi priimki. Posameznike je mogoče identificirati zlasti s pomočjo priimkov botrov in prič. Skozi stoletja je namreč veljal običaj, da so naprošali za botre in priče po možnosti eno in isto osebo. Pri lokalizaciji pri-

imkov pa se lahko uspešno naslonimo tudi na domača, hišna imena, ki so v splošnem zelo stara.

Še dosti bolj zgovorne so glede naših kmečkih domačij novejša *zemljiške knjige*, ki zajemajo čas od 1870 dalje. Ker hrani zemljiške knjige vsako sodišče, so zelo lahko dostopne tudi na podeželju. Če smo lahko zasledovali na osnovi matičnih knjig genealogijo posameznih družin, pa menjavanje lastnikov na posameznih domačijah, nam omogoča zemljiška knjiga podroben vpogled v vzroke, zakaj so prevzemali novi lastniki določena posestva. Zemljiška knjiga nam bo razložila, ali gre pri menjavanju gospodarjev le za navadno dedovanje, ali pa so bile spremembe zaradi gospodarskih zadreg in kriz. Kmetija je bila mogoče prezadolžena, pa jo je lastnik prostovoljno prodal, ali so jo pa upniki gnali na dražbo. Mogoče bomo ugotovili, da so bila nekatera naselja v določenih področjih v določenem času močno pod takim vplivom, drugje kriza ni prihajala toliko do izraza. Skušali bomo ugotoviti, kje so vzroki za tak pojav. Mogoče nam bo dala taka analiza toliko pobud, da bomo segli še po starejših zemljiških knjigah, ki potekajo iz konca XVIII. stol., in bomo skušali pritegniti še ustrezne urbarje. S tem bo dobila slika o posestnih

J. Koch. d.

Brodarji na Savi (iz Valvasorja)

A. Trost. f.

razmerah določenega ozemlja še bolj zaokroženo sliko.

Marsikatera kmečka domačija kot tudi meščanska hiša hrani še danes svoje *hišne arhivalije*, ki segajo tudi daleč nazaj. Če zvemo za take primere, lahko napravimo dvojno dobro delo. Predvsem bomo skušali pridobiti odkrite arhivalije za ustrezni arhiv, hkrati se pa lotimo tudi njihove obdelave. Na podlagi kmečkega hišnega arhiva se da mogoče lepo obdelati razvoj tiste kmetije. Študija o tej domačiji bo pa obenem služila kot dober donesek k splošni sliki naše kmečke posesti v prejšnjih stoletjih.

Prav posebno pa naravnost poziva zlasti naše zgodovinarje na podeželju k obdelavi obsežno gradivo iz dobe *narodnoosvobodilne borbe*. Saj ni muzeja na našem podeželju, ki ne bi imel bogatih arhivalnih zbirk iz tega časa. Kot dopolnilo arhivskega materiala bomo pritegnili tudi gradivo, pridobljeno na osnovi spominov borcev in drugih prič iz dobe naše revolucije. Vendar se moramo zavedati, da so pričevanja po spominu le sekundaren vir, ki ga moramo obravnavati nadvse kritično. Čas bi že bil, da preidemo od zbiranja gradiva te vrste tudi v njegovo obdelavo, da damo zaključne študije za posamezne krajevno omejene pre-

dele. Taki kritično napisani doneski bodo prav gotovo silno dobrodošli zgodovinarju, ki bo pisal sintetično zgodovino naše revolucionarne dobe.

V svojih izvajanjih sem se dotaknil le bežno, daleč od vsake ambicije po izčrpnosti, problemov, ki jih je mogoče rešiti na osnovi pristopnega gradiva tudi na podeželju. Pri izbiranju tem našega krajevnogodovinskega raziskavanja naj nas usmerja predvsem razpoložljiv material. Zelo opazna napaka nekaterih avtorjev je, da se lotevajo težkih vprašanj iz pradavnine ali srednjega veka, za katera nimajo potrebnih virov. Nikar si ne postavljajmo preširokih ciljev, ki jih ne bomo mogli doseči. Izhajajmo iz realnih tal. Izberimo si raje ožja področja, lotimo se manjših nalog, a te naloge opravimo vestno, točno in izčrpno. Naša analiza mora biti solidna, pri čemer se zavedajmo, da analitično delo ni lahko. Pri sintezi bodimo pametni in nikar ne generalizirajmo ugotovitev, ki so utemeljene samo za določeno ozemlje in časovno omejeno dobo. Prav tako se pa izogibljajmo še večje nevarnosti, ki nam preti, če apriorno, nekritično deduciramo na posamezne kraje splošne rezultate, ki so ugotovljeni za širše ozemlje.

STAVKE LJUBLJANSKEGA DELAVSTVA V LETIH 1871—1874 IN USTANOVITEV PRVIH SINDIKATOV V LJUBLJANI

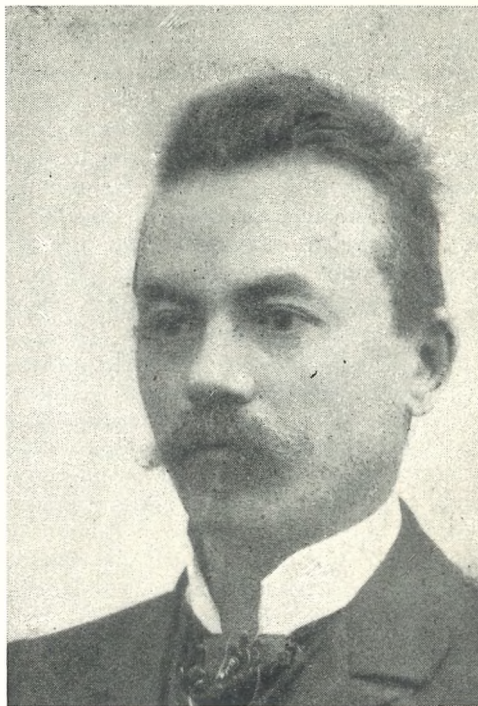
DR. RUDI KYOVSKY

Razvoj kapitalizma v Avstro-Ogrski in hitri porast števila delavcev sta v zvezi s težkimi socialnimi razmerami, v katerih je živel proletariat, sprožila zahtevo po organizaciji delavstva tako v političnem kakor tudi v strokovnem pogledu. Nezadovoljstvo delavstva se je pojavilo relativno že zgodaj in je prišlo do izraza v stavkah na primer leta 1722, ko so na Dunaju začeli stavkati »Wiener Schuknechte«. V tem obdobju so stavko imeli za upor, ki se je kaznoval s smrtno kaznijo.¹ Nova ustavna doba, sprejem liberalnih zakonov o svobodi zborovanja, društev, tiska itd. so omogočili precejšen razmah meščanskega političnega in kulturnega življenja. Seveda so bile vse te svoboščine omejene le na meščanski razred. Delavski razred si je v trdi borbi izbojeval zakon »o koaliciji«, ki je šele omogočil razvoj delavskega političnega in ekonomskega gibanja. Seveda je v 70 letih prejšnjega stoletja meščanski razred trdo držal vajeti v

rokah in z vsemi zakonitimi in nezakonitimi sredstvi skušal preprečiti razvoj delavskega gibanja. Ko se je na Dunaju ustanovilo delavsko izobraževalno društvo kot matica avstrijskega delavskega političnega gibanja, so se podobna društva ustanavljala povsod drugod in tako tudi na slovenskem ozemlju. Enako je bilo z delavskimi sindikati. Kljub koalicijskemu zakonu je obrtni red iz leta 1859 preprečeval razvoj delavskega sindikalnega gibanja. Glavno borbeno sredstvo delavskega razreda je bila stavka. Zato so skušali kapitalisti z vsemi sredstvi preprečiti na eni strani samo ustanavljanje sindikatov, na drugi strani pa tudi zadušiti sleherni pojav mezdne gibanja. V ta namen je služil tudi znameniti § 85 obrtnega reda, ki je skušal na drakoničen način preprečiti stavke. Delavska organizacija, ki je hotela organizirati stavko, ni mogla tega storiti kolektivno, temveč je moral vsak posamezen delavec posebej odpovedati delov-

no razmerje. Tako so delodajalci in politična oblast pravočasno zvedeli za namere delavcev in skušali z vsemi sredstvi stavke preprečiti. Pri tem ravno niso izbirali sredstev. Vlada je v večini primerov uporabljala zakon od 27. julija 1871 o ureditvi izgonu in odgonstva in je proti organizatorjem stavk uporabljala zakon, ki je bil naperjen zoper potepuhe, prostitutke in bivše kaznjence. Poleg tega je v sporazumu z vojnim ministrstvom klicala organizatorje delavskega gibanja k vojakom. Že l. 1874 je vlada sprejela ukaz, po katerem je lahko v primeru stavk zaposlila v obratih, kjer se je stavkalo, vojaštvo.² Če se je delavec kljub vsem grožnjam in nevarnostim, ki so ga čakale, odločil za stavko in ni delovnega razmerja pravočasno odpovedal, ga je zadela sankcija § 85 obrtnega reda, ki se je glasila: »Če pomožni delavec pred časom imetnika obrta zapusti brez zakonito priznanega vzroka (§ 82 c in 101), zakrivi prestopok obrtnega reda in naj se kaznuje po določenih tega reda. Vrh tega ima imetnik obrta pravico pomožnega delavca po oblasti prisiliti, da se vrne v delo za čas, kar ga še manjka in zahtevati povračilo za storjeno mu škodo.« Delodajalci so se pridno posluževali teh pravic, pri čemer so uživali vso potrebno pomoč mestnih policij, vseh mestnih oblasti, okrajnih glavarstev, deželnih vlad tja do notranjega ministrstva.

V svoji razpravi o razvoju delavskega gibanja za opisano obdobje sem skušal podati sliko socialnih razmer, v katerih je živel slovenski proletarijat v opisanem obdobju, kakor tudi organizacijo, ki je imela svojo trdno podlago v ljubljanskem izobraževalnem društvu. Iz opisanih dogodkov je razvidno, da je bil Matija Kunc vodja takratnega ljubljanskega delavskega gibanja.^{2a} Zato je tudi razumljivo, da je prvo mezdno gibanje, ki je zajelo ljubljansko delavstvo, bilo ravno mezdno gibanje krojačev, v katerem je igral vodilno vlogo mladi, takrat komaj 18-letni krojaški pomočnik Matija Kunc. Ljubljansko meščanstvo je bilo po meščanskem, zlasti nemškem časopisju dobro in sproti informirano o stanju delavskega gibanja v svetu. Stavkovni val, ki je zajel preko Nemčije tudi Avstrijo, je postal predmet izrednega zanimanja ljubljanskega časopisja, ki je z izredno pozornostjo spremljalo razvoj delavskega političnega in sindikalnega gibanja. Do prve delavske stavke je prišlo v Ljubljani v obdobju Pariške komune, ki je razgibala tudi ljubljansko meščanstvo v času, ko je prišel v Ljubljano znani delavski voditelj Most in ko je ljub-

Matija Kunc

ljansko delavstvo pod Kunčevim vodstvom napovedalo ljudsko zborovanje za 5. april 1871. V tem razgibanem obdobju je prišlo v Ljubljani do »strikestavke«, ki pa seveda ni bila prva stavka delavstva na slovenskem ozemlju. Že poprej so stavkali delavci v Mariboru, leta 1869 pa je stavka v Trstu zahtevala tudi prvo smrtno žrtev delavca Trosta, ki ga je med stavko ubila policija.³ O prvi stavki ljubljanskega delavstva je pisal Rudolf Golouh.⁴ Stavka se je končala z lepim uspehom stavkujočih, ker so mojstri privolili v povišanje mezd za 20 %. Posledica stavke je bila tudi ustanovitev »krojaške asociacije«, krojaške zadruge, ki so jo organizirali stavkujoči krojaški pomočniki in ki je imela svojo poslovalnico nasproti »Radeckyjevega mostu« v hiši lekarnarja Eggenberga. Med stavko so stavkujoči krojaški pomočniki ustanovili tudi posebno strokovno blagajno, v katero je ljubljansko delavstvo, organizirano v Delavskem izobraževalnem društvu, vplačalo znesek 50 goldinarjev. Že poprej, ob stavki tiskarjev na Dunaju, so ljubljanski delavci, organizirani v svojem Strokovnem društvu tiskarjev v Ljubljani, poslali pomoč na Dunaj. Stavkujoči krojaški pomočniki so uspeli tudi v tem, da so sklenili z delodajalci kolektivno pogodbo. Krojaški pomočniki pa tudi po uspeli stavki niso mirovali. 17. septem-

bra 1871 so se ponovno sestali in na tem sestanku je poročal Matija Kunc. Opozarjal je člane na potrebo enotnosti, na potrebo, da pomočniki vztrajajo pri kolektivni pogodbi, obenem je govoril o »škandaloznih zdravstvenih razmerah«, v katerih delajo krojaški pomočniki in vajenci. Na tem zborovanju so krojaški pomočniki sprejeli resolucijo, ki je opozarjala oblasti na težke posledice rastoče draginje in na sklep, da bodo krojaški pomočniki vztrajali pri kolektivni pogodbi, do katere so prišli po uspehi stavki. Nadalje so krojaški pomočniki v resoluciji zahtevali, da se izboljšajo delovni pogoji, zlasti da se odpravijo obupne nehygienske razmere, ki ogrožajo zdravje zaposlenih delavcev. Končno so zborovalci sklenili, da obdržijo kot stalno ustanovo stavkovno blagajno, ki so jo v času stavke ustanovili.⁵ V ljubljanskih arhivih sem ugotovil konkreten primer, ko so se delodajalci posluževali že omenjenega člana 85 obrtnega reda in delavca, ki je zapustil delo, s silo prignali nazaj na delo. Zato je res treba občudovati pogum in organizacijsko sposobnost takratnega delavskega vodstva, ki je v najtežjih pogojih ekonomskega pritiska in policijskega terorja že leta 1871 uspešno organiziralo prvo delavsko stavko v Ljubljani.

Stavka krojaških pomočnikov pa ni bila edina stavka leta 1871. V policijskih zapisnikih ljubljanskega mestnega magistrata sem ugotovil, da so tega leta prvič v zgodovini slovenskega delavskega gibanja stavkale tudi žene delavke. Do stavke je prišlo 24. julija 1871 v tovarni kantitov Avgust Tschinkel-Söhne. Vse delavke so zaradi nemogočih delovnih pogojev razen šestih dne 22. julija 1871 zapustile delo. Vodstvo tovarne je ovadilo ljubljanski policiji delavke: Marjeto Messnitz, Agnezo Jeriha, Terezijo Dimnik, Heleno Borštnar, Marijo Dolničar, Marijo Černe, Marijo Čelesnik, Marijo Sojer, Ivano Osinek, Terezijo Grablovic, Ivano Dimnik, Marijo Bučar in Katarino Krušič. Ovadba je zatrjevala, da sta Marija Osinek in Marija Čelesnik organizatorki stavke. Tovarna je predlagala kazenski pregon Marije Osinek z utemeljitvijo, da je svoji sestri zapretila, da bo naslednjega dne na pokopališču »pri sv. Krištofu«, če pride na delo. Zaradi tega je predlagala kazenski pregon na podlagi koalicijskega zakona iz l. 1870. Tovarna je odpustila z dela stavkujoče, policija je vse delavke zaslišala in nagnala nazaj na delo, le Marija Osinek in Marija Čelesnik sta po policijskem poročilu »vztrajali pri svojem«. Vse stavkujoče delavke so

bile zopet sprejete na delo razen Osinekove in Čelesnikove, ki sta bili odpuščeni in sta prišli na črno listo.⁶

Naslednje leto je zelo pomembno za razvoj delavskega političnega in sindikalnega gibanja v Ljubljani. Gibanje, ki so ga sprožili krojaški pomočniki, je zajelo celo vrsto drugih obrti in industrijskih panog. Zopet so bili na čelu gibanja ljubljanski krojaški pomočniki. Za 19. februarja 1872 so v gostilno »zur Sternwarte« sklicali shod, na katerem so želeli razpravljati o stavki na Dunaju ter o pomoči, ki bi jo naj nudili ljubljanski delavci tamkajšnjim svojim tovarišem.⁷ V tem obdobju je prišlo tudi v Gradcu do hudih nemirov in spopadov med delavstvom in policijo. Ker je ljubljansko meščanstvo dolžilo ljubljansko Delavsko izobraževalno društvo povezave s temi dogodki, je o tem razpravljalo društvo na svojem sestanku in je na predlog takratnega funkcionarja ljubljanskega Delavskega izobraževalnega društva Roberta Wagnerja bil sprejet sklep, da ljubljansko društvo nima nikakršnih zvez z dogodki v Gradcu. Očividno je, da se je društvo tako skušalo izogniti policijskemu pregonu.⁸ Na shodu, na katerem so ljubljanski krojači sklenili poslati na Dunaj pomoč 20 goldinarjev, in sicer za stavkovni sklad, je govoril Matija Kunc. Omenil je borbo med kapitalom in delom ter trdil, da je delo blago, katerega cena se ravna po zakonu ponudbe in povpraševanja. V tem govoru je opozarjal zborovalce na potrebo po ureditvi normalnega delavnika, dalje na potrebo ustanovitve proizvodnih zadrug. V istem govoru se je govornik dotaknil tudi važnosti političnih pravic, to je upravičene delavske zahteve po splošni volilni pravici. Obenem je Matija Kunc poudarjal važnost kolektivnih pogodb za delavski razred. Shodu so prisostvovali tudi delodajalci, med njimi Fink, Schumi in Ruting, ki so ugovarjali Kunčevim izvajanjem in ga napadli, češ da širi socialistične ideje in parole, ki mešajo ljudem samo glave, ki pa ne morejo rešiti socialnega vprašanja, češ da so delodajalci in delavci enota, ki je ne kaže razbijati. Robert Wagner je nastopil v Kunčevo obrambo in opozoril na nujnost razredne borbe in pravilnost Lassallovih načel. Nasprotja so se tako zaostрила, da se je v diskusijo vmešal navzoči policijski inšpektor Gutmann, ki je delavce svaril pred socializmom in jih pozval, naj se ne vdajajo fantazijam in naj se raje drže realnih tal.⁹ Krojaški pomočniki, ki so imeli v svojih vrstah Matijo Kunca, organizatorja celotnega delavskega in poli-

tičnega gibanja v takratni Ljubljani, so bili celo leto 1872 zelo razgibani. Še meseca septembra istega leta so ponovno sklicali shod, ki ga je vodil Tomic. Glavni poročevalec na shodu je bil Matija Kunc, ki se je medtem kot predstavnik ljubljanskih krojačev udeležil kongresa sindikatov nemških krojačev v Leipzigu. V tem sindikatu so bili organizirani vsi krojaški pomočniki, ne samo nemških dežela, temveč tudi zastopniki avstrijskih krojaških pomočnikov. Matija Kunc je poročal o kongresu in priporočil, da sprejmejo tudi ljubljanski krojači sklepe leipziškega kongresa. Na shodu so prisotni krojaški pomočniki sprejeli leipziške zaključke. Zanimivo je, da je ob tej priložnosti Matija Kunc kritiziral organizacijo sindikata, češ da avstrijski krojači ne morejo imeti sedeža svoje organizacije v Nemčiji, ker so v Avstriji tudi nenemški narodi in je zato potrebno, da imajo avstrijski delavci svojo lastno sindikalno organizacijo. Obenem je opozoril na potrebo strokovnega glasila in potrebo ustanovitve lastne bolniško-podporne blagajne. V debato o Kuncem poročilu so posegli najvidnejši člani takratnega delavsko-izobraževalnega društva. Na shodu so izvolili poseben pripravljalni odbor, ki so mu naložili, da izvrši vse priprave za ustanovitev strokovnega društva krojaških pomočnikov v Ljubljani. V ta odbor so bili izvoljeni poleg Matije Kunca še Lukežič, Jaklič, Kalin, Videnšek in Stanič. Če se postavimo na stališče, da je bilo l. 1867 ustanovljeno društvo tiskarjev »Izobraževalno društvo za tiskarje v Ljubljani«, strokovno izobraževalno društvo, potem imamo lahko strokovno društvo krojačev za prvi v Ljubljani ustanovljeni sindikat, ki je bil rojen na podlagi ostre razredne borbe v času meznega in stavkovnega gibanja ljubljanskih krojaških pomočnikov.¹⁰

Zgled krojačev so kmalu posnemali tudi drugi delavci v Ljubljani. Delovni pogoji mizarjev, tesarjev, čevljarjev, pekovskih pomočnikov in drugih kategorij delavcev so bili v mnogočem enaki, če še ne hujši kot pri krojaških pomočnikih. Tako so se leta 1872 začeli organizirati tudi mizarski pomočniki. Že 25. maja so se sestali v gostilni »Pri Fischerju« ter postavili na dnevni red dve točki: izboljšanje zdravstvenega in materialnega položaja mizarskih pomočnikov in izvolitev komiteja za izvedbo sprejetih sklepov. Po policijskem poročilu se je shoda udeležilo nad 80 delavcev. Shod je vodil mizarski pomočnik Meyer. Na shodu so podarjali, da žive delavci v težkem položaju,

da traja delavnik od 5. ure zjutraj do 7. ure zvečer. Delavci so se zavzeli za skrajšanje delavnika, ki bi naj trajal od 6 zjutraj do 6 zvečer. Poleg tega so delavci zahtevali tudi 40% zvišanje mezd. Resnični organizator gibanja je bil tudi pri mizarjih Matija Kunc, ki je nastopil na shodu in govoril delavcem, da je uspeh odvisen le od solidarnosti delavcev. Govoril je proti religioznim in nacionalnim razprtijam, ki le slabe delavsko gibanje. Na podlagi referata in diskusije so zborovalci sprejeli resolucijo, v kateri so zahtevali uvedbo deseturnega delavnika, povišanje mezd, dalje so zahtevali, naj pomočniki ne stanujejo pri mojstrih, ter odpravo truck-sistema. Za uresničitev resolucije so izvolili poseben odbor, ki so ga sestavljali pomočniki Meyer, zaposlen pri firmi Tönnies, Notar, zaposlen pri tvrdki Doberle, Paternoster, zaposlen pri tvrdki Mathian, Jeglič, zaposlen pri Petrinu, Schweizer pri Hanschlu, Kanja pri Naglasu in Šušteršič pri Cigoju.¹¹ Mizarski mojstri niso hoteli ugoditi zahtevam pomočnikov, zato so ti individualno odpovedali delovno razmerje s 15. junijem 1872 ter naslednjega dne stopili v stavko. V času, ko so mizarski pomočniki stopili v stavko, so že stavkali čevljarji. Pred samo stavko so se 1. junija ponovno sestali mizarski pomočniki v gostilni »Pri Fischerju«. Shod je vodil mizarski pomočnik Karel Notar. Glavni govornik na shodu pa je bil Matija Kunc. Zbranim pomočnikom je sporočil, da je na shodu 25. maja 1872 izbrani komite sporočil mojstrom zahteve pomočnikov, da pa mojstri sploh niso odgovorili in kljub vabilu tudi na shod 1. junija niso prišli. Zaradi tega je Matija Kunc pozval navzoče, naj gredo v borbo in naj jo vodijo do kraja. Omenil je, da so delavci na Dunaju z odločno borbo zmagali že v 80 tovarnah in si priborili 10-urni delavnik. Če je to bilo možno na Dunaju, zakaj bi to ne bilo možno tudi pri nas. Zlasti je govornik podpiral zahtevo po zvišanju mezd, kar si je treba priboriti, če ne gre drugače, tudi s stavko, ter je hrabril prisotne, da bodo v primeru stavk v drugih krajih podprli stavkujoče. V resnici so ljubljanski mizarski pomočniki dobili pomoč 10 goldinarjev in sicer 7 goldinarjev z Dunaja in 3 goldinarje iz Budimpešte.¹² Pozval je prisotne, naj odpovedo delovno razmerje, in gredo na delo drugam, kjer so delovni pogoji boljši. Od vseh mojstrov se je vabilu na shod odzval le mojster Haritsch, ki je pristal na 12-urni delavnik. Matija Kunc je še omenjal težke delovne pogoje in pa neznosne stanovanjske razmere, v kate-

rih so živeli ljubljanski delavci. Na shodu je bilo prečitano pismo mojstra Regalija, ki je zborovalcem želel uspeh v njihovi borbi za izboljšanje življenjskih pogojev. Zborovanja se je udeležilo nad 100 delavcev, ki so soglasno sklenili, da stopijo s 16. v mesecu v stavko.¹³ Slovenski Narod je poročal o mezdnem gibanju čevljarjev kakor tudi o shodu mizarских pomočnikov 25. maja. V svojem poročilu je ostro napadel Matijo Kunca kot organizatorja delavskega gibanja v Ljubljani in med drugim napisal: »Mladi krojač gospod Kunc, ki je, kakor sam pravi, delavski »vodja ljubljanski«, vsak dan bolj uvidi, da je premalo učil, da premalo zná, da bi mogel biti poveljnik ljubljanskih delavcev. S frazami in zabavljanjem na enega ali drugega, na to ali ono stranko še dolgo ni rešeno socialno vprašanje. Smešen je bil predlog, ki ga je Kunc pri današnjem mesečnem zboru stavil, naj bi se »sklenilo, da tudi ženske imajo pravico zahajati v društveno stanovanje in se posluževati knjig in časnikov. Gospod vladni zastopnik Gutmann pa je takoj zabranil vsako razpravo tega predloga, ker je proti pravilom in bi se še iz drugih vzrokov ne mogel na noben način obravnavati.«¹⁴ Tudi Novice so poročale o mezdnem gibanju mizarjev, tesarjev in krojačev ter so stavko imenovala »upor delavcev«.¹⁵ Kljub temu in vsemu pritisku in preganjanju so mizarški pomočniki stopili v stavko. Iz policijskega poročila je razvidno, da je stavka uspela, saj je pri Naglasu stavkalo 10, pri Petrinu 8, pri Doberletu 6, pri Matjanu 10, pri Kratni 3, pri Kurniku 4, pri Hausu 4, pri Goršiču 1, pri Novaku 2, pri Cigoju 3, pri Baltiču 1, pri Vidmarju 2, pri Statenheimerju 1 in v Šiški 4 mizarški pomočniki.¹⁶ Deželni predsednik sam se je vmešal v stavko in pozval občino, naj ugotovi, koliko je med stavkujočimi vojaških obveznikov, koliko tujcev in obenem pozval občino, naj izžene stavkujoče v domovinsko občino. Dopis, ki ga je predsednik Karl Wurzbach poslal tedanjemu ljubljanskemu županu, se glasi: »Vaše blagorodje, prosim vas, da mi nemudoma sporočite o stavki mizarjev, zlasti da mi sporočite število stavkujočih in pa mojstre, pri katerih je prišlo do stavke, kakor tudi število tistih, ki so zapustili Ljubljano, nadalje, iz kakšnih pomožnih sredstev se preživljajo stavkujoči, ki so še ostali v Ljubljani, koliko je med njimi vojaških obveznikov, kakšne vojaške listine imajo, zlasti, pa, če je lokalna oblast ob stavki uporabila zakon z dne 27. julija 1872, državni zakonik 88, str. 229 in kakšen uspeh je pri tem dosegla. Vse

ukrepe, ki jih bo občina storila, je nemudoma sporočiti predsedstvu vlade. Končno zagotavljam gospoda župana v zvezi z razpisi z dne 7. in 18. t. m. št. 729 in št. 766, da bode ta mesto in podrejena politična oblast v tej zelo važni zadevi deležna vladne podpore.

Vaše blagorodje naj sprejeme izraz spoštovanja

Ljubljana, 21. junija 1872.

C. kr. deželni predsednik:

Karl Wurzbach s. r. »

Iz tega razpisa je razvidno, da je deželni predsednik pozval lokalne oblasti, da naj se poslužijo nezakonitih sredstev pri preganjanju delavskega gibanja. Zakoniti predpis, na katerega se je deželni predsednik skliceval, je bil zakon, ki je bil naperjen zoper potepuhe, vlačuge, bivše kaznjence in »individue«, ki so brez premoženja in ne morejo dokazati, da so zaposleni. Mestna policija je ugotovila, da so med stavkujočimi štirje delavci iz Madžarske, trije iz Trsta in po eden iz Maribora, Gradca in Dunaja, medtem ko so ostali Ljubljančani. Gotovo je, da so mestne oblasti na podlagi ukaza z višjega mesta izgnale delavce, ki niso bili iz Ljubljane, ter vojaške obveznike poklicale pod orožje. Med stavko je mizarški mojster Krašnja pristal na 10 in $\frac{1}{2}$ urni delavnik. Ljubljanska policija je javila predsedstvu vlade, da proti ostalim stavkujočim ni mogla storiti posebnih ukrepov, ker se stavkujoči vedejo mirno, imajo delavske knjižice in žive od lastnih prihrankov. Policija je še pristavila, da delavci ne bodo mogli dolgo v stavki vztrajati. Od domačih delavcev so po policijskih poročilih bili Mihael Jenič, Mihael Petrič in Andrej Pakač vojni obvezniki. Stavka je prenehala 4. julija 1872 ter je uspela, ker so mojstri pristali na skrajšanje delavnika, ki je od tedaj dalje trajal od 6. zjutraj do 6. zvečer s polurnim odmorom za zajtrk in enournim odmorom za kosilo. Nadalje so mojstri pristali na zvišanje mezd pri časovni mezdi in na 25 % povišek mezd pri akordnem delu.

Malo kasneje so se razgibali tudi tesarji. Ko je v tovarni Tönnies skušal lastnik tovarne uveljaviti novi delovni red, s katerim je nameraval že tako težke delovne pogoje poslabšati, so se delavci uprli. Na pobudo Matije Kunca so se tesarji 22. junija 1872 zbrali v gostilni pri »Slonu«. »Slovenski Narod«, ki je poročal o shodu, je tudi ob tej priložnosti napadel Matijo Kunca, češ da je »počel razlagati socialistične ideje, kar je navzoči vladni komisar Perona za-

branil in zbor razpustil«. Poročilo še omenja, »da namerava vlada zdaj proti agitatorjem strože postopati kakor doslej. Tako se čuje, da bode Delavsko izobraževalno društvo zaradi prekoračenja svojih pravic kmalu razpuščeno in da se proti Kuncu počne sodnijsko preiskovanje. Mi ne odobravamo nikakršnega policijskega zasledovanja delavcev, vsekakor pa bi bilo treba, da delavci sami odstranijo Kunca in take, ki jim več škodujejo, kot koristijo.«¹⁷ Informacije »Slovenskega Naroda« so bile točne. V Mestnem arhivu je spis, iz katerega je razvidno, da je deželno predsedstvo pozvalo mestno občino, da zbere podatke, potrebne za razpust Delavsko-izobraževalnega društva. Iz policijskega poročila je razvidno, da se je shoda pri »Slonu« udeležilo 60–80 ljudi in da je stopil policijski komisar v dvorano ravno, ko je omenjeni govoril. Kunc je skušal prepričati komisarja, da gre za reden sestanek Delavsko-izobraževalnega društva. Vendar mu to ni pomagalo. Ker je komisar prejel pismen nalog od predsedstva vlade, da mora nastopiti »z vso strogostjo«, je shod razpustil in Kunca prijavil zaradi prestopka po § 2 zborovalnega zakona od 15. junija 1867. Tako je bil Kunc v resnici obsojen na 10 dni zapor. Deželni predsednik je smatral dogodek za tako važen, da je izdal posebno okrožnico, v kateri je na podlagi poročila od 23. 6. 1872, št. 6061, izrekel gospodu magistratnemu svetniku Peroni za njegovo pravočasno in državotvorno intervencijo ob razpustu shoda 22. t. m. v hotelu »Slon«, ki ga je na nezakonit način sklical Matija Kunc, pohvalo deželnega predsednika.¹⁸ Deželni predsednik Auersperg je v zvezi s stavko tesarskih pomočnikov poslal ljubljanskemu županu naslednji dopis: Vaše blagorodje! Vzel sem na znanje Vaš dopis št. 6885 od 17. t. m. in pozivam gospoda župana, da mi čimprej sporoči uspeh kazenskega postopka, ki je bil uveden na podlagi zakona od 7. 10. 1870 proti številnim tesarskim pomočnikom.

Ker je med stavkujočimi tesarskimi pomočniki veliko takih, ki niso pristojni v Ljubljano, in sicer so brez zaslužka ter torej ne morejo dokazati, da izpolnjujejo pogoje v smislu § 1 lit. 6 zakona od 26. julija 1871 drž. zak. št. 88, postopajte po ukazu od 2. t. m. Preds. št. 791 glede na to, da stavka tesarskih pomočnikov traja že nekaj dni. Prosim, da mi sporočite takoj rezultat intervencije. Sprejmite, velespoštovani gospod župan, izraze mojega globokega spoštovanja. Ljubljana, 18. julija 1872. Auersperg.¹⁹

Kljub temu pa policija ni mogla preprečiti stavke tesarjev. Kunc je sicer sedel v za-

poru, stavkovno gibanje pa se je širilo. Policija poroča, da so tesarski delavci individualno odpovedali delovno razmerje in stopili v stavko z utemeljitvijo, da se mezda ni povišala in da se ni skrajšal delavnik. Stavkovno gibanje se ni omejilo samo na podjetje Tönnies, temveč se je naglo raz-

[illegible][illegible]

Dopis dež. glavarja ljubljanskemu županu glede štrajkov

širilo tudi na druga podjetja. Tako je pri trvdki Tönnies stavkalo 20, pri Gneizu 28, pri Jerančiču 10, pri Tavčarju 30 in pri Brenzu 16 delavcev. Stavka je zelo prizadela delodajalce, ki so ravno v tem času prevzeli večja dela. Vlada in mestna policija sta budno spremljali potek stavke in jo skušali z vsemi sredstvi zlomiti.²⁰ Predsednik Wurzbach je 7. julija 1872 poslal Karlu Dežmanu sledeči razpis: »Vaše blagorodje! Živahno gibanje, ki je v zadnjem času zajelo tudi delavce v Ljubljani, mora biti predmet pozornosti oblasti. Gibanje ni važno samo v državopolitičnem oziru, temveč je važno tudi za stanje obrti in za socialne razmere ter postaja zaradi tega tudi glede na javno varnost važno in tako tudi predmet delovanja lokalne policije. Zaradi tega prosim Vaše blagorodje, na katero se popolnoma zanesem, da posveti vso pozornost delavskemu gibanju in mi ta svoja opažanja nemudoma sporoči.

Zlasti opozarjam na nošenje znakov. Zapaženo je namreč, da nosijo člani Delavsko-izobraževalnega društva kakor tudi nekateri člani požarne brambe na čepicah, na prsih ali pa tudi na suknjah spominske znake, ki imajo obliko sekire, izdelane iz belega emajla, na katerem sta upodobljeni dve roki, ki držita kladivo. Taki znaki so se pojavili že lani po obisku delavskega voditelja Mosta v Ljubljani. Ob zadnjem delavskem zborovanju, ki mu je prisostvoval magistratni svetnik Guttman, so se taki znaki pojavili celo na njegovi mizi. O tem naj poda g. magistratni svetnik takoj pismeno poročilo. Nekateri člani Delavskega izobraževalnega društva nosijo tudi neke vrste uniformo, in sicer modre hlače, kožnate suknjiče in krvavordeče šale. Bajе so precejšnje količino teh oblačil dobili z Dunaja. Tudi ob tej priložnosti Vas prosim za plodno sodelovanje ter Vam zagotavljam svoje *popolno* spoštovanje. Ljubljana, 7. julija 1872. C. kr. deželni predsednik: Wurzbach.«²¹ Stavkovni val, ki se je zlasti s tesarско stavko razširil po Ljubljani, je močno vznemiril vladajoče kroge, tako da je že 13. julija 1872 deželni predsednik ponovno naslovil na župana Karla Dežmana sledeči razpis: »Vaše blagorodje! V zvezi z mojim razpisom od 7. julija 1872 opr. št. 729, ponovno poudarjam, da postaja tukajšnje delavsko gibanje iz dneva v dan bolj nevarno, kar je važno za razvoj obrti, socialne razmere in pa varnost. Stavka mizarjev je mojstrom prizadela občutno škodo, ker so prevzeli obveznosti, ki jih niso mogli izpolniti. Stavka je prizadela tudi stavbenike.

Obveščeni smo, da se pripravlja tudi stavka pekovskih pomočnikov, in bo do nje prišlo, če ne bo oblast pravočasno in uspešno posredovala. S tem bi bilo mojstrom onemogočeno, da bi zadostili potrebam svojih odjemalcev. Pripravlja se tudi stavka tesarjev. Te stavke imajo velik političen pomen, ker so posledica sistematičnega hujskanja delavskega razreda. Začasno stanje za sedaj še ni vznemirjajoče, kljub temu pa razlogi, ki sem jih že omenil, zahtevajo, da je potrebno pretečo nevarnost odvrniti z vsemi zakonitimi sredstvi.

V prvi vrsti naj Vaše blagorodje kot predstavnik občine s pomočjo ostalih mestnih svetovalcev v lastnem delovnem področju in z vplivom prevzame iniciativo v posredovanju med mojstri in pomočniki. Pekovski pomočniki se baje niso zedinili glede svojih zahtev. Morda bi Vaše blagorodje to okolnost izkoristilo, da prepreči stavko ali da vsaj doseže, da bi pekovski pomočniki popolnoma ne zapadli vplivu hujskačev. Bajе so brezposelni mizarški in pekovski pomočniki dobili poziv, da zapuste Ljubljano in odidejo v Gradec ali na Dunaj. To je treba vsekakor preprečiti, vendar si pridržujem pravico, da izdam naknadna navodila o ukrepih, ki jih bo treba uveljaviti in ki bodo v skladu z zakonom ter takšni, da bodo dosegli svoj namen.«²²

Tudi novi deželni predsednik Auersperg je nadaljeval prakso svojega prednika. Z izgonom stavkujočih in klicanjem vojaških obveznikov k vojakom je skušal zlomiti stavko. Poročilo pravi, da je bil tesarški štrajk pri Brenzu, Jerančiču in Tönniesu zlomljen. En sam mojster je obljubil povišanje mezd. Iz istega spisa so razvidna tudi sredstva, ki so se jih mojstri s pomočjo državnega aparata posluževali, da bi stavko zlomili. Podjetnik Karel Tavčar je stavkujoče zamenjal s stavkokazi, ki jih je pripeljal iz Litije. Stavkujoči so bili večinoma iz Šiške, Most in Bizovika. Isti podjetnik je obtožil polirja Jakoba Kovača, vulgo »Zavirla« iz Kosez, da je skušal preprečiti prihod stavkokazov iz Litije. Ovadba je navajala, da je omenjeni odšel v Litijo in pretil tamošnjim delavcem, da jih bo v primeru, če pridejo v Ljubljano, napadlo preko 330 stavkujočih delavcev. Obtožen je bil po koalicijskem zakonu, vendar je bil pred sodiščem oproščen, ker priče niso mogle potrditi, da bi bil v resnici pretil delavcem. Policija je skušala vsak najmanjši incident izrabiti za nastop proti delavcem. 15. julija 1872 poroča, da se stavkujoči delavci še niso pojavili v mestu, pač pa da so se pol-

noštevilo pridružili stavki tako, da je pri trdki Jerančič ostal na delu samo delavec Ivan Lapnik. Ko je ta hotel iti na delo, ga je ustavil delavec Ivan Kozina in mu zagrozil s posledicami, če bo šel na delo. Ravno tako je policija ovadila še več drugih delavcev, ki so bili vsi obtoženi po zakonu o koaliciji iz l. 1870. Pred sodišče so prišli delavci Miha Lampih iz Štepanje vasi, Ivan Urbanc in Peter Porenta, oba iz Most.²³

Stavkovno gibanje ni prenehalo niti naslednjega leta. Posledice splošnega gospodarskega poloma še niso omrtvičile delavskega gibanja. Februarja meseca 1873 je prišlo do delavskih nemirov v Ilirski Bistrici. V tem času se je gradila železnica Pivka—Reka. Ker podjetnik ni izplačal delavcem mezd in so sploh bili ti izrabljani v vseh ozirih, so se uprli. 10. februarja 1873 je 600—700 delavcev prišlo pred poslopje okrajnega glavarstva in tam demonstriralo. Poročilo pravi, da so bili podjetnik Dial in Rigodom ter zastopniki Južnih železnic in uradne osebe, ki so prišle v Ilirsko Bistrico, da bi se pogajale z delavci, oblegane od delavcev v poslopju ckrajnega glavarstva. Končno se je zastopniku Južne železnice Ackerju in okrajnemu glavarju posrečilo, da so razburjene delavce pomirili.²⁴ Aprila 1872 so bili zopet krojaški in čevljarški pomočniki tisti, ki so razvili živahno delavnost za izboljšanje svojega položaja; tega so povezali z organiziranjem delavcev v lastne sindikalne organizacije. 20. aprila 1873 so čevljarški pomočniki sklicali shod v gostilno »Pri Fischerju«. Na shodu so zahtevali skrajšanje delavnika in zvišanje mezd. Na tem shodu je bil glavni govornik Matija Kunc. Krojaški pomočniki so bili prvi, ki so predložili v odobritev statut svojega sindikata. Ker so bila prvotna pravila zavrjena, so vložili nova. Ker na to svojo vlogo niso prejeli odgovora, je Matija Kunc skupaj z Ivanom Jagričem, Petrom Kalinom in še nekim drugim tovarišem sporočil deželni vladi, da je društvo po § 7 zakona o društvih iz l. 1867 začelo s svojim delovanjem. Istočasno z gibanjem krojačev in čevljarjev za potrditev statuten sindikatov so l. 1873 tudi delavci lesne industrije in mizarji predložili svoje statute v odobritev, tako da pomeni leto 1873 rojstvo naših prvih sindikatov v Ljubljani. Iz policijskih spisov je razvidno, da je Kunc predložil pravila za strokovno društvo krojačev 12. aprila 1873 in da je oblast ta pravila odobrila 8. avgusta 1873; ker pa odgovor društvu ni bil pravočasno sporočen, je Matija Kunc, sklicujoč se na zakon, javil predsedstvu, da je društvo začelo delovati.

Istega leta meseca maja so začeli delavci lesne industrije pripravljati za potrditev statut svojega sindikata. 31. avgusta 1873 je bil ustanovni občni zbor sindikata delavcev lesne industrije. Shoda so se udeležili tudi krojači, čevljarji, tiskarji, in drugi delavci. Shod je vodil Matija Kunc. 5. oktobra so se ponovno sestali in je na shodu zopet govoril Matija Kunc. Izvoljen je bil poseben pripravljalni odbor, v katerem sta bila Vincenc Forscht kot predsednik in Jožef Lešnjak kot njegov namestnik. Nadalje so bili v odbor izvoljeni še Avgust Stare, Alojz Bartolme, Melhior Prebir, Ivan Škerjanc, Ivan Follan, Franc Škof, Jože Pirnat, Franc Černe, Bartolomej Novak, Franc Jesih in Gašper Veselak. Ustanovitev društva so pozdravila strokovna društva iz Celovca, Salzburga in Gradca. Policijsko poročilo je posebej omenilo pozdravne telegrame, ker se je telegram iz Celovca končal s socialističnim pozdravom, telegram iz Salzburga pa z besedami: »Živel tovariši, člani strokovnega društva, živel organizacija!« 9. novembra je strokovno

Hoch R. R. Landesregierung.

Geachtetes Ausschuss für Gründung eines „Fachvereins“ der Kleidermacher in Laibach beauftragt, dasselbe zu prüfen, ob es der Regierung vorgelegt werden kann, und falls es der Regierung vorgelegt werden kann, ob es der Regierung vorgelegt werden kann, und falls es der Regierung vorgelegt werden kann, ob es der Regierung vorgelegt werden kann.

Laibach den 16. August 1873.

Der Gründungsausschuss

Matias Kuncy
Judith Kuncy
Peter Kuncy
Johann Jagritschy

Krojaški sindikat poroča o začetku svojega delovanja

društvo zborovalo v gostilni »Zur Vereinigung«. 16. novembra pa je proslavilo obletnico svojega obstoja, 7. decembra je bilo v društvu predavanje o normalnem delavniku. Predavanje je bilo v gostilni »Pri Fischerju«. Glavni govornik Matija Kunc je govoril o pomenu in vlogi tovarniške zakonodaje in o vlogi razsodišč na Angleškem. Omeniti je potrebno še, da so člani društva na shodu 16. avgusta 1873 izbrali svoje delegate za kongres delavcev lesne industrije, ki je bil napovedan za 22. februar 1874. Ljubljanski delavci so izbrali za svojega delegata Andreja Peklenka. Na zborovanju je govoril Kunc, ki je zlasti opozoril na položaj vajencev v lesni industriji. Na tem sestanku so delavci izbrali komite za izdelavo statuta, v katerega so bili izvoljeni Andrej Peklenk, Berdajs, Forscht, Lešnjak in Voltrauer.²⁵ 31. avgusta so zborovali krojači. 12. oktobra so krojači ponovno zborovali. Ker je moral na pritisk policije Matija Kunc odstopiti kot predsednik, je njegove posle začasno prevzel Josip Dovič. Kunc je na shodu govoril o preganjanju delavstva ter o poskusih, da bi se znižale mezde. Končno je pozval zbrane delavce, naj bodo enotni. Na shodu sta govorila razen Kunca še Šturm in Dovič. Društvo je tedaj proslavilo tudi obletnico svojega obstoja.

Tudi čevljarški pomočniki niso zaostajali za drugimi tovariši. Začeli so s pripravami za ustanovitev društva ter lastne »čevljarške asociacije«. 7. septembra 1873 so zborovali »Pri Fischerju«. Izvolili so komite za izdelavo pravil sindikata, v katerega so bili izvoljeni Ivan Germek kot predsednik, Mihael Boben kot njegov namestnik, kot člani pa Georg Harauer, Ivan Schrank, Jakob Kavčič, Alfonz Roth, Franc Vertnik, Pavel Anderhul in Juriy Vidmar. 19. oktobra so ponovno zborovali v gostilni »Pri Fischerju«. Na tem zborovanju so sprejeli spomenico, naslovljeno na mojstre, v kateri so zahtevali, naj se zvišajo mezde, skrajša delavnik in zboljšajo delovni pogoji. Na shodu so navajali, da morajo čevljarški pomočniki delati po 14—16 ur dnevno v nezdravih delavnicah, kjer morajo celo ob dnevu delati pri luči. 16. novembra so se ponovno sestali, ker je bil ta dan določen kot termin, do katerega naj mojstri odgovorijo na postavljene zahteve. Res so čevljarški mojstri pismeno odgovorili in je bil njihov odgovor na shodu prečitan. V odgovoru so mojstri trdili, da položaj mojstrov zaradi hude konkurence ni nič boljši od položaja njihovih pomočnikov. Svetovali so pomočnikom, naj izboljšajo svoj položaj z varče-

vanjem. 23. novembra 1873 je društvo čevljarških pomočnikov proslavilo obletnico delovanja svojega društva.²⁶

Vsa omenjena društva so l. 1873 dobila od oblasti potrjena pravila in nadaljevala s svojo delavnostjo tudi v l. 1874. Tako so 8. marca 1874 zborovali člani sindikata čevljarških pomočnikov. Na tem shodu je Matija Kunc predaval o brezposelnosti in konkurenčni vlogi kaznilnic in prisilnih delavnic. 26. aprila 1874 je bil kongres sindikata čevljarških pomočnikov v Gradcu. Kongresa so se udeležili tudi delegati ljubljanskega društva.²⁷ 7. junija istega leta so se člani ponovno sestali v gostilni »Pri Fischerju«. Društvo delavcev lesne industrije se je po svojem delegatu udeležilo kongresa avstrijskih delavcev v dneh 9.—10. septembra 1873 na Dunaju. Poročilo o tem kongresu in o sklepih sta 22. februarja 1874 podala predsednik društva Forscht v nemščini, Matija Kunc pa v slovenščini. Na shodu so prisotni sprejeli resolucijo, ki je bila sprejeta na kongresu na Dunaju. S to resolucijo so tudi člani ljubljanskega društva zahtevali sledeče:

1. Enotno organizacijo vseh delavcev lesne industrije na podlagi enotne ideologije in istih ciljev.
2. Osemurni delavnik, uvedbo obrtnih inšpektorjev, izvoljenih od delavstva.
3. Odpravo akordnega dela in borbo proti oddaji del kaznilnicam in delavnicam.
4. Uvedbo posredovanja za delo.
5. Enotno socialno zavarovanje za primer bolezni z delavsko samoupravo na čelu.
6. Varstvo vajencev, enak delavnik za pomočnike in vajence, vajenci naj ne vstopijo v učno razmerje pred končanim 14. letom, po končani vajenski dobi pa naj opravlja-jo izpit pred strokovnjaki in pod nadzorom inšpekcije dela.
7. Ustanovitev asociacij — zadrug.
8. Posebno pozornost je treba posvetiti delavskemu tisku. Priporočajo se časopisi »Gleichheit«, za delavce na Ogrskem pa »Arbeiter Wochenkronik«, ki je izhajala v Budimpešti in pa Delnicki listy za češke delavce.²⁸

Za razmerje med novimi sindikati in Delavskim izobraževalnim društvom je zanimiv spor, ki je nastal med Kuncem in Tomicem in ki se je obravnaval na seji Delavsko-izobraževalnega društva 8. decembra 1872. Tomic je opravičeval nedelavnost društvenega odbora s tem, da so novoustanovljena strokovna društva odtegnila društvu vse članstvo. Nato je pravilno odvrnil

Kunc, da so strokovna društva le sestavni del Delavsko-izobraževalnega društva in da je v interesu društva čim večja aktivnost strokovnih društev.²⁹

Ljubljansko meščansko časopisje je budno spremljalo stavke v inozemstvu, v Avstriji in doma. Dokler stavkovno gibanje ni zajelo samo Ljubljane, je kolikor toliko objektivno poročalo o stavkah drugod. Ko pa so stavke zajele tudi Ljubljano, je ljubljansko časopisje odločno zavrnilo stavke in svetovalo oblastem, naj omejijo koalicijsko svobodo in nastopijo proti stavkujočim. Tako je »Laibacher Tagblatt« svetoval kot najboljšo sredstvo, ki ga naj uporabijo delodajalci v borbi proti stavkujočim, koalicijo delodajalcev. Pri tem se je časopis skliceval na primer dunajskih lastnikov tiskarn, ki so se družili v lasten sindikat v borbi proti grafičnim delavcem. Isti časopis je na podlagi podatkov ankete, ki jo je organizirala trgovska in obrtna zbornica na Koroškem, glede vprašanja stavk priporočal, naj delavce, ki zapuste delo, kaznujejo z zaporom, ki naj se poostri s postom in temnico, po prestani kazni pa naj delavec odsluži škodo, ki jo je s svojim nezakonitim ravnanjem povzročil.

Isti časopis je v zvezi s stavkami na Dunaju pripomnil, da »streljajo delavci daleč preko cilja«, ker stavke ne uporabljajo za doseg izboljšanja ekonomskih pravic, temveč v politične namene. Isti časopis je poudaril, da se s tem postavlja vprašanje sile, kdo je močnejši, ali delodajalci ali delavci, in naj o tem vprašanju razmislijo tudi delavci na Kranjskem.³⁰

Medtem ko so delavska društva dosegla višek svojega dela v letu 1873, je njihovo delovanje v letu 1874 začelo pojemati, dokler niso končno na novo ustanovljeni sindikati v letu 1875 prenehali s svojim delom. V glavnem je bil razlog za začasni zastoj ogromna gospodarska kriza, ki je zajela vso monarhijo in tudi naše kraje po gospodarskem zlomu leta 1873. Šele leta 1874 so se posledice zloma začutile tudi pri nas in je gospodarska depresija močno vplivala na delavske organizacije, ker je zlasti brezpo-

selnost v tem obdobju onemogočila vsak poskus uspešne sindikalne borbe. Opis sindikalnega organiziranja ljubljanskega delavstva v obdobju 1871—1874 ter stavk, ki so jih hrabro vodili ljubljanski delavci, dokazuje, da je organizacija ljubljanskega delavstva bila dokaj močna. Matica delavskega političnega in sindikalnega gibanja je bilo Delavsko-izobraževalno društvo v Ljubljani, ki je pod vodstvom Matije Kunca in s pomočjo, ki jo je dobivalo od sorodnih organizacij na Dunaju in drugod, vodilo ljubljansko delavstvo na ravni takratnega avstrijskega delavskega gibanja. Meščanstvo je skušalo brez razlike na narodnost s pomočjo državne oblasti s silo zatreti razvoj delavskega političnega in sindikalnega gibanja. Leta 1871 do 1874 pa kljub vsemu terorju meščanstva pomenijo leta izrazitega poleta v razvoju slovenskega delavskega političnega in sindikalnega gibanja.

OPOMBE

1. Fritz Klenner: Die österreichischen Gewerkschaften, I. Band, str. 20. — 2. Normalien Sammlung für den politischen Verwaltungsdienst I. Band H. M. 29. 9. 1874, št. 1518. — 2.a: Dr. Kyovsky Rudi: Zakon o koaliciji, Socialistična misel, 1955 št. 8—12. — 3. Laibacher Zeitung, 1869, št. 254. — 4. R. Golouh, Iz zgodovine delavskega gibanja v Ljubljani, Kronika leto I, št. 1, str. 46—49. — 5. Laibacher Tagblatt, 1871, št. 70, 75, 94, 212, Laibacher Zeitung št. 214 iz leta 1871, Slovenski Narod 1871, št. 35 in 37. — 6. Mestni arhiv v Ljubljani, VII, 35/36, letnik 1871 do 1880, fasc. 857. — 7. Laibacher Tagblatt, letnik 1872, št. 40. — 8. Laibacher Zeitung, 1872, št. 42. — 9. Laibacher Zeitung, 1872, št. 42 in Laibacher Tagblatt št. 42 iz leta 1872. — 10. Laibacher Zeitung 1872, št. 207. — 11. Laibacher Zeitung 1872, št. 120, 123, 137 in 158 in Laibacher Tagblatt 1872, št. 65 in 123. Mestni arhiv IX/3 1872 št. 4493. — 12. Kazenski spis proti Železnikarju in tovarišem — policijski zapiski Mestnega arhiva Ljubljane o seji Delavsko-izobraževalnega društva v Ljubljani, 8. XII. 1872. — 13. Mestni arhiv IX/3 1872, št. 5320. — 14. Slovenski Narod 1872 št. 61. — 15. Novice 1872, list 29. — 16. Mestni arhiv IX/3, 1872 št. 6038. — 17. Slovenski Narod 1872, št. 73 in 81. — 18. Mestni arhiv X/11, 1871, št. 6061 in priključeni akt št. 800 Predsedstva deželne vlade na Kranjskem 1872. — 19. Mestni arhiv IX/3, 1872, št. 6885 in 6998 ter priključeni akt Predsedstva deželne vlade za Kranjsko Preds. št. 923 iz l. 1872. — 20. Mestni arhiv X/3 letnik 1872 št. 6824. — 21. Mestni arhiv X/1 letnik 1872, št. 5591 in priključeni spis Predsedstva deželne vlade za Kranjsko. Pred. št. 729. — 22. Mestni arhiv X/11 letnik 1872, št. 6450 in priključeni spis Predsedstva deželne vlade za Kranjsko Preds. št. 776. — 23. Mestni arhiv X/11, 1873, št. 4297. — 24. Laibacher Tagblatt 1873, št. 34 in 36. — 25. Laibacher Zeitung 1873, št. 86, 90, 123, 144, 176, 179, 182, 184, 186, 189, 202, 224, 230, 238, 241, 246 in 269. Laibacher Tagblatt 143, 184, 189, 196, 202 in 281. — iz l. 1872. — 27. Mestni arhiv X/11, 1873, št. 7421. — 28. Mest. 26. Mestni arhiv X/11, 1873 št. 7421 in X/3, 1872, št. 6824 in arhiv X/11, 1873, št. 10588. — 29. Kazenski spis proti Železnikarju in tovarišem — policijski zapiski Mestnega magistrata Ljubljane o delovanju Delavskoizobraževalnega društva v Ljubljani — sestanek 8. XII. 1872 v gostilni Fischer, in Laibacher Zeitung 1872 št. 271. — 30. Laibacher Zeitung 1872, št. 271, letnik 1873, št. 62, 127, 128.

PRVA UPRIZORITEV MLADINSKE IGRE V SLOVENSKEM JEZIKU V LJUBLJANI

KRISTINA BRENKOVA

S pričujočim sestavkom nimam namena posegati v delo naših slovstvenih zgodovinarjev, ne v zapise o zgodovini slovenskega gledališča. Zrasel je iz zanimanja za mladinski oder, ki me je zamikal že zadnja leta pedagoškega študija na ljubljanski univerzi. Ko sem v letu pred drugo svetovno vojno oddala za revijo »Kroniko« drobno študijo z naslovom »Mladinske predstave v Ljubljani«, mi jo je uredništvo odklonilo z motivacijo, da je napisana v komunističnem duhu. Osnovo za očitek so dali zadnji, zaključni odstavki, v katerih sem pripovedovala, kakšno naj bi bilo bodoče slovensko gledališče za mladino.

V letih po osvoboditvi, ko sem se znova lotevala vprašanj mladinske odrske kulture pri milijonskem narodu, me je povsem naravno zaneslo iskanje nazaj v zgodovino. Ob nemoči, da bi uresničila idealno zamisel slovenskega gledališča za mladino, sem se ustavila ob dejstvu, da so v Ljubljani že pred stoletdesetimi leti poslušali mladinsko igro v slovenskem jeziku. Tako se je iz slučajnostnega iskanja, iz na pogled brezuspešnega prizadevanja zložila pomanjkljiva podoba snovanja v naši preteklosti okrog slovenske predstave »Tinčka Petelinčka« leta 1803 v ljubljanskem stanovskem gledališču.

Preden preidem k stvari, še nekaj opomb, ki bodo že v prvi knjigi v zgodovini slovenske gledališke dejavnosti napisane nedvomno v izdatnih poglavjih. Prve zapise o odrski uporabi slovenske govorice imamo iz časov protireformacije, ko so leta 1657 gojenci jezuitske šole v Ljubljani uprizorili »Raj«, pustno burko. V ohranjenem jezuitskem dnevniku 22. januarja 1657 je zapisano poročilo, ki pomeni prvi dokument o odrskih prireditvah v slovenskem jeziku.

Slede poročila o pasijonskih igrah v Škofji Loki, Rušah, Kranju (1700—1730), pri katerih so igralci govorili verze v domači govorici. Sledi pomembno leto 1789, ko so prvič uprizorili Linhartovo »Županovo Micko« (28. decembra). Igrali so jo ljubljanski meščani, med njimi tudi prevajalec oziroma prireditelj in njegova žena. Leta 1790 sta »Micka« in »Veseli dan ali Matiček se ženi« izšla — prvi tiskani igri v slovenskem jeziku v času, ko je rasel na Koroškem prvi tehni predstavnik ljudske tvornosti v zgodovini slovenskega gledališča, Andrej Šuster Drabosnjak (1768—1825), nadarjeni ljudski pevec-samouk. Uprizarjal je svoje, humorja bogate igre ljudem v domačem jeziku. O njem je zapisal Prežihov Voranc: »Avstrijska policija je zažgala plod njegovega dela in truda na grmadi, njega samega pa vtaknila v ječo.«

Na prevalu osemnajstega in devetnajstega veka, po Linhartovi smrti (1795), je v najožjem krogu bivše Linhartove družbe vznikla tudi misel o uprizoritvi mladinske igre v slovenskem jeziku. Srce in glava te družbe je bil nedvomno baron Žiga Zois, ki je vodil »izbrano četico mož, ki se je bila osvestila svojega naroda in se zavzela za njegov prepoved v zvezi z najnaprednejšim gibanjem evropske misli in s polaganjem temeljev slovenski posvetni literaturi.«¹ In še: »Ti možje, ki so se zbirali v Zoisovi hiši, so položili temelje poznejši slovenski literaturi in kulturi. Na njihovih tradicijah se je razvijalo vse duševno življenje slovensko v prvi polovici XIX. stoletja.«² Prvega med njimi naj omenimo Valentina Vodnika. Bivši koprivniško-gorjuški župnik, slovenski pesnik in pregnani frančiškan, se je po štirih letih župnikovanja na Koprivniku vrnil v Ljubljano. S hribov ga je spravil baron Zois, ker je upal, da mu bo temperamentni, nadarjeni Kranjec postal dober in uporaben sodelavec. Ob Vodniku stoji v zvezi z našo uprizoritvijo prve mladinske igre v slovenskem jeziku Jernej Kopitar, takrat še študent, doma iz Repenj pri Vodica, ki je bil okrog leta 1800 do 1803 domači učitelj v družini Zoisove sestre, poročene s plemenitim Bonazzo. (Predniki kasnejše trgovske hiše Bonač.) Leta 1804 je Jernej Kopitar postal Zoisov tajnik, star komaj 24 let. Z Vodnikom sta bila najprizadevnejša sodelavca barona Zoisa, ki je svoji družbi v pro-

Zoisova hiša na Bregu v Ljubljani

svetiteljskem duhu dajal delovni program in naloge.

Po prvih dveh javnih uprizoritvah »Županove Micke«, 1789 in 1790, po tiskani igri »Veseli dan ali Matiček se ženi«, l. 1790, in po Linhartovi smrti l. 1795, je ostal baron Žiga Zois s praznimi rokami pred širokim poljem slovenske gledališke ustvarjalnosti. Nedvomno je nagovarjal Vodnika, ki ga je spravil v Ljubljano predvsem zaradi slaviističnega krožka in ki je potem uresničeval baronove načrte od izdaje Velike pratike do njenega nadaljevanja »Lublanskih novic«, da bi napisal slovensko igro. Tako se je Vodnik, ta vedri, skromni, prilagodljivi delavec, ki je redno hodil na obisk k baronu Zoisu v prvo nadstropje njegove hiše na Bregu (baron zaradi bolezni že od leta 1797 ni zapustil hiše niti, da bi šel v gledališče), pričel ukvarjati po Linhartu tudi z mislijo na slovensko dramatiko. Baron Zois je bil takrat star komaj 50 let, z njim je živela njegova 70-letna mati, Slovenka († 1798), poročena z baronovim očimom grofom Aichenburgom. Baron je imel brata Karla, znanega botanika, in sestro Johanno, poročeno s pl. Bonazzom. Johannini otroci so pri naši uprizoritvi najvažnejši sodelavci. Leta 1803, ko se je najbrž odigrala enkratna uprizoritev Tinčka Petelinčka, so bili Johannini otroci že 2 leti brez očeta, stari: Franc Anton 18 let, Marija Jožefa 17 let, Marija Johanna 16 let in Klet 13 let. Njihov instruktor in domači učitelj je bil Jernej Kopitar, za celih 33 let mlajši od Zoisa. Nadvse podjetni, temperamentni Gorenjec je bil izrazito filološko nadarjen, vendar se je v tistih letih zanimal predvsem za prirodoslovno znanost nedvomno pod vplivom Zoisovih prirodoslovnih raziskovanj in prizadevanj.

Ob naših glavnih osebah: Zoisu, Vodniku, Kopitarju ter Johanni Bonazzo in njenih otrocih moramo za dopolnitev ustvarjalnega omizja omeniti še ljubljanskega meščana Franca Repiča, fiskalnega adjunkta, bivšega Linhartovega diletanta, njegovega brata Jeana Repiča, advokata, ki se je poročil z vdovo Barbaro Podobnik, ženo Linhartovega prijatelja. Sklepati smemo, da je bil član te družbe in glasbeni sodelavec pri uprizoritvi prve mladinske igre v slovenskem jeziku tudi Janez B. Novak, uradnik češkega pokolenja, ki je skomponiral pevske in orkestralne vložke za »Matička«. Lahko si skoraj z gotovostjo mislimo, da je Ja-

nez B. Novak uglasbil 17-vrstični dvospev, ki ga je spesnil Valentin Vodnik in je danes ohranjen v rokopisni zapuščini v NUK.

S tem bi zaključili galerijo oseb, ki so odigrale večje ali manjše vloge pri uprizoritvi prve mladinske igrice »v krajnšni«, pri uprizoritvi, ki je žal ostala le enkratna epizoda.

Kako je prišlo do uprizoritve v slovenščini? Poudarjam še enkrat, da to niso po zapisih utemeljena in dokazana zgodovinska dejstva, temveč zelo verjetna sklepanja in domneve na osnovi dogajanj in okoliščin, kot nam jih navajajo naši literarni zgodovinarji. V letih po Linhartovi smrti in po Vodnikovi vrnitvi s Koprivnika v Ljubljano je bil nedvomno baron Žiga Zois usmerjevalec Vodnikovega peresa. Vodnik je že leta 1797 urejeval in dvakrat na teden izdajal časopis »Lublanske Novice« ter tako s svojim delom živo posegal v regeneracijo slovenskega preporodnega gibanja za pritegnitev novih, necerkvenih panog v slovensko literaturo, ki je okrog leta 1800 štel že kakih 30 prizadevnih let. Valentin Vodnik se je takrat seznanil z deli A. Kotzebueja, znanega nemškega pisatelja igrokazov in dram.

Vodnik se je, brez dvoma pod Zoisovim vplivom, lotil prevajanja Kotzebuejeve igre »Malomeščani«. Ne smemo pa pozabiti, da je bil Vodnik izobražen mož, ki je znal latinsko, nemško, laško, francosko in je razumel vse slovanske jezike ter bil muzikalično izobražen. Postal je že leta 1798

Staro stanovsko gledališče v Ljubljani

profesor V. razreda gimnazije v Ljubljani, kjer je učil osnove nemščine in latinsko pesništvo, grščino, zemljepis, zgodovino in matematiko. Bil je veder, šaljiv družabnik, skromen, uvideven in prilagodljiv sobesednik, ki je kot bivši frančiškan oče Marcelijan še zmeraj izpolnjeval redovniške obveznosti in je moral vsak dan brati mašo. Vse njegovo delo pa je bilo prežeto z veliko željo »kranjski jezik čeden narediti«. Vendar ga je obilica opravkov v šoli in cerkvi in delo, zastavljeno pri slovenski slovnici, slovarju, časopisu in celo pri kuharskih bukvah, tako zelo oviralo, da mu je prevajanje Kotzebuejeve igre komaj napredovalo.

Zois je ob tem nedvomno postajal iz dneva v dan nestrpnejši. Dvakratna uprizoritev Županove Micke v slovenskem jeziku (leta 1789 in 1790) je postajala le epizodni dogodek (in je ostala tako še celih 14 let); Linhartova priredba Matička je bila le natisnjena, igrati je niso smeli, in še Linhartova smrt, vse to je usodno poseglo v njegov preporoditeljski načrt. Zoisov program je štel poleg slovnice slovenskega jezika, slo-

varja, zgodovine slovenskega naroda in poljudno ljudskega časnika še zadnjo, važno postavko — gledališče. In prav tu je zazijala najgloblja vrzel.

Leta 1799, štiri leta po Linhartovi smrti, pa je prestopil prag Zoisovega salona komaj dvajsetleten fant nizke rasti, zgovoren že do ujedljivosti, razgledan, neugnano pridlen, nesporno ambiciozen: Jernej Kopitar, kmečki sin iz Repenj pri Vodicah. V najkrajšem času je zavzel pomembno mesto v Zoisovi družbi. Romantično zaljubljen v kmečko govorico, s tenkim poslušom in čutom za jezik je izjavljal, da je le kmečka govorica izvor prisne in nepokvarjene slovenščine. O slovenski literaturi je bil mnenja, naj pisatelji pišejo le, kar je mikavno za kmeta in utegne zadovoljiti njegove potrebe. — Kaj čuda torej, če je skušal mladi mož ustreči spoštovanemu gospodu, učenjaku, mecenu in duši svoje družbe baronu Zoisu ter je prostodušno mimo Vodnikovega prevajanja Kotzebuejevih »Malomeščanov« priredil igrico istega pisatelja »Der Hahnenschlag«. Ni dvoma, da je Kopitarja moral zamikati že motiv, zrasel iz kmečkega okolja, in karakterji oseb — trdnih kmetov, medtem ko je Vodnik po vsej verjetnosti občudoval pedagoško vrednost igrice. Dali so ji domiselno slovensko ime »Tinček-Petelinček«.

Mislim, da sklepam pravilno: Kopitar je ponasil verzificirano nemščino v slovensko prozo. Saj mu ni manjkalo živega argumenta, da naš kmet ne bo govoril v verzu, nosil je v sebi lepo dikičjo gorenjščine in navsezadnje: pesnik je bil Vodnik. Ta je tudi prevzel nalogo, da pevski vložek posloveni v ritmu in rimi in je to tudi storil. In teh 17 Vodnikovih verzov je ostalo zapisanih v Vodnikovem zvezku kot edina neposredna, do danes znana ohranjena priča pomembnega kulturnega dejstva v zgodovini mladinskih uprizoritev v našem jeziku.

Mogoče bodo naši slovstveni zgodovinarji kdaj in kje še izkopali dejstva, kdo je dal pobudo, kdo je predlagal prav to delce, verjetno bodo našli v plesnivih arhivih policijskih avstrijskih cenzurnih listov celo kakšen zapis ali del zapisa Kopitarjevega rokopisa, nemara bo zgodovinar slovenske glasbene tvornosti našel list s kompozicijo J. B. Novaka in na njem Vodnikove preproste verze pod notami. Preveč verjeti tega ne moremo, prav tako pa ne izključevati.

Igrica je bila tu »po kranjsko« zapisana, mojster Zois je imel nad njo svoje veselje, nastalo je le še vprašanje: Kdo jo bo igral? Mladi, neugnani Kopitar, zajet v ozračje ži-

Kranjska kmečka noša konec 18. stoletja — kmetica

ve ambicije, je rešil tudi to uganko, razvozlal voz, ki se nam zdi danes vse prej kot pomembno vprašanje. Igrajo naj igrico njegovi gojenci, otroci Zoisove sestre gospe Johanne pl. Bonazzi. Ne le, da so to voljni igralci, še več, avstrijska policija bo morala več kot pogledati skozi prste, morala bo k temu vljudno pokimati, pohvalno reči: da; saj bodo verjetno dohodke te »nedolžne« otroške predstave dali prireditelji za ljubljanske reveže, kot so dali izkupiček vstopnine za »Županovo Micko«.

Zasedli so morali štiri moške in eno žensko vlogo. Tu je Johannin sin Franz Anton Bonazzo, takrat osemnajstleten mladenič. Kdo od njega bi bil primernejši za vlogo mladega, mater ljubečega gorenjskega vojaka Tineta. Mali, komaj trinajstletni Klet bi nemara zmogel naučiti se dveh prizorov, v katerem nastopa s petelinom v cajni. Zmogel bi jih otroško pogumno, glasno povedati na odru v govorici, ki jo poslušja in govori v stričevem salonu in jo govore materine kuharice, sobarice, mlekarica, kočijaž in stric Vodnik. Tu je še Fran Repič, fiskalni adjunkt, navdušen odrski diletant, ki ima že veliko prakso, saj je igral v Županovi Micki; zakaj ne bi zaigral ob otrocih tršatega kmečkega očanca, prav takega, kot jih je domači učitelj nosil v živem spominu iz svoje vasi. Tu je še ženska vloga zaljubljene, mile Micke. Kdo jo bo igral? Šestnajstletna Kletova sestra Marija Johanna ali pa pastorka advokata Jeana Repiča, šestnajstletna Ernestina Podobnikova, ki je tako brez upa vseč mlademu, malce grbavemu, zbadljivo duhovitemu Kopitarju.

Tako je Jernej Kopitar prvič stopil preko delavnega Vodnika, kot mu je kasneje še vseskozi uspešno posegal v delovno področje tako pri katalogizaciji Zoisove knjižnice kot pri slovnici slovenskega jezika in ki mu je verjetno od srca zavidal lahkoten nastop, prostodušnost, priljubljenost, pesniško žilico, česar sam ni imel.

In tudi Kranjsko je tako v prvih letih devetnajstega veka komaj opazno preletel rahel odtенок gledališkega dogajanja zahodne Evrope. Saj so že v šestnajstem stoletju nastopali otroci na dvoru angleške kraljice Elizabete. Kasneje so v Franciji, Angliji in Nemčiji nastopale profesionalne otroške igralske skupine, ki so bile le vir dohodkov prirediteljem, ne pa izraz družbenega prizadevanja v smeri estetske vzgoje mladostnikov, za čemer teži dvajseti vek. Uprizoritev »Tinčka Petelinčka« je do neke mere tudi rahel odmev te, druge že obrabljene mode.

Kje so igrali igrico? Ne v salonih Zoisove hiše na Bregu, temveč v ljubljanskem stanovskem gledališču spomladi leta 1803. Dva zapisana dokumenta nam pričata o tem. Prvi je zapis v tedniku Laibacher Wochenblatt, ki je izhajal od leta 1804 do 1819, do leta Zoisove in Vodnikove smrti. Leta 1806 je v skupni številki 33 in 34 pod naslovom »Historische Fragmente über die krainische Poesie« izšel naslednji vmesni odstavek, ki zaključuje poročilo o Linhartovem delu z besedami: »Im Sommer 1803 wurde auf dem Theater zu Laibach von einer Kindergesellschaft eine Umarbeitung von Kotzebues Hahnenschlag unter dem Titel: »Tinzhek Petelinzhek« mit Gesang aufgeführt. Hierin herrscht schon eine reinere und gebildetere Sprache (misli na Antona Linharta) und sehr viel Naives aus unserer Kinderwelt. Es ist in der Tat Schade, dass dieses artige Stück noch Manuscript ist.«³

Tako prvi dokument. In drugi je stran v zvezku iz Vodnikove zapuščine, shranjene v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Zvezek ima 156 zaznamovanih listov; sklepni Vodnikovi verzi k igrici so s pesni-

Kranjska kmečka noša konec 18. stoletja — kmet

kovim peresnikom zapisani prvič na strani 122 a in nato še enkrat na strani 124 a, pod takimle naslovom:

Petelinzhek
Komedia
jegrana v Lublani 1802
Sklep.

Ta list iz Vodnikove zapuščine je popisal profesor Nikolaj Omersa.⁴

To so dokumenti. Igro o Tinčku Petelinčku so igrali otroci v ljubljanskem stanovskem gledališču. Toda Laibacher Wochenblatt ne omenja prevajalca, poudari le, da je jezik čistejši, oblikovno dognanejši kot je bil pri Linhartu. Zdaj moramo za osvetlitev spet k Nikolaju Omersi, ki je priobčil v Časopisu za zgodovino in narodopisje študijo z naslovom: »Psevdonim B. E. v Pisanicah«. Tam piše: »Ko sem pred leti iskal gradivo za neko razpravo o prebujenju slovenskega slovstva ob koncu 18. stoletja, so mi prišli v ljubljanskem muzeju v roko štiri zvezki slovstvenih beležk, ki si jih je zapisoval baron Erberg (Baron Erberg je živel v Ljubljani in na Dunaju. Napisal je Versuch eines Entwurfes der Literaturgeschichte in Krain. Material je shranjen v Muzejskem arhivu v Ljubljani. Erberg je pisal leta 1825. Op. K. B.). V drugi zvezek (str. 10—16) si je prepisal iz Ljubljanskega tednika (Laibacher Wochenblatt) članek »Historische Fragmente über die krainische Poesie«. Iz članka posnemam naslednji odstavek: »Im Jahre 1803 überarbeitete Barith. Kopitar Kotzebues Hahnenschlag unter dem Titel: Tinček. Es war eine kleine, sehr niedliche Oper und wurde im Sommer des nämlichen Jahres auf dem Theater zu Laibach von einer Kindergesellschaft aufgeführt. Schade, dass der Verfasser sein Manuscript, von dem nur eine einzige Abschrift vorhanden war, so wenig achtete, er lies es in den Händen der Kinder, unter denen es gar verloren wurde.«

Nato Omersa nadaljuje: »Še nekaj o Tinčku Petelinčku. V Vodnikovem rokopisu se nahaja verzificirani sklep Tinčka Petelinčka v dveh zapisih. Slovstveni zgodovinarji so zato sklepali, da je Tinčka prevedel Valentin Vodnik. To splošno mnenje je popravil dr. I. Prijatelj v zgoraj omenjenem članku o Narodnem gledališču, rekoč: »Samo še neko otroško igrice je bil Zoisu v veselje spravil Kopitar, učitelj Zoisovih ne-

čakov, leta 1803 na oder.«⁵ Besede dr. Prijatelja⁶ potrjuje tudi naše poročilo iz leta 1809. Igro samo je prevedel Kopitar, ob koncu pa je vsekakor na željo barona Zoisa dodal Vodnik še nekaj verzov, ki so jih igralci po tedanji šegi zapeli, da se je predstava s tem večjim efektom zaključila. Sporna je seve Omersova trditev, da je baron Erberg prepisal odstavek iz L. W. Primerjala sem tekst, kot ga je dobesedno navedel A. Trstenjak in ga navajam tudi jaz. Če je pisal Erberg po spominu ali po ustnih podatkih, ne vemo. Vsekakor izdatno dopolnjuje Župančiča, ko navaja prevajalca Kopitarja in omenja izgubo rokopisa.

Kje je ostal rokopis »Tinčka Petelinčka«? Po mnenju barona Erberga, avtorja Fragmentov, so otroci uničili original in s tem edini njegov izvod. — Toda, mar niso morali iger, ki so jih posebej v slovenščini igrali v Ljubljani, oddati v pregled ljubljanski cenzuri. Zelo verjetno je. Možno pa je tudi, daso v Ljubljani smeli brez cenzure igrati igro, ki so jo že prej uprizorili na Dunaju in da je Tinček Petelinček spadal med te. Verjetno je. In to bi mogel biti tudi razlog, da Tinčka Petelinčka ni v arhivih izpred stopetdeset let. Stanovski arhiv do leta 1804 je pregledal Joka Žigon, knjižničar Narodnega muzeja v Ljubljani. vendar po lastnem zatrdilu ni našel nobenih sledi o rokopisu Tinčka Petelinčka.⁷

Tako sem leta 1953 ob stopetdesetletnici prve uprizoritve mladinske igre v slovenskem jeziku v Ljubljani spet ponašila Kotzebuejev Der Hahnenschlag. (Igrica je natisnjena kot priloga te številke Kronike in bo utegnila s pridom služiti našim šolskim in pionirskim odrom.) Priredba je zrasla iz želje, da bi ob stopetdesetletnici prve uprizoritve mladinske igre v našem jeziku v Ljubljani spet oživel skromni dokument o začetku slovenske tvornosti na področju gledališke mladinske kulture in iz globokega, iskrenega spoštovanja do kulturnih delavcev v naši preteklosti, katerih dela moramo poznati in na njih graditi v bodočnost.

OPOMBE

1. Ivan Prijatelj, Izbrani eseji in razprave I. Lj., Slovenska Matica 1952, 144. — 2. Isto, str. 145—46. — 3. Navajam dobesedno iz knjige: Anton Trstenjak, Slovensko gledališče. Lj. 1892, 29. Podpisan je J. A. Župančič. 4. Nik. Omersa, Vodnikove pesmi. III (XI.) izvestje c. kr. državne višje realke v Idriji za šolsko leto 1914-12. v Idriji 1912, 8. — 5. Nikolaj Omersa, Psevdonim B. E. v Pisanicah. ČZN XXII (1927), 77-78, 79, 81. — 6. SN 1918, št. 222. — 7. Na tem mestu se mu lepo zahvaljujem za vse podatke, navodila in literaturo, ki mi jo je dal.

IZ ŽIVLJENJA IN DELA MACHOVIH

MARJAN MUSIČ

Več ko sto let je preteklo, odkar je J. Mach, oče filozofa in fizika Ernesta Macha, pričel gojiti pri nas velikega japonskega hrastovega prelca jamamaja. V zadnjem času se je obnovilo zanimanje zanj tako pri naravoslovcih kakor tudi pri slovenskih zgodovinarjih. Ko sem v počitnicah urejal zapuščino svoje tete Marije Claricijeve, pokojne šolske upraviteljice v Novem mestu, sem uredil tudi dokaj obilno korespondenco Machovih, in na prigovarjanje prijateljev napisal ta skromni sestavek, pri čemer sem se poslužil tudi ustnega izročila svojih prednikov in še vedno živega pričevanja domačinov iz Vel. Slatnika. Zahvaljujem se profesorju Janezu Logarju, ki je iz ljubeznivosti pregledal rokopis in ga dopolnil z opombami. Naj mi blagohotno oprostite strokovnjaki s tega ali onega področja, da sem se nepoklican lotil tega posla.

Glavna cesta, ki pelje iz Novega mesta proti Zagrebu, se pri vasi Cikavi, tam, kjer jo prečka potok Trščak, pričinja spenjati kvišku. Na vrhu, ki pa ni dlje ko dobre pol ure od mesta, se odpre na vse strani pogled na valovito dolensko pokrajino, na skrbno obdelana polja in njive, ki jih obroblija temne zaplate gozdov. Tu pa tam čepe skromne, še danes pogosto s slamo krite hiše; na levi je Smolenja vas z zidanicami, ki se belijo na gori, pred teboj in na levi pa so gozdovi, ki se jim ne vidi ne konca ne kraja. Pri skromnem zaselku Mali Slatnik, ki leži raztreseno ob cesti in mu daje poudarek novo šolsko poslopje in večja hiša njemu nasproti, se odcepi na desni tikoma za njo ozka, bela in lepo v pokrajini speljana vaška cesta, ki se skoro izgubi v gozdni gošči. Nikjer ni hiše ne žive duše, a ko se cesta vzpne više, se odpro pogledi v daljo, v Podgorje, ki mu dajejo nenavadno lep zaključek Gorjanci. Bližino vasi nazznanjajo njive, in ko prideš iz zavoja, šele ugledaš kmetije Velikega Slatnika, ki so se poskrile med goste skupine po večini starih in z lišajem obraslih sadnih dreves. Med skromnimi hišami se odlikuje večje nadstropno poslopje in ob njem že bolj ali manj razpadajoča gospodarska poslopja, ki dajejo še vedno vtis nekdanj skrbno negovane domačije. V premišljenem razporedju so sadna drevesa, ki pa so ostala na starost brez prave nege in so se nekatera med njimi že nagnila k tlom. Stanovanjsko poslopje, ki nima niti videza kmečke hiše pa tudi ne graščine, je v današnjem stanju zasno-

vano v skromnem kmečkem terezijanskem baroku in še najbolj sliči furmanskim gostilnam ali grajskim pristavam. V nji kmetuje Mavsarjev rod, kakor ve in zna. Imaš vtis, da se dobro ne počuti v hiši, ki ni po svoji okorni prostornini v skladu s potrebami in zahtevami majhnega kmečkega gospodarstva. Pa tudi čas je zapustil svoje sledove na skromno zidani zgradbi: zidovje je od starosti razpokalo, stene so se napele in tudi omet že na mnogih mestih odpada; še celo baročni sklepnik na kamnitnem portalu se je zrahljal in povetil. Razpored prostorov v hiši ustreza povsem potrebam in družbeni strukturi meščana XVIII. in XIX. stoletja: pritličje je zasnovano povsem v smislu nekoliko obilnejše kmečke hiše z vežo, kuhinjo, »hišo« in izbami. Tu je bilo domovanje in torišče dela maloštevilne služinčadi, v gosposkem delu, ki je v nadstropju, pa je razporejenih pet sob, vendar tudi te nimajo v ničemer nekega vidnega podarka. Od Mavsarjeve domačije se spusti

Nadgrobnik Machovih na slatniškem pokopališču

pot strmo navzdol, v središče vasice s cerkvijo na vzpetini in s pokopališčem okrog nje. Na njem je pet grobov nekdanjih gospodarjev Mavsarjeve domačije, ki so tu živeli in umrli in so po svojem delu povezani sicer le kot tujci z našo gospodarsko in kulturno zgodovino. To je bila družina Machovih, iz katere je izšel tudi sloviti fizik in filozof Ernest Mach.

V gošči krizantem in slaka stojita na grobovih dva nagrobnika; le s težavo je mogoče razbrati napisa, ki sta ga prerastla lišaj in mah. Na enem od njiju, ki je nekaj imenitnejši, dasi se ne razlikuje vidno od ostalih kmečkih, je vklesano v nemščini: »Tukaj počivata Jožefina Mach, roj. Lanhaus, roj. 12. maja 1813 v Kelišu, umrla 24. marca 1869, in Ivan Mach, roj. 16. maja 1805 v Lichenau, umrl 8. decembra 1879. Počivajte v miru, dragi starši!« Na drugem, skromnejšem pa: »Tukaj počiva Katarina Vorajtar, umrla 22. marca 1877. leta v svojem 85. letu starosti, ki je bila 47 let zvesta služabnica družin Lanhaus in Mach. Pokoj njenemu pepelu!«

Pred dobrimi sto leti je bilo, ko je prišla družina Machovih v naše kraje. Stari Ivan Mach, doma s Češkega, je bil v mladih letih vzgojitelj pri grofu Stadionu. Rojen je bil in je doraščal v času, ko se je svet prerajal v novih idejah, ki so polagoma pronicale v zavest človeštva in so slabile spone fevdalizma in absolutizma. Z revolucionarnimi idejami se je postopoma razvijala tudi tehnika, a prav tako se je krepil humanistični pogled na svet in na človeka. Želja po osamosvojitvi in osvoboditvi od službe v aristokratskem okolju je poleg mnogih drugih tudi starega Macha pripravila do tega, da je zapustil svojo domovino, kjer ni bilo možnosti, da se osamosvoji; osamosvojitve pa je bila nedvomno vezana na tveganje in na odpoved brezskrbnemu življenju. Kot človek, ki ni imel opore v aristokratskem poreklu, ni mogel računati na pomoč s strani graščakov, ki so bili posebej na Dolenjskem trdno zasidrani. Zato si je moral v novih okoliščinah urediti življenje tako, da se je tesneje povezal z domačim prebivalstvom in da je vse svoje napore usmeril v čim večjo racionalizacijo posestva in v uvajanje novih, razumnejših oblik dela. Bil je humanistično izobražen mož, razgledan enako v filozofskih kakor tudi naravoslovnih vedah. Po svojem značaju je bil blag in pripravljen, da je vselej pomagal vsakomur, ki se je zatekel k njemu po pomoč. Njegov odnos do vaščanov je bil bolj odnos sovaščana kakor pa graščaka. To najbolj potrjujejo

izjave domačinov, ki so ga poznali, in njihovo izročilo, ki je prešlo na sinove in na vnuke. Nedvomno to potrjuje tudi skrb za uslužbenca, »naše kmečke prijatelje« Krašovca, Lukeža, Matijo, posebno pa Tono Radežev, ki je bila »zvesta pomočnica« pri odreji jamamajev, velikih japonskih prelecev, ki jih je Mach pričel prvi pri nas gojiti. Ta odnos je opazen tudi na nagrobniku, ki so ga Machovi postavili na grob predane uslužbenke Katke, kakor so jo imenovali; s Češkega je šla na negotovo pot in je po dolgoletni službi umrla v Slatniku. Bila je »faktotum« Machove hiše, Čehinja, ki se je od nje naučil češčine tudi gospodarjev sin Ernest Mach.

Otrok so imeli Machovi četvero: Ernesta, Marijo, Oktavijo in Wilhelmino. Prvi je znani fizik in filozof, dolgoletni univerzitetni profesor na Češkem in v Nemčiji; Marija je bila zelo izobražena žena, ki je mnogo potovala po svetu in je bila nekaj časa vzgojiteljica na črnogorskem dvoru. Bila je pisateljica esejev in živalskih zgodb. Od vseh je bila najtesneje in najgloblje povezana z našo zemljo in ljudmi ter je nadaljevala po očetovi smrti z gojitvijo jamamajev. Oktavija je bila poročena z nekim Engelhardom, a Wilhelmina je bila, kakor se da razbrati iz korespondence, »enfant terrible« Machove družine; iz nje izhaja »staro prokletstvo, ki se drži naše hiše«, kakor javlja še leta 1935 iz Münchena sin filozofa dr. Ludvik Mach. Kolikor je bilo mogoče poizvedeti, je bila Wilhelminina pregreha le v tem, da je sledila klicu krvi in mladosti ter je imela razmerje z domačim hlapcem. No, verjetno so bile posledice težje, a so nepoznane in je zaradi njih prišel v Slatnik v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja tudi filozof Ernest, da je kot avtoriteta v družini pomagal razvozlati težave, v katerih se je znašla Machova družina zaradi tega, danes več ko nedolžnega prestopka.¹

Stari Mach je takoj, brž ko si je uredil domovanje, pričel reformirati svoje gospodarstvo. Uvajati je pričel nove, racionalnejše, znanstveno preverjene metode v sadjarstvu, vinarstvu, kletarstvu, a posebej je postal pomemben v področju industrije svile z uvajanjem sviloprejk in doslej nepoznanega velikega japonskega hrastovega prelca jamamaja.

Gojiti je pričel jamamaje v mladem hrastovem gozdiču, ki je le za streljaj oddaljen od doma. Grič, na katerem je gozdič, še danes imenujejo domačini Mahov hrib. Od tod so se prelci že leta 1918 razširili po vsej okolici Slatnika, Potovega vrha, v smeri pro-

ti Kostanjevici in proti Gorjancem. Našli so jih tedaj tudi že v bližini Ruperčvrha in pri Prežeku.² V zaloški graščini (Brajtenau) jih je pričel na Machovo pobudo gojiti tudi moj stari oče Jurij Clarici, ki je bil enako kot on vnet za vse novotarije v pogledu gospodarstva, kakor so se tedaj javljale v industrijsko razvitih evropskih deželah. Gojil je jamamaje v bližini zaloške graščine, ki jo je imel v zakupu, na samotnih hrastih sredi košenice. Iz tega gojišča so se razširili v smeri proti Luknji.³ Jamamaj iz Machove in Claricijeve zalege se je v teku 70 let razširil do Vrhnike, Škofje Loke in Celja; o tem je bilo v zadnji dobi več obvestil v slovenskih listih (n. pr. »Jutro«, 22. VIII. 1933, »Proteus« I 1934, str. 42—43). Danes je jamamaj sicer podivjan, a je razširjen že vsepovsod in je s svojo velikostjo, lepo obliko in nežno svetlo barvo dopolnil zbirko naših metuljev. Medtem ko je navadna sviloprejka prešla z opustitvijo murve, se je jamamaj udomačil povsod tam, kjer so hrastovi gozdovi.

Stari Mach je svoje izsledke z raznih področij tudi publiciral. V Ljubljani je izšla pri Ign. Kleinmayru & Fed. Bambergu leta 1870 brošura »Kurze Anleitung zur Zucht des Seidenspinners der Eiche B. Yamamai.« V »Annalen der Oenologie« iz leta 1875 je izšla njegova razprava o gobah: »Zusammenstellung der für den Oenologen wichtigsten Pilzformen«. O svojih poizkusih z jamamaji je Mach v šestdesetih letih po podatkih iz »Laibacher Zeitung« in po podatkih iz »Novic« v šestdesetih in sedemdesetih letih poročal Kmetijski družbi v Ljubljani. Njegov vnuk dr. Ludvik Mach pa javlja, da hrani v rokopisu njegovo, to je starega očeta estetsko-filozofsko razpravo »Das Schöne, ein Versuch von J. Mach.«

O jamamajih in njihovi reji v Vel. Slatniku je pisala v obliki eseja v 2. izdaji »Spominov«, ki so izšli pri Bräumlerrju, tudi njegova hčerka Marija; v njih je v vseh podrobnostih opisan postopek pri odreji in negi velikih prelcov. Marija je bila tudi najbolj povezana z domom in je vse do svoje smrti leta 1929 v mislih živela s Slatnikom in svojimi »kmečkimi prijatelji«. Obilna njena korespondenca, ki je shranjena v Mušičevem domu v Novem mestu, pa daje poleg odreje jamamajev tudi zanimiv vpogled v njeno literarno delo, v biografsko osvetlitev brata Ernesta in v splošna kulturna in druga vprašanja.

Po smrti J. Macha je dobil posestvo v Slatniku Tadej Merk, predsednik Trgovske zbornice na Dunaju; bil je stric Marije Machove in je umrl 1911. leta, mesec dni pred svojo stoletnico. Bil je ustanovitelj samostana šolskih sester De Notre Dame v Šmihelu pri Novem mestu in je posestvo v Slatniku zapustil šmihelski občini za potrebe šole.⁴

Marija Machova je po očetovi smrti bila vzgojiteljica v tujini, a je na starost živela v Haaru pri Münchenu pri svojem bratu Ernestu, ki je bil celih osemnajst let do svoje smrti leta 1916 na pol hrom.

Zelja po gojitvi jamamajev se je v nji obnovila v prvi svetovni vojni deloma iz domotožja, še bolj pa morda zaradi težkih materialnih razmer, v katerih je živela zgolj ob bratovi pokojnini. Pregovarjala je tamošnje oblasti, predvsem pa ministrstvo za poljedelstvo, da bi dalo potrebna sredstva za obnovljeni podvig, a je h kraju vse padlo v vodo. Končno se je odločila, da sama iz svojih sredstev obnovi odrejo prelcov in je preko svoje prijateljice Marije Claricijeve iskala stik z redkimi preživeliimi starimi pomočniki na Slatniku, oziroma je hotela zainteresirati za to početje njihove sinove in vnuke. Odločila se je, da s težavo zbere nekaj sto mark in da preko svojih znancev najde zanesljivega dijaka, najraje kmetskega sina, ki bi vpeljal kmetisko mladino v iskanje mešičkov. Za vsak nepoškodovan, nelisast in nezležen mešiček je bila pripravljena plačati 1 K, za 10 primerkov 11 K, za 20 primerkov 12 K itd. Upala je, da bodo kmetijski otroci s 40 kr. za primerek zadovoljni, pa tudi vodič bo zadovoljen, če bo prejel 20 kr. za primerek. »Fantje iz Slatnika in Potovega vrha so svojčas zbirali mešičke, sedaj bodo opravljali to delo ob nedeljah njihovi otroci in vnuki. Vsekakor niso bili takrat tako razpršeni kot sedaj. Kdaj se prično počitnice? Mislim, da se bo zapredenje pričelo sredi junija. Morda bi bilo dobro, da bi se oklicalo z bobnom. Stroške nosim

jaz. Vendar naj noben dijak ne poskuša, da bi plezal na hraste in si raztrgal pri tem obleko.«⁵ Naj govori sama iz pisem! Ko daje leta 1914 nasvete mojemu bratu Dragu, ki je kot dijak gojil jamamaje, piše: »Če je prevroče, pobegnejo, če je soparno, kakor je navadno pred nevihto, polete v vodo in utonejo. Ni jih mogoče rediti doma, kakor edinole na svežih hrastovih vejah, ki stoje v vodi v polsenci. Če pa je slučajno v vrtu hrastek, potem naj ga gospod študent skrbno očisti pajkov in mravelj. Spodaj na deblu naj namesti obroč iz ptičjega lepila, zatem pa naj drevce prekrije z grobo tančico, ki jo naj na deblu iznad lepila zatesni, potem ko je položil gosenice na drevce. Če bo opazil, da hočejo gosenice zlesti po deblu navzdol, jih mora izdatno obrizgati s čisto vodo.«⁶

Leta 1918 se je odpravljala v Slatnik in sprašuje: »Sporočite mi, kdaj bodo začeli brsteti hrasti. Prelci se namreč ravna po hrastih, jaz pa se moram ravnati po gosenicah in priti v zadnji periodi pred zapredenjem.«⁷ In dalje: »Pred zimo ne pridem, ker je male gosenice še teže najti kot velike in mešičke. Prelci imajo navado, da približno 14 dni po zapredenju izlezejo, so se pa verjetno v 30-letnem podivjanju modificirali.«⁸

Drugje zopet nadaljuje: »V soparnih dneh prilezejo s hrastov. Gosenice so pred zapredenjem za prst debele, svetlo zelene, in imajo srebrne pičice na straneh. Verjetno jih bo več tam, kjer je bila najdena ena. Gosenice se zapredejo v hrastovju med listjem, ki je sfrkano v klobčič. Mnoge se tudi zapredejo pod hrastovjem, v resi in v grmičevju. Čas zapredenja je od srede do konca junija.«⁹

H kraju se je tako zapletlo, da ni utegnili priti, a od ministrstva je dobila dokončno odklonitev za pomoč. V Nemčiji so namreč takrat dajali prednost severnokitajskemu hrastovemu prelcu A. Pernyi pred japonskim hrastovim prelcem B. Yamamai; pa tudi s pošiljanjem mešičkov so se pojavile v zvezi s pošto in carino nepremostljive težave. Zato daje nadaljnje napotke, kako je treba postopati z mešički: »Pospraviti in prezračiti je treba sobo, v katero ne smejo priti miši. Zatem je treba mešičke previdno nabrati na nitko, na vejah, na katerih vise, toda le na sivih, ker se ne ve, na katerem mestu bo izlezal metulj; edinole na tem mestu se to lahko izvrši z iglo, a se sme prebosti le šiv. Potem se namesti nitka z mešički vodoravno, prosto viseče v sobi, v temačnem kotu nasproti okna. Metulji

rabijo mir, da razvijejo mokra in mehka krila, potem pa planejo vsi proti oknu, v katerega naj se namestijo hrastove veje, ki so vtaknjene v posodo z vodo. Če se je veja posušila, jo je treba zamenjati, ker bi se sicer metulji na suhih vejah ranili. Veje se nameste šele potem, ko so se metulji izlegli. V sobo ne sme nihče s čevlji, ker tiče jajčka tudi na tleh, na stenah in predvsem na listih in vejah. Jajčka so siva in približno tako velika kot konopljno zrno. Poglavitno delo je v tem, da se poiščejo jajčka na posušeni vejah, prebira se list za listom; tanjša, z jajčki posute veje se odrežejo z nožem za drevje, če pa so jajčka na močnejših vejah, jih je treba previdno izluščiti, a je treba pri tem paziti, da se ne združe. Tudi pri mešičkih je treba paziti, da se ne združe ali celo umore. Prvo se spozna po tem, da postane mešiček lisast. Živi mešički se od časa do časa pregibljejo. Jajčka je treba shraniti v majhnih vrečicah iz tančice in jih je treba varovati pred soncem; metuljem sonce ne škoduje.«¹⁰

Potem ko je vse propadlo, se zahvali dijakom za trud in prosi sporočila, v kakšni meri so se modificirali prelci v 30-letnem podivjanju. Slatniškemu Krašovcu naroča, naj pogleda za gosenicami v gozdu, nazvanem po reji metuljev, Mešički; tako so tedaj imenovali mlad hrastov gozdič, ki se še danes imenuje Mahov hrib. Poglavlje o prelcih se v korespondenci Marije Machove konča z resignacijo, da je podvig zaradi neugodnega vremena in še bolj neugodnih razmer propadel.

Omenil sem bil, da je Marija Mach pisala spomine in eseje, ki so vsebinsko zajeli razdobje, ko je bila vzgojiteljica na črnogorskem dvoru in tisto zanjo tako usodno dobo, ki jo je preživela na Dolenjskem. Tematika je tesno vezana na opažanja v prirodi, posebej živalskega sveta. Njena glavna dela, kolikor je bilo mogoče razbrati iz korespondence in priloženih prepisov posameznih esejev, obsega poleg že omenjenih »Spominov«, v katerih je tudi opisana vzreja jamamajev na Dolenjskem, še esej »Črna gora«, ki je izšel ilustriran tudi v angleškem prevodu v Chicagu in v francoščini, vendar topot brez njene vednosti in odobritve. Dalje eseji: »Stari hrast«, »Kako so bili nekoč pobalini nedolžni«, »Ptičje strašilo«, »Rumenonožka« in »Husovi doživljaji«. V spominih iz Črne gore je ostro grajala korupcijo kralja in njegovega okolja, a se je navduševala nad značajnostjo, poštenostjo in svobodoljubnostjo Črnogorcev.

Rahločutnost in resignacija preveva vsa njena pisma. »Vso svojo grenko in nesrečno mladost sem preživela na Kranjskem, in vendar me nenehno vleče nazaj k ljubemu koščku zemlje, kjer sem pretrpela toliko gorja...«. »Tako neznansko žalostno je, če moraš bivati sam, brez znancev v kraju, ki vzbuja toliko spominov.«¹¹ Želi si odrešitve in citira Demostena: »Nepogrešno zatočišče je smrt.«¹²

Svojemu bratu Ernestu je zvesto stregla do konca in mu odgojila otroke, ki jim je bila druga mati. Morda ne bo nezanimivo, če bom izbral iz pisem nekaj tega, kar se nanaša na življenje in delo tega velikega moža. Poprej pa moram omeniti še intermezzo, ki je vezan na osebnost in delo Mihaela Markiča, tedaj profesorja v zapuščeni in filistrozno zaprašeni dolenski metropoli. Kljub svojim redkim sposobnostim in obsežnemu, temeljitemu znanju polihistorja se ni mogel uveljaviti in se je dušil v ozračju provincialne gimnazije. Moja teta Marija Clarici je preko Marije Machove zainteresirala zanj Ernesta Macha.

Leta 1914 je bila Marija Machova zadnjičkrat na Slatniku; tedaj je v Novem mestu spoznala profesorja Markiča in po vrnitvi domov ga je prosila za njegova dela, da bi jih prebral Ernest Mach. Teden dni zatem sporoča: »Nisem sicer vsega razumela, toda moj brat je bil zelo navdušen in je tudi pisal g. profesorju, kakor dela to običajno z levico na pisalni stroj. Pa tudi to je zanj velik napor; je v 77. letu in že 16 let napol hrom.«¹³ V prvem pismu, ki ga je pisala že v času vojne, pravi: Brata moramo obvarovati pred vsakršnim razburjenjem. Ker že dolgo sam ne bere nobenih časnikov, je to sicer po eni strani lahko, a postaja sčasoma ta hlinjena brezskrbnost neznosna.«¹⁴ Pa zopet pol leta zatem: »Tako hudo mi je zavoljo prof. Markiča, da ne more uporabiti svojih sposobnosti. Da ni moj brat 77-leten težko bolan mož, bi mu mogel utreti pot, kakor je to rad in vedno storil pri mladih talentih. Na žalost pa je za vse nesposoben. Ali ni mogoče v bližnjih krogih nikjer najti nikogar, ki bi mu mogel pomagati?«¹⁵ In dalje: »Prosim, sporočite mi točno, za čim teži prof. Markič. Ali išče založnika? Ali namestitev, ki bi bolj ustrezala njegovim sposobnostim? Katera je pravzaprav njegova stroka, logika ali matematika? Mogoče bi mu mogla kljub svoji nevednosti v teh stvareh pomagati z nasvetom. Težko se je uveljaviti.

Primer: Ko je priobčil moj brat svojo »Analizo občutij« (Analyse der Empfindungen), je imel proti sebi vso kasto filozofov, in kljub temu, da je že imel ime, je bilo treba še 14 let, da je lahko izšla 2. izdaja. No, sedaj je že 9. izšla. Prodreti je povsod težko in potrebna je velika vztrajnost. Nevoščljivost in nerazpoloženje je doma tudi pri ljudeh, ki so sicer na višini znanosti. Tam še celo.«¹⁶ Pa zopet: »V pogledu primerne založnika za dela prof. Markiča sem se često zanimala in vedno mi je bilo rečeno, da imata matematika in logika le omejeno število bralcev, zato je le težko dobiti založnika«. In dalje: »Spominjam se smešne epizode iz svojega življenja: Ko sem v mlajših letih poučevala meščanskošolsko učiteljico v geometriji, sem, tako sem mislila, napravila novo odkritje. Zaupala sem ga bratu in ta mi je dejal: »Lepo od tebe, da si se sama dokopala do spoznanja, a na žalost si prišla do njega za 3000 let prekasno.« Od tedaj se ne poizkušam nič več v znanstvenih odkritjih.«¹⁷

Končno je prišel dan, ko je s smrtjo svojega ljubljene in spoštovanega brata izgubila zadnje oporišče v življenju. »Sedaj sem izgubila poslednje, kar me je še vezalo na življenje. Pokojnik mi ni bil le brat, bil mi je tudi oče in prijatelj. Tudi prof. Markiču, prosim, sporočite mojo iskreno zahvalo. Obžalujem, da se nisva že spoznala, ko je bilo zdravstveno stanje mojega brata boljše, on bi mu gotovo krepko pomagal. Dejal je pogostoma: »Prof. Markič je redka pojava med gimnazijskimi profesorji, stremljiv je in genialen človek.« Slabo je slišal, videl pa je do zadnjega zelo dobro. Ob začetku vojne so bile strašne ure, ko sem posedevala z njim v vrtu in sem izbirala skrbno prostorček, iz katerega ni videl na cesto, po kateri so se pomikale trume konj in voz...«¹⁸

Osemdesetletna piše ob 10-letnici smrti Ernesta Macha in primerja svojo usodo usodi svojih slavnih znancev, A. Schnitzlerja in pesnika Fritza von Unruheja. Sodeluje

pri biografiji E. M. za Angleže. Na starost je domalega oslepela in se trudi, da piše s pisalnim strojem: »Stari pisalni stroj, na katerem je pisal moj ljubljani brat svoja nesmrtna dela, se upira mojemu pisunstvu.«¹⁹ In v svojem poslednjem pismu sklepa krogotok spominov zopet z jamamaji, ki so zanjo pomenili privid izgubljene mladosti in domačije: »Veselim se, da jamamaji še žive. Bodoči učenjaki si bodo razbijali glave, odkod da so.«²⁰

Njeno smrt (25. marca 1929) je oznanil in podrobno opisal v svojem imenu in v imenu tedaj bolnega brata dr. Ludvika Macha njen nečak Feliks Mach, akademski slikar.

»Želela si je smrt, ki jo bo rešila tegob starosti. Ko je spokojno in upazljivo govorila o smrti, kakor da bi se odpravljala na potovanje, mi je naročala, da tudi Vam (Mariji Claricijevi, op. pis.) sporočim pri-

sične pozdrave, in spominjala se je svojih kmečkih prijateljev iz Slatnika, Tone, Matije in Lukeža.«²¹

OPOMBE

1. Johanna Macha in njegove sviloprejkice omenja v svojem delu večkrat tudi Janez Trdina, ki je z zanimanjem spremljal vsak gospodarski napredek na Dolenjskem. (Glej n. pr. ZD VI., 172, 401). Po svoje je porabil in vpletel v bajko »Zakleti orehi« tudi zgodbo Machove najmlajše hčerke Wilhelmine. (Prim. o tem ZD VII., 150-51, in urednikove opombe na str. 402-03; tam je treba popraviti podatek, da je Merkova »žlahtnica«, ki se je zapletla v razmerje s hlapcem, Oktavija, ko je šlo v resnici za najmlajšo Machovo hčerko, Wilhelmino. — 2. Podatki iz pisma Marije Mach z dne 22. V. 1918. — 3. Podatki iz pisma Marije Machove z dne 27. VI. 1918 in po izročilu domačih. — 4. Več o tem glej J. Trdina, ZD VII., 402-3; popravi tam letnico Merkove smrti (opomba J. Logarja). — 5. Pismo M. Mach z dne 22. V. 1918. — 6. Pismo M. Mach z dne 12. VI. 1914. — 7. Pismo M. Mach z dne 20. IV. 1918. — 8. Pismo M. Mach z dne 26. IV. 1918. — 9. Pismo M. Mach z dne 22. V. 1918. — 10. Pismo M. Mach z dne 10. VI. 1918. — 11. Pismo M. Mach z dne 12. VI. 1914. — 12. Pismo M. Mach z dne 12. XII. 1916. — 13. Pismo M. Mach z dne 24. V. 1914. — 14. Pismo M. Mach z dne 7. X. 1914. — 15. Pismo M. Mach z dne 2. III. 1915. — 16. Pismo M. Mach z dne 24. III. 1915. — 17. Pismo M. Mach z dne 14. IV. 1915. — 18. Pismo M. Mach z dne 16. III. 1916. — 19. Pismo M. Mach z dne 24. IV. 1925. — 20. Pismo M. Mach z dne 22. XII. 1926. — 21. Pismo M. Mach z dne 5. VI. 1929.

GRADIVO O ZAČETKIH UMETNOSTNE ORGANIZACIJE V MARIBORU

BRANKO RUDOLF

Danes se Maribor lahko ponaša s skromnim, pa vendar po svoje pomembnim izročilom umetnostnega udejstvovanja, organizacije umetnikov in prirejanja umetnostnih razstav. To izročilo pa je sorazmerno zelo novo, staro je komaj nekaj desetletij, natančneje: začelo se je kmalu po l. 1918.

Seveda ni zgodovina Maribora brez umetniške tradicije, vendar o kakem nepretrganem razvoju ni govora. Seveda so zgodovinska raziskovanja o rasti Maribora nasploh pokazala, kako zelo so to mesto spreminjali zunanji vplivi, ne določne silnice, ki bi imele izvor v njem samem. Tako je n. pr. južna železnica spremenila ves položaj mesta. V vsej dobi industrializacije so predmestja dokaj burno, pa bolj ali manj »divje« zrasla okoli nekdanjega centra. Ker je bil strogi center nemški, predmestja, ki so se neposredno držala centra, pa slovenska, in se je nemški center branil »prevzeti« predmestja, se je položaj za mesto samo seveda še poslabšal. Človek bi pričakoval, da se je v tem in takem okolju še ostreje izoblikovalo nasprotje Nemec-gospodar : Slovenec-proletarec, vendar ni bilo tako. Avstrijska socialna demokracija je odigrala svojo izrazito negativno vlogo, ker je izpovedovala nekakšen napačen internacionalizem in je tudi v Mariboru zato zelo enostransko pomagala gospodarsko močnejšemu nemštvu.

Za vso organizacijo kulturnega življenja v Mariboru so taka in podobna dogajanja bila usodna. Razvoj nikakor ne kaže sosledja, tudi če upoštevamo, da »normalno« sosledje poteka v nasprotjih, t. j. da naslednik običajno gradi na temeljih in preostankih iste preteklosti, ki jo je razbil, a jo teoretično zanikal. Razvoja v Mariboru in sploh v severni in severovzhodni Sloveniji tudi v primeru, če bi bil dal umetniško izredno pomembna dela, še od daleč ne bi mogli primerjati s kakšnimi velikimi strujami v svetu, recimo z nasprotjem realizem-impresionizem itd. Ne glede na kvaliteto je bil razvoj v Mariboru izrazito »plastovit«, skoraj tako kakor v d'Orbignyjevi teoriji katastrof. Ko so tu fevdalni pogoji razvoja nehali, ni bilo ničesar, kar bi jim neposredno sledilo.

Če pustimo vendar starejšo umetnostno dogajanje in začnemo pri dobro razvitem baroku, vidimo tisto, kar je že ugotovil S. Vrišer, namreč, da je ta dejavnost v baroku bila precej živahna in sorazmerno tudi na precejšnji višini, pa čeprav je imela izrazito obrtniški značaj. Po zatonu baroka se stvar bistveno spremeni. Bidermajerska umetnost v Mariboru je nekako cehovska, obrtniška in provincialna, čeprav v obrti po svoje dosega kar spoštovanja vredno višino. Značilno je, da se ti ljudje, ki se na dokumentih podpisujejo »meščanski slikar-

ji» (»bürgerliche Maler«) na svojih slikah (ki so delno ohranjene v privatnih hišah), sploh niso vidno podpisovali. Dva teh portretov pripisujejo na primer po ustnem izročilu »nekemu« Waldmüllerjevemu učencu. Tega je malo, ni še raziskano in tudi ni gotovo, da bo v doglednem času dalo tehtne rezultate.

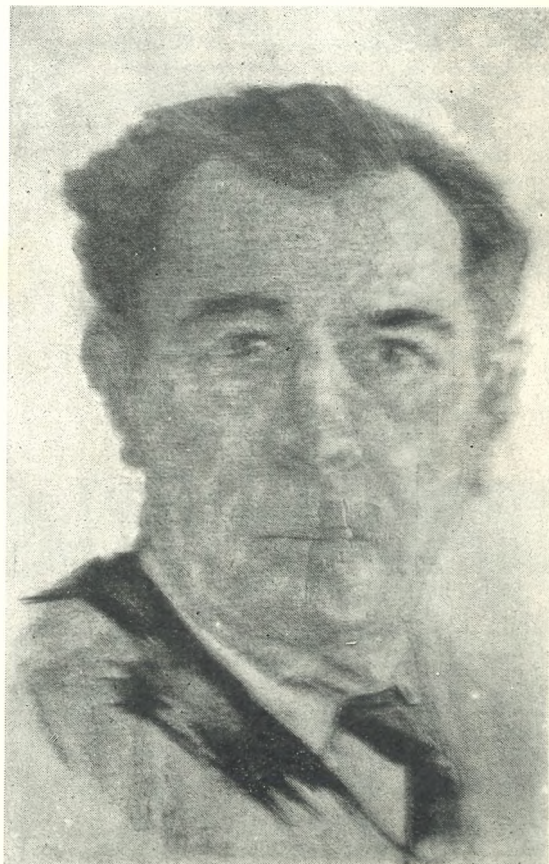
V drugi polovici prejšnjega stoletja je opaziti nekaj talentov iz severnega in predvsem severovzhodnega dela Slovenije, ki so se pa za samo mariborsko ozemlje izgubili tako, da so utonili v tujini (odšli v Ameriko: Kosi in Fekonja), delno tako, da so (Tone Čeh) utonili v obrti cerkvenih slikarjev in kiparjev (ali pravzaprav samo izdelovalcev cerkvenih slik in kipov, kajti hitro propadanje izraznosti je posebno v tej dejavnosti vse bolj naglašalo prepad med obrtjo in umetnostjo). Vse to sega do praga zadnjih let. Zadnji tragičen primer resničnega umetnika in resničnega umetniškega brezdomca je gotovo Franc Berneker, v mnogo manjši meri Košar, še součenec B. Jakca v Pragi. O nekih »izgubljenih« slikarjih, ki so bili doma iz Prekije, je svoj čas zbiral gradivo prof. Mohorič. Izjava je Trstenjakova, ki se je šele nedavno vrnil iz Čehoslovaške, medtem ko je Žabota (čigar portret dr. Senjorja je baje delan v samem Mariboru) postal slovaški slikar in je na Slovaškem tudi umrl. Ker že gre za celotno severovzhodno ozemlje Slovenije, je pač treba tudi še omeniti prekmurskega slikarja Vrečiča, ki je v Budimpešti tragično preminil šele po zadnji vojni. Ves ta material še zdavnaj ni primerno obdelan.

Šele, če pogledamo organizacijo umetnikov in umetniškega udejstvovanja v Mariboru po l. 1918 s tega zgodovinskega stališča, postaja jasno, da je — kakor koli je bila nepopolna in umetniško ne ravno epohalna — vendarle po svoje opravila izredno pomembno delo. S tem prvotnim vzpostavljanjem umetniške organizacije in umetnostnih razstav je Maribor dobesedno postal center. Če, recimo, danes v Mariboru stoji galerija, če je ravnatelj muzeja prof. Teplyju uspelo, da je zainteresiral vse odločilne ljudi, mobiliziral kredite in s posebno ekipo sodelavcev sam z veliko prizadevnostjo delal za ustvaritev galerije in v tem končno tudi uspel, je treba ugotoviti, da je mogel uspeli samo zato, ker je v Mariboru obstajala že nekaj desetletij trajajoča »umetnostna« tradicija vsaj v zunanjih znakih organiziranja umetnikov in prirejanja umetnostnih razstav, ki je opravila nemajhno propagandno delo in jo je bilo precej čutiti

tudi na drugih kulturnih področjih (gledališče), ter je končno čisto pedagoško pripravila tla mlajši generaciji.

Prvi začetki organiziranja umetnikov in razstav pripadajo klubu »Grohar«.

O njem še ni napisana zgodovina. V vseh posebnostih je to zgodovino tudi težko napisati. Ogromno materiala se je porazgubilo ali vsaj v trenutku ni dostopen. Tako je na primer velik del arhiva kluba »Grohar« hranil prof. Joso Schmoranz v Tirolah. Nekaj članov ne živi več. Leta 1955 je na primer v Ljubljani umrl Viktor Cotič, ki bi bil brez dvoma imel še mnogo povedati. Pa tudi dela umetnikov iz tiste dobe so se v premnogih primerih tako porazgubila, da vse razpravljanje mika brez dvoma bolj zgodovinarja kakor umetnostnega zgodovinarja. Res pa je, da živi še Jože Žagar, eden izmed članov »Groharja«, živi še nekaj ljudi, ki so redno hodili na razstave; eden mlajših razstavljalcev, Ivan Kos, ki je bil pri »Groharju« samo gost, pa je zelo skrbno ohranil svoj lastni arhiv razstavnih katalogov in časopisnih izrezkov, ki delno zadevajo klub. Če pa dela kluba »Grohar«

Slikar Jože Žagar, Avtoportret

in tudi »Brazde« ni mogoče rekonstruirati v celoti, je prav lahko razbrati značaj tistega prvotnega umetnostnega organiziranja. Po nujnosti je prvo združevanje in organiziranje umetnikov v Mariboru delalo v majhnih, včasih malenkostnih razmerah. Zgodovinska pravičnost terja, da se vendarle pravično oceni to delo, ki je bilo po svoje pomembno kljub vsej malomeščanski ožini, kljub pogostokrat zelo malenkostnim razprtijam, ki so posegle včasih v sam klub, kljub po sili nekritičnem lovu vsega, kar v slikarstvu »leze in gre« in kljub nujnemu, na zunaj včasih prav »ferajrnarskemu« lovu za denarjem.

V nasprotju s tem, kar so navadno pisali, pravi Jože Žagar, da je klub začel delati takoj po letu 1918. Za ustanovitelja velja prav tako Viktor Cotič; Žagar trdi, da je bilo ustanoviteljev več. Vsekakor je bilo pri ustanovitvi več Slovencev in tudi nekaj Nemcev. Od vsega začetka so bili člani Cotič, Gvajc, Peteln, Baumgartner, Tscharre, kipar Ravnika, kot diletant kapetan Apih. Vsekakor pa je v tistih časih po prvi osvoboditvi popolnoma prevladoval slovenski živelj. »Uradni« jezik na sestankih je bil slovenski in tudi Peteln (S. Šantel ga še piše »Petelin«) se je spočetka držal tako, da si ga lahko po potrebi imel za Slovence ali tudi za Nemca. V naslednjem podajam v glavnem nekaj iz pripovedovanja Jožeta Žagarja. Zelo značilno je, da so si mariborski umetniki hoteli (čisto po načinu drugih društev) najprej priskrbeti sredstva za nadaljevanje dela in da so zato leta 1921 čisto »ferajrnarsko« pa prav velikopotezno in z uporabo vseh razpoložljivih sil pripravili maskerado, tako imenovano »Japonsko noč« pri Götzu (sedaj dvorana Ljudske prosvete). Pol leta so vsi delali na pripravah, do podrobnosti izdelovali načrte za dekoracije in

tudi že sami pripravili material. Arhitekt »Noči« je bil agilni član »Groharja« J. Schell. Kot centralno dekoracijo so izdelali štiri metre visok Budhov kip. Velikansko in zelo težko glavo je izdelal Ravnika. Mariborski umetniki so celo povabili iz Ljubljane Japonko Tsuneko-Skuškovo, da jim je napisala primeren rek, kar je tudi storila. Jože Žagar pripoveduje, kako mu je uspelo, da je v štirih urah oblekel kip. Pomagali so mu trije mladi fantje: Borut Hribar (zdaj kipar v Mariboru), Franjo Stiplovšek in — Nikolaj Pirnat, ki je bil kakor ostala dva seveda povezan z vsem, kar je tako ali drugače zadevalo klub. Seveda ni mogoče preiti mimo dejstva, da je prireditev denarno popolnoma uspela. Občinstvo je kar drlo k njej. Ples se je začel ob osmih, vendar je bila taka gneča, da je šele ob štirih zjutraj bilo mogoče zaplesati. Vsekakor je ta dogodek silno značilen. Istočasno je bil nekako ganljivo provincialen in zato koristen. Pa ne da bi zato morali podcenjevati dekorativno delo, ki ima svoje in svojevrstne mojstre. Da je tu šlo v resnici za izrazito provincialno delo, dokazuje dejstvo, da je prireditev teh bežnih, ne več obstoječih dekoracij pol leta absorbirala vse moči tedanjih mariborskih likovnikov!

O nadaljnjem delu imamo nekaj skrbno ohranjenega materiala iz privatnega arhiva slikarja Ivana Kosa. Tu pa prihajamo že delno v nasprotje med časopisnimi poročili in izjavami še živečega člana. Medtem ko pravi B.(orko) v poročilu v »Taboru« št. 207. z dne 14. sept. 1922, da se je vršila v decembru leta 1920 v Mariboru prva umetniška razstava, trdi Žagar, da so imeli razstavo v kazinski dvorani že takoj 1. 1918. Saša Šantel pravi v »Jutru«, št. 215 od 10. sept. 1922, da gre za tretjo razstavo mariborskih likovnih umetnikov. Če so bile razstave vsakoletne (kar je več kakor verjetno), bi dobili torej menda večje razstave leta 1920 in 1921, pri čemer je še zmeraj mogoče, da so priredili manjše razstave tudi že prej, pa jih v svojih izjavah takrat niso »šteli«.

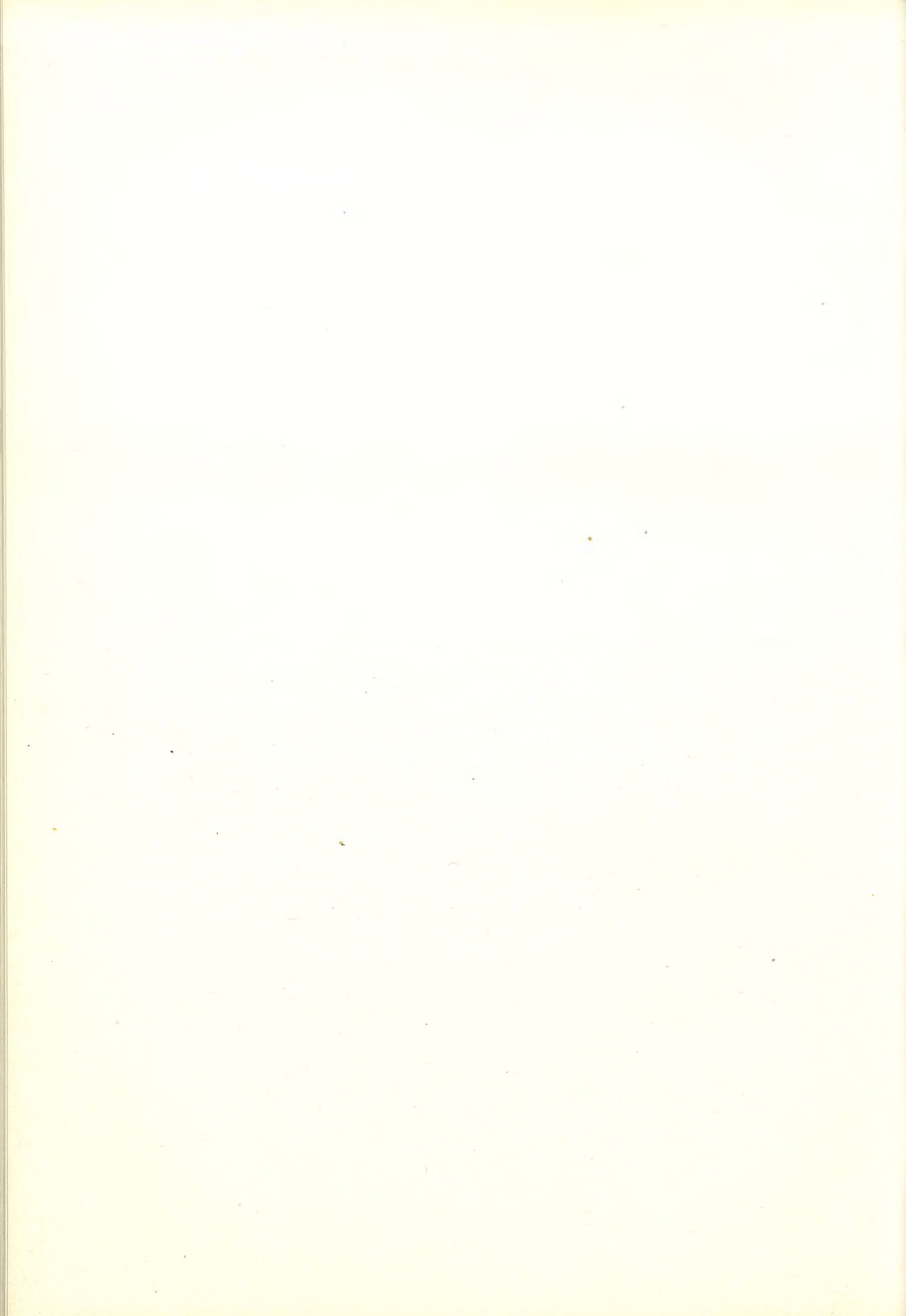
Na hitro bi lahko še posneli iz Žagarjevega pripovedovanja, da je bil leta 1919 predsednik društva Gvajc, podpredsednik Cotič, blagajnik pa Žagar. Društvene sestanke so imeli v grajski kleti (ki jo je Cotič, kakor znano, tudi dekoriral). Žagar pravi o sebi, da je »imel večerni akt« v gimnaziji in da je bil njegov najboljši risar plesalec Pino Mlakar, kar je vsekakor zanimivo. Na kratko bi mogli reči, da je klub »Grohar« obstajal, dokler se niso začele leta 1925 razprtije, v glavnem med Gvajcem in

Šantlova s hčerka-slikarkama pri muziciranju

Veno Pilon: Omizje v kavarni, linorez 1955 (I. mednarodna grafična razstava
v Ljubljani poleti 1955)

Cotičem, da se je končno klub razšel in ga je po nekem času nadomestila »Brazda«. Pri razstavah v Mariboru je sodeloval kot gost tudi Hinko Smrekar, ponovno tudi Trstenjak, Kos in tudi že Maleš.

Že omenjeni članek Saše Šantla je zanimiv (mimogrede povedano: ni ravno čudno, da se je Saša Šantel, ki se je čutil Primorca, posebej zanimal za Maribor, rodbina Šantlovih je bila prvotno doma s Kobanskega). V že omenjenem članku (Jutro 10. IX. 1922) govori pisec o »denarnih krogih«, ki so jim kulturne zadeve na splošno »deveta briga«. »To pot«, pravi, da so vendarle »začutili takrat (očitno tiskovna pomota za tokrat) potrebo ali pa dolžnost«, da so ljubljanske-mu velesejmu in mariborski obrtniški razstavi »priklopili« tudi umetniško. Pravi, da je klub »Grohar« skupina umetnikov in umetnic, »kateri še nimajo skupne tradicije in ki so šele začeli nastopati v skupnih razstavah. Ni torej čudno, da nam predstavlja razstava tega kluba umetnike zelo različnih struj in kvalitet. »Vendar,« pravi S. Š., »ta tretja razstava pokazuje, da se je... izvršilo v klubu, četudi ne popolnoma, vendar v veliki meri »čiščenje«, ki je naravna posledica zakona *sekcije*. Seveda je Šantel hotel reči »selekcije«, vendar mu je to — spet po svoje značilno — pokvaril tiskarski škrt, ker je bila pač takrat v Mariboru selekcija še preveč »nova« beseda. Šantel govori o Apihu, ki mu svetuje več študija, o Baumgartnerjevih akvarelih in gvaših in nekaj več o Cotiču.

O Cotičevem delu je danes težko govoriti iz neposredne izkušnje, ker je njegova dela v mnogih primerih šele treba ugotoviti. Zlatko Zei, njegov nečak, napoveduje spominsko razstavo, ki bo brez dvoma prinesla več materiala. Splošni vtis, ki ga pa imam o njegovih slikah in ga tudi nosim v spominu (Cotič je bil moj profesor), se docela ujema z ugotovitvami S. Šantla, ki pravi o Cotiču: »ne muči se niti s socialnimi problemi niti ne eksperimentira z moderno simbolistiko« in da je »samo« slikar (navednice napravil S. Š.). Pravi, da ne bi škodilo, če bi se bil Cotič pri nekem določenem delu »še nekoliko mudil in posebno skale nekoliko bolj predmetno študiral«. Govori o »pointiliranem nebu«, ki »vpliva prav ugodno« in pravi: »Cotič pokazuje vse vrline dobrega kolorista. Če bi se Cotič specializiral v takih motivih, bi nadkrilil Crnčiča.«

Vse to je zelo značilno. Sam se spominjam, kako je Cotič včasih samovoljno upo-

rabljaj pointilistično tehniko, recimo v sliki v grajski kleti za to, da bo ob koncu, ko je bila slika že dovršena, s pomočjo številnih majhnih lis »ustvaril prostor«. Tista slika v grajski kleti je bila po svoje značilna, ker je prikazovala neke znane mariborske rodoljube v rahlo »ginjenem« stanju ob čaši vina in kitari. Sklep: Viktor Cotič je bil seveda nadarjen slikar, nekako pa je zrasel z miljejem in ni dal polne mere svojega talenta. Njegov pomen za mariborsko slikarstvo je predvsem v organiziranju. Borko (že omenjeni članek od 10. sept. 1922) imenuje Cotiča impresionista. To je bil, pa ne ravno docela dosleden, kakor ni bil prav dosleden v pointilizmu.

Saša Šantel v zgoraj omenjenem članku omenja ime Janovski, ki je »tokrat razočaral«. Imenuje Ivana Kosa, dr. Holleggha, in pravi, da sta »močna talenta«, Petelna (piše ga — menda demonstrativno — Petelin) in Stiplovška ter »nadebudnega« Trstenjaka. Lastni sestri Šantlovi (Avgusto in Henrieto) kot brat seveda kar na hitro opravi in samo omeni.

Borkova že omenjena kritika se v bistvenih potezah ne razlikuje od Šantlove, vsaj glede kvalitete sta si v sodbi precej edina, o obeh sestrah Šantlovih pa piše seveda znatno več.

Žagarja na tej razstavi ni bilo, tudi ne Gvajca, ki je bil tako značilen za vse nadaljnje delo in organiziranje v Mariboru. Gvajc je tudi do današnjih dni med najbolje zastopanimi slikarji v mariborskih priwatnih zbirkah.

Bodimo si odkriti. Starejša generacija (tudi Gvajc) se je samo včasih jemala resno. Gvajčeve slike so precej različne v kvaliteti. Nekatere je očitno izvršil samo po naročilu in zelo zaostajajo za njegovimi najboljšimi deli. Zamenjala jih je najprej trojica »mladih«: Kos, Pirnat, Stiplovšek, ki je razstavljala od 28. septembra do 19. oktobra 1924 in že zbudila precej zanimanja.

Klub »Grohar«, čigar zgodovina še ni napisana, je torej opravil organizacijsko skraj-

Saša Šantel na obisku v Mariboru pri materi in sestrah

no pomembno delo. Tudi »mladim« je kljub nasprotovanju pripravil pot. Brez dvoma je mogoče o njem še zbrati ogromno materiala, a ravno umetniško najbolj pomemben material pa je ali težko dostopen ali sploh izgubljen. Ni verjetno, da bi kar koli, kar bi še prišlo na dan, bistveno spremenilo sliko, ki si jo lahko napravimo o teh prvih razstavah. Vsekakor — po tehniki so bile zelo različne in raznolične. Poleg oljnatih slik so zelo dobro bili zastopani akvareli in kar kvalitetna grafika, ki so jo med Slovenci gojili predvsem mlajši, med Nemci pa njihov najboljši, Peteln, ki je seveda slovenskega rodu. Dobro se spominjam, da so Nemci nekoč (še pred letom 1922) priredili »svojo« posebno razstavo, na kateri je bil Peteln skoraj edina kvaliteta. Značilna za razstavo je bila baronica Rosmanit, ki je slikala ljudi v zelo sladkih barvah in sladkih oblikah. To je bilo nekakšno slikarstvo za razglednice, približno ista raven kakor pri provincialnih nemških pevskih prireditvah t. im. »Liedertafelabende«. Rast v kvaliteti je brez dvoma delež slovenskega dela upodablajočih umetnikov v Mariboru, pa če-

prav — kakor smo videli — začetki organizacije likovnega življenja po nujnosti niso mogli kvalitete tako zelo upoštevati kakor kvantiteto.

Še nečesa ni mogoče prezreti. Klub »Grohar« je kar spočetka v Mariboru našel mecene. In ker mu Nemci niso bili tako zelo naklonjeni, so njihovo vlogo prevzeli Židje. Žugar pravi: »Med propagandisti je pa bil najagilnejši trgovec Preis iz Gosposke ulice. Bančni ravnatelj Herman in trgovec Rosenberg sta izdatno podpirala gibanje.« Tudi v tako provincialnem mestu, kakor je bil Maribor med vojnami in kljub temu, da slikarji niso zmeraj računali na prodajo svojih slik in kljub skromnim stroškom za razstave, vendarle te brez izdatne podpore mecenov ne bi bile mogoče. Temu stanju tudi prireditve kakor »Japonska noč« leta 1921 trajno niso mogle pomagati. Dokaj pozitivna vloga Židov (glede na Slovence) je bila v Mariboru v tem primeru bistveno drugačna kakor na primer v Murski Soboti, kjer so domala (izjema je bil na primer mladi Ali Kardoš) predstavljali najmočnejšo oporo Madžarom.

NAVRATILOV ZAPIS IZ LETA 1849

JOŽE DULAR

(Nadaljevanje in konec)

1848 petnajsti dan sušca je dodelil pravitli cesar Ferdinand I. svojim ljudstvom novo vladarstvo ki se imenuje vstava.³⁵ Vstava v tem obstoji da se državni zbor, obstoječ iz poslancev vsake dežele celiga našiga cesarstva, vsako leto na Dunaji ali kakim drugim mestu snide, se posvetva, kakšne postave bi bile za cesarstvo bolje, in koliko davkov je vsako leto potreba, da cesarstvo svoje potroške poplača. Nazadnje se dajo dokončni državni zbori poterditi. Tude je vstava vsim narodom našiga cesarstva enakopravnost narodnosti in jezika zagotovila, kar je sosebno nas Slovence in vse naše Slovanske brate, ker se je naš jezik pod starokopitnim vladarstvom nepravilno in nevsmileno terl, neizrečeno razveselilo. Glas od podeljene vstave je dospel v Metliko 18. sušca 1848. V znanje veselja so si ljudje belo rudeče trake na suknje pripenjali in jih več dni nosili. Zvečer je bilo mesto razsvitleno. Na vsakim oknu so se sveče svetile, turška muzika je po mestu svirala in truma veselih prebivavcov na ves glas premilimu cesarju stoterno Živio Ferdinand I. kričali, da je od bregov odmevalo.

Ker je svitli cesar z ustavo tudi narodno stražo (Nationalgarde) dovoljil, se osnuje čez nekoliko dni tudi v Metliki taka straža. Sto trideset meščanov je bilo v njo zapisanih. Marljivo so se vsako nedeljo po kersanskim navki vadili po vojaško stopati in se obračati, da bi bili izurjeni, ko bi bilo treba se zoper nepokojnike na noge postaviti. Ker se pa je zavolj potrebnih domačih opravkov zdaj ta zdaj uni te vojaški naredbi in službi odtegnil, in se je prava pokorščina poveljem predstojnikov zlo proglašala, so se naši narodni stražniki že čes kake dva mesca razšli. Tako je bil konec naši narodni straži, ki še ni nobene enolične obleke (Uniform) imela. Po novi ustavi je imela tudi vsa tlaka in desetina nehati, to da je bilo rečeno, da se ima to še le konec leta 1848 zgoditi. Ali kmeti niso hoteli od podeljene vstave nobenimu grajšaku pokorni biti. Grozili so se: Naj nam le pride kdo še enkrat na tlako zapovedovati; gotovo nebo nikdar več šel.³⁶ Ker je bila taka tudi po drugih deželah našiga cesarstva, je cesar opravljanje tlake in odrajtovanje desetine dc konca 1848. leta na prosto voljo dal; si-

Anton Navratil (1852-1897)

liti se ni smel nobenden. Deržavni zbor, ki je bil dva mesca potem na Dunaji pozvan, je imel dokončati, kako naj tlaka in desetina neha, ali z odškodvanjem ali brez odškodvanja.

Kmal po dodeljeni vstavi si sprosijo Madžarji samostalno ministerstvo in nočejo Hrovatom enakopravnosti jezika dati. Hrovati pa zberejo vojsko. Njih preljubljeni in presvitli ban Jožef Jelačić jih pelje nad Madžarje. Madžarji tožijo Jelačića cesarju. Cesar pošlje v Pešt grofa Lamberga, da bi on zapovedništvo čez vse armade na Ogorskim, čez Madžarske in Jelačićevo prevzel in sovražnike pomiril. Ali Madžarji, katerih vodja je bil *Ladislav Košut*, grofa Lamberga v Peštu na mostu siloma vbijejo,³⁷ in se nato od našiga cesarstva popolnoma odcepijo. Velik punt vstane.

Še poprej in sicer valje drugi dan po razglašeni novi postavi se spuntajo tudi Benetčani in drugi Talijani njih vodja je bil Sardinski kralj Korl Albreht. Tudi oni so se kanili od našiga cesarstva odlomiti. Strašna vojska se začne, ki je čez leto dan terpela.

1849. Mesta Milan (Mailand), Brešia, Piskera in Benetke so dale našim pod slavnim vojvodom po imenu Radecky strašno veliko opraviti.³⁸ Neizrečeno veliko kervi je bilo prelite. Dostikrat so bili naši tepeni. Ali potem, ko je vojvoda, 84 let star mož

in oča svoje armade, svojo veliko moč združil je premagal *Milan* in vse druge talijanske mesta eno za drugim. *Milan* je premagal z naskokom (:šturmom:), pri katerim se je posebno naš domači regiment »Princ Hohenlohe« skazal. V talijanskim mesti »Brešja«, ki se je bilo premagano po lažnjivim glasi, da so Milanci naše nabili, spet spuntalo, so naši potem tako razdžali in po njem tako sekali, da je bilo vse s kervjo polito. Čisto nikomur niso prizanesli, ki so ga z orožjem v roki v pest dobili. Stari vojšaki so pravili, da takiga mesarjenja niso iše nikdar vidili.³⁹ Najdlje so se Benetke deržale pod vodjem po imeni »Manin«. Pa bi se iše ne bile, ko bi jih ne bila k temu neizrečena lakota in dragina prisilila. Podale so se mesca Avgusta 1849.⁴⁰ Zdaj je bil na Talijanskim mir.

Madžarjev pa ni mogel ban Jelačić z našim vojvodom *Windišgraecom*, ki je bil kasneje odstavljen premagati. Namesto *Windišgraeca* je bil Jelačići na pomoč poslan vojvoda Welden in nazadnje vojvoda Hajnau. Ker se je pa bilo z Madžarji okoli šestdeset tavičent Poljakov zedinilo, so mogli Rusi na pomoč priti.⁴¹ Rusi so mesca velikiga serpana (:August:) 1849 s Hajnauovo in Jelačićevo pomočjo madžarsko naj jačjo in večjo armado pod vodstvom madžarskiga vojvoda po imeni *Gergej* zasačili in ga prisilili, da je mogla njegova vojska orožje položiti in se na milost in nemilost podati.⁴²

Košut jo zdaj na Turško potegne. Vojska z Madžarji je bila končana. Samo terdnjava *Komorn*, terdno obzidano in z vodo obdano, iše nikdar premagano mesto, se ni hotelo dolgo podati. Zdaj, ko to pišem (21. kimovca 1849) se ta terdnjava iše ni podala. Ker ni bila iše nikdar premagana, jo imezujejo *devico* med terdnjavami.⁴³

KAKO SE JE ZGODILO, DA NAM JE
CESAR FERDINAND USTAVO DAL?

Še nekaj od leta 1848. Kmal po novim letu 1848 se spuntajo Francozi v Parizi in prerenejo kralja svojiga *Ludovika Filipa*, ki jim ni veliko svojih obljub spolnil, ampak jih zmiraj za nos vodil. Kot blisk je šel ta glas od dežele do dežele.

Prebivavci našiga cesarstva, posebno mladi in učeni ljudi so bili že tudi starokopitniga in nepravničniga vladarstva pod veslom ministra Meterniha do vrata siti. Vroč kerv učenih, sosebn visokošolcev na Dunaji se vnovič vname, ko začujejo, kaj se je v Parizi zgodilo. Ena misel jih prešine, ko soznajo, da so tudi v Parizi visokošolci zač-

tek punta storili. Neizrečena množica se jih zbere, naklene se jim veliko število Dunajčanov. Neprestrašeno gredo z velikim hrumom pred *Meternihovo* prebivališče, in kričijo, da naj se iz Dunaja pobere. Nadvojvoda Albreht zapove vojšakom nad ljudi strelati. Več jih pade vbitih in ranjenih. Ker pa ljudi niso imeli orožja, cesar streljanje na ljudi prepove.

Več Dunajčanov se podá k starokopitnemu ministru *Meternihu*. Prosi ga, da naj odstopi, da drugači mira ne bo. On pa neče. Grejo do cesarja. Nazadnje mora Meternih z nevarnostjo življenja ubežati. Potegnil jo je v *London*, poglavitno mesto angležke (:englendarke:) dežele. Tam je imel že več milijonov naloženih, ki jih so podložni poprej s kervavimi žuli plačali.

Dunajčani, razkačeni, da se je na ljudi, ki so bili brez orožja streljalo, razbijejo s silo vrata Dunajske orožnice in si vzame iz nje vsak kako puško ali sablo. Zdaj ne nehajo cesarja nadlegovati, dokler ne obljubi 15. sušca 1848:

1. ustavo ali konstitucijo
2. enakopravnost vsih stanov, narodnosti in jezikov
3. enakopravnost vsih vér
4. svobodo tiska
5. narodno stražo
6. podložnost samo cesarskim gospodskam.⁴⁴

Ta Dunajski punt se je bil začel ravno 13. sušca (:März:) 1848.

16. sušca, ko se je cesar Ferdinand I. s priimkom *Mili* po Dunaji vozil, mu hvaležni in veselja polni Dunajčani voz izprežejo in ga na sebi okoli vozijo. T[ru]ma ljudi je za vozom vrela in ga z odkritoserčnim in oglušnim »Vivat!« spremljala.

Čez malo dni pa slinolizna in starokopitna gospoda cesarskiga dvora presvitlega cesarja preplašijo z lažjo, da se mu po življenji streže. Cesar zbeži od straha v tirolsko mesto Inšpruk.⁴⁵ Komaj ga državni zbor in Dunajčani z velikimi prošnjami nazaj pripravijo in povernjeniga z nepopisljivim veseljem in svečanostjo sprejmejo.⁴⁶

Kmalo kmalo potem ruši *Jelačić ban* s svojimi Hervati nad gizdave Madžare.⁴⁷ Dunajčani pa so bili té misli, da bo *Jelačić* po premagi Madžarov nad Dunajčane prihromel in da bo spet vse na staro zibnilo. Posebno so bili v té misli še bolj zato vterjeni, ker sooznali, da vojaški minister *Latur* po imeni, *Jelačića* skrivaj proti Madžarom podpira. Šesti dan kozoperska (8 ber) 1848 vstane zavoljo tega nov punt. V tem punktu vbijejo Dunajski capini, kateri so bili od Madžarov najeti, ministra *Latura* pod streho njegovega prebivališča in ga že mertviga po nečloveško obesijo.⁴⁸

Cesar to soznati, ubeži vdrič in sicer v marsko glavno mesto *Olomovec*.⁴⁹ Zdaj začnejo po Dunaji gospodariti Dunajski razvuzdanci. Ker so tudi naj imenitnim slovanskim poslancem državnega zbora zato po življenji stregli, ker so se brez straha za slovansko enakopravnost poganjali in nemško samopašnost in vladoželjnost z rezko besedo grajali, so jo tudi imenovani poslanci iz Dunaja potegnili. Z njimi še veliko drugih in mnogo poštenih Dunajčanov, ki so vedli, kam pes tace moli.

Samo tisti poslanci so na Dunaji ostali, ki so bili enake misli kot Dunajska drhal, ali pa ki jim se rešiti ni bilo več mogoče.

Cesar je pozval zdaj državni zbor v Kromeriž, mestice blizu Olomovca.

Ban *Jelačić*, to zvediti, krene na svojim poti na Ogersko proti Dunaji. Ne dolgo za njim pridere vojvoda Windišgraec iz Prage. Obsedeta Dunaj in tako dolgo nanj streljata, dokler se puntarji podajo. Tudi tukaj je bilo neizrečeno veliko kervi prelite. Ni bilo drugače misliti, kakor da so ta punt madžarski denarji napravili. Prišli so bili zares Madžari Dunajskemu drugimu punktu na pomoč. Ali *Jelačić* jih z njih veliko zgubo nazaj zaverne, da ni bilo več duha ne sluha po njih pri Dunaji.⁵⁰

Veliko mladih vertoglavcev in njihovih zapeljivcov je dal potem Windišgraec vstreliti.

Čez nekoliko potem nadomesti Windišgraeca bolj vsmiljeni vojvoda Welden iz Talijanskega.

Jelačić in *Windišgraec* pa gresta z združeno močjo nad puntarske Madžare. Kako so bili Madžari nazadnje premagani, je bilo že spred povedano.

Premili cesar Ferdinand I. viditi, da se mu dobrot z nehvaležnostjo povračuje, in poverh še bolehen se zahvali za vladarstvo

v nepopisljivo žalost vsih podložnih. Nastopi ga 2. Grudna (10^{bra}) 1848 sin njegovi- ga brata *Franc Jožef I.* v svojim 19. leti.⁵¹

Deržavni zbor je bil še zmiram v Krome- riži, — na Talijanskim in Ogerskim pa ker- vava vojska.

1849. Ker je deržavni zbor v svojih do- končkah 1. zlo počasni bil, 2. ker niso bili Madžari, Hervati in Talijani v njem nado- mestovani in 3. ker je bilo nekoliko poslan- cov celo smerti *Laturjeve* krivih; je novi cesar *Franc Jožef I.* ta zbor 4. sušca, če je bil tudi per.. razpustil in sam *ustavo* dal.⁵²

1849 meseca maliga serpana (Juli) so za- čeli v Metliki pod mestnim sodnikom (štod- rihtarjem) *Francom Guštinom* pri grajskim vertu proti šoli mestni vodnjak (štirno) ko- pati.⁵³

Ravno tega leta 13. dan velikiga serpana (August) je začel pod tehantom *Vincencom Vovkom* Talijan *Domeniko Fabris* farno cerkev svetiga Miklavža na sirovo (freško) malati.⁵⁴

OPOMBE

55. Te in naslednje podatke je Navratil, ki je bil takrat v Ljubljani, kjer se je tudi vpisal v narodno stražo (prtm. Novice, 1848, str. 75), črpal iz tedanjega časopisja, zlasti iz Bleiweisovega tednika. — 56. Belokranjski kmetje so pri odpravljanju tlake in desetine pokazali dovolj revolucionar- nega duha, tako na Vinici (J. Apih, Slovenci in 1848. leto,

1888, str. 61), v Semiču (Novice, 1848, str. 149) in ne ravno nazadnje v Metliki, kjer so se med drugim polastili žitnice, ki jo je ustanovil dekan Vovk. — Nasprotno pa Navratil vseskozi ostro nastopa proti revolucionarjem in kliče kme- tom, naj izroče gosposki zakotne pisarje in druge, ki njih same hujskajo proti grajskim. Pravi, da bodo »po oznanje- nju c. k. poglavarstva... vsi Izancem enaki hudodelci zdaj brez odlašanja po stojni sodbi (Standrecht) obsojeni in po primeri svojiga pregreška tudi ob glavo djanje. Zato jim svetuje potrpljenje, kajti vse se bo počasi uredilo, saj »naš svitli cesar so dobri, kot duša, in so prepričani, da je treba marsikatero reč polajšati.« (Novice, 1848, str. 54). — 37. Novice, 1848, str. 170. — Košut = Kossuth. — 38. Milan = Milano; Brešia = Brescia; Piskera = Peschiera (na jugu Gardskega jezera); Benetke = Venezia; mesta v Severni Ita- liji. — 39. Novice 1849, str. 62. — 40. Novice, 1849, str. 88, 156, 142, 156. — Danijel Manin (1804–1857), iz ječe osvobo- jeni advokat, ki je hotel obnoviti beneško republiko in je bil 1848 in 1849 predsednik provizorne beneške vlade. — 41. Novice, 1849, str. 83. — 42. Novice, 1849, str. 150. Haj- nau = Haynau; Gergej = Görgey. — 43. Novice, 1849, str. 168. Med drugim poroča Bleiweisov list z dne 19. sept.: »Komoranska terdnjava, ktera krog in krog z velikima vodama obdana, dosihmal še nikdar ni bila premagana in se zato »devica« med terdnjavami imenuje, bo dala na vsako vižo naši armadi še veliko opraviti.« (Zavzeta je bila potem še isti mesec, 27. IX. 1849). — 44. Novice, 1848, str. 45. — 45. Novice, 1848, str. 88. Cesar je zbežal v Innsbruck šele dober mesec kasneje, t. j. 17. aprila. — 46. Novice, 1848, str. 142. Cesar se je vrnil na Dunaj 12. avgusta. — 47. No- vice, 1848, str. 166. — 48. Novice, 1848, str. 174. Latur = Lathur. — 49. Novice, 1848, str. 178. Olomovec = Olomouc, mesto na Moravskem. — 50. Novice, 1848, str. 190. Windiš- graec = Windischgrätz. — 51. Novice, 1848, str. 206. — 52. Novice, 1849, str. 45. — 53. Nekdanja šola je bila v hiši Franca Guština, h. št. 16, ki se je kasneje poročil z Ano Navratil, vdovo Kostelac. Bila je nizko poslopje z dolgim napuščem in majhnimi okni, streho pa je imela pokrito z deščicami. Danes te hiše ni več in je na njenem mestu l. 1941 Ivan Rus sezidal novo hišo. — Vodnjak sam je danes zasut; nanj spominja masivna kamnita školjka z vlesanimi letnicama 1849 (leto kopanja vodnjaka) in 1855 (leto posta- vitve kamnitega ogrodja). — 54. Ko se je Vovk l. 1848 mudil v Trstu, je tam dobil slikarja Domenica Fabrisa iz Osopje, ki mu je bil pripravljen na presno poslikati metliško cerkev. Fabris je prišel v Metliko naslednje leto še z nekim drugim Italijanom, ki mu je pomagal slikati arabske in druge tujanje stvari.

POPIS DRUŽINSKIH POGLAVARJEV L. 1660 IN ŠTEVILO PREBIVALSTVA V LJUBLJANI

DR. VLADO VALENCIČ

Že ko je bil dovršen rokopis razprave o pre- bivalstvu Ljubljane pred dve sto leti, ki je bila objavljena v zadnji številki lanskega letnika »Kronike«, mi je prišlo v roke več seznamov ljubljanskih družinskih poglavarjev z navede- nim številom njihovih družinskih članov.¹ Ti sezname, ki so iz l. 1656, 1660 in 1662 in se na- našajo na takratni okoliš stolne župnije, nam dajejo sliko o stanju prebivalstva v času, ko so nastali, zato so brez dvoma važen vir za zgo- dovino populacijskega razvoja v Ljubljani.

Prvi popis prebivalstva na Slovenskem, ki je bil izveden z namenom, da se ugotovi nje- govo število, je bil šele l. 1754.² Za prejšnje dobe so se tu pa tam ohranili razni sezname, ki so bili napravljeni v davčne, vojaške ali cerkvene namene, iz katerih se da posneti število prebival- stva ali pa vsaj dopuščajo, da se more število prebivalstva na njihovi podlagi oceniti.³ Največ takih virov pri nas je cerkvenega izvora. Med te spadajo tudi sezname družinskih poglavarjev ljubljanske stolne župnije iz l. 1656, 1660 in

1662, ki vsebujejo število spovedanih in število oseb, ki niso opravile velikonočne spovedi, in sicer posebej otrok, ki še niso prejeli zakra- mentov, ter posebej ostalih, ki k spovedi niso prišli (personae pro communione, infantes non pro communione, restantes).

Iz l. 1656 je ohranjen le seznam, ki vsebuje prebivalce v ulicah od Špitalskih vrat (današnji Prešernov trg) do Kapucinskega samostana (Trg revolucije), od tod do ženskega samostana (na začetku Titove ceste), v Gradišču, pred Nemškimi vrati (Trg francoske revolucije), v Krakovem in v Trnovem, iz l. 1662 pa seznam za mestne dele od jezuitskega seminarja (današnji Levstikov trg) do vodnjaka pri stiškem dvorcu, od tod proti Karlovškim vratom do Schafarjeve hiše (»ad domum Saffarin«), potem zopet od stiškega dvorca do Tranče, od tod do Fabjani- čeve hiše (»ad domum Dni Fabianzh«) in konč- no v Špitalski (današnji Stritarjevi) ulici. Ker torej zajemata oba omenjena seznama majhen del Ljubljane, za ugotavljanje števila prebival-

siva v mestu oziroma na teritoriju stolne župnije ne prihajata v poštev in bom obravnaval zato le sezname iz l. 1660.

Vikarji in leviti stolne župnije so sestavili l. 1660 štiri sezname z imeni družinskih poglavarjev in navedli število oddanih spovednih listkov, število otrok, ki še niso opravljali spovedi in število od spovedi izostalih odraslih oseb. Dva seznama nosita s majhnimi razlikami naslov »Nomina et Cognomina Patrum familias qui de se suisque Anno 1660 Labaci pro paschali tempore Confessionis et Communione dedere schedas« (imena in priimki družinskih poglavarjev, ki so zase in za svoje leta 1660 v Ljubljani za velikonočni čas oddali spovedne in obhajilne listke), druga dva seznama sta pa na kratko označena kot »Communicantes, catechumeni, restantes et absentes anni 1660« (obhajani, katehumeni, izostali in odsotni leta 1660). Vsak seznam je sestavljal drug duhovnik; trije so izkazovali v svojih seznamih družinske poglavarje po ulicah, trgih in predmestjih, kjer so živeli, ali pa so vsaj označevali popisani del mesta po pomembnejših zgradbah, le vikar Boštjančič (Baschtiantschitsch) ni navajal pri popisanih prebivalcih nobenih krajevnih označb, iz opomb pri nespovedanih osebah se vidi, da so stanovali v njegoveni seznamu vsebovani blizu jezuitskega kolegija, na Starem in na Mestnem trgu. Po Fabjančičevi knjigi hiš⁴ je bilo na podlagi imen družinskih poglavarjev mogoče ugotoviti, da omenjeni seznam vsebuje stanovalce Gornjega trga, Levstikovega trga, Virantovega vrta, Zvezdarske ulice, Zoisove ceste (dela, ki ga tvori prejšnja Trubarjeva ulica), Starega in Mestnega trga, del Ciril-Methodove ulice (Pred škofijo), Stritarjeve in Mačkove ulice ter delno Cankarjevega nabrežja. En seznam — sestavljal ga je vikar Gregor Rubida, — vsebuje škofa, stolnega prošta, stolnega dekana in večje število duhovnikov, nobenega dvoma ni, da se nanaša na soseščino stolne cerkve. V istem seznamu je popisana ulica pred frančiškani, danes del Vodnikovega trga in Študentovske ulice, ulica pred vicedomom, to je okolica današnje univerze na Dvornem trgu, Židovska ulica, ulica pred deželno hišo in deželna ulica (»platea ante domus provinciale« in »platea provincialis«), okolica današnje Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Novi trg (v seznamu stoji sicer »in foro antiquo«, vendar je bila to napaka popisovalca, kajti več družinskih poglavarjev te skupine sem na podlagi Fabjančiča⁵ lokaliziral na Novem in Jurčičevem trgu ter v Čevljarski ulici), Breg in Nemška (Križevniška) ulica. Levita Janez Goste je popisal prebivalce Za zidom (Cankarjevo nabrežje, Ključavničarska steza, Krojaška ulica), v Rebri (Norenstaig), tu je vsebovan tudi Grad, od Schaffarjeve hiše (»a domo Schaffa-

rin«, verjetno Gornji trg 20) do Karlovških vrat, v Rožni ulici, v Hrenovi ulici, v seznamu »platea quae vocatur Nasturcia«, po imenih stanovalcev sem jo s pomočjo Fabjančiča⁶ spoznal za Hrenovo (popisovalec je najbrž istovetil hren z vodno krešo ali pa travniško penušo), na Žabjeku, na Prulah pred Karlovškimi vrati in na pokopališču sv. Nikolaja. Četrty seznam je sestavil Jurij Hlade, v njem so prebivalci ulice od Špitalskih vrat (Prešernovega trga) do ženskega samostana (današnja Čopova ulica), Gradišča, pred Nemškimi vrati (Trg francoske revolucije), iz Trnovega, Krakovega in od Vicedomskih do Špitalskih vrat (od Dvornega do Prešernovega trga).

Ulice in trgi	Število družinskih poglavarjev	Spovedani	Otroci	Izostali	Skupaj
Škofija in okolica	20	113	14	2	129
Ulica pred frančiškani	10	46	4	—	50
Ulica pred vicedomom	7	32	2	—	34
Židovska ulica	19	85	19	—	104
Pred deželno hišo	17	83	21	—	104
Deželna ulica	9	35	10	10	55
Novi trg	11	60	11	8	79
Breg	21	116	38	—	154
Nemška ulica	30	208	47	—	255
Za zidom	28	111	40	—	151
Reber (Norenstaig)	53	177	70	1	248
Od Schaffarjeve hiše do Karlovških vrat	21	74	25	—	97
Rožna ulica	27	134	37	1	172
Hrenova ulica	33	129	22	—	151
Žabjek	23	93	24	1	118
Pred Karlovškimi vrati — Prule	17	60	16	—	76
Pokopališče sv. Nikolaja	7	25	1	—	26
Gornji trg, Levstikov trg, Stari trg, Mestni trg	200	890	243	52	1.185
Od Špitalskih vrat do ženskega samostana	21	87	25	—	112
Gradišče	33	267	59	1	327
Pred nemškimi vrati	31	121	40	—	161
Trnovo	62	243	94	—	339
Krakovo	69	260	113	—	373
Od Vicedomskih do Špitalskih vrat	26	132	27	—	159
Skupaj	817	3.583	1.000	76	4.659

Rezultati popisa so razvidni iz tabele, v kateri je število prebivalstva izkazano po ulicah, trgih in mestnih delih tako kot v seznamih. Število družinskih poglavarjev sem izkazal posebej, da je mogoče dobiti sliko o številčni sestavi družin. Svede so družinski poglavarji šteli tudi v koloni spovedanih oziroma izostalih, tako da končna kolona daje število celotnega popisane prebivalstva. V tabeli so števila in seštevki, kot sem jih sam ugotovil; pripominjam, da so tudi popisovalci sešteli svoje sezname in zapisali na njih svoje

seštevke, ki pa imajo vsi več ali manj napak. Po seštevkih v seznamih bi število popisanih znašalo:

	Spo- vedani	Otroci	Izostali	Skupaj
Seznam Gregorja Rubide . . .	769	150	54	953
Seznam Janeza Gosteta . . .	790	224	5	1.017
Seznam vikarja Boštjančiča . .	921	249	55	1.225
Seznam Jurija Hladeta . . .	1.194	578	1	1.572
	5.674	1.001	95	4.768

Številke v Boštjančičevem seznamu so včasih popravljene in težko čitljive, zato ni izključeno, da sem jih drugače bral, kot jih je zapisovalec zapisal. Razlike med mojo ugotovitvijo in popisovalčevimi seštevki so največje pri seznamu, ki ga je sestavil Jurij Hlade; ta se je pri seštevku precej zmotil.

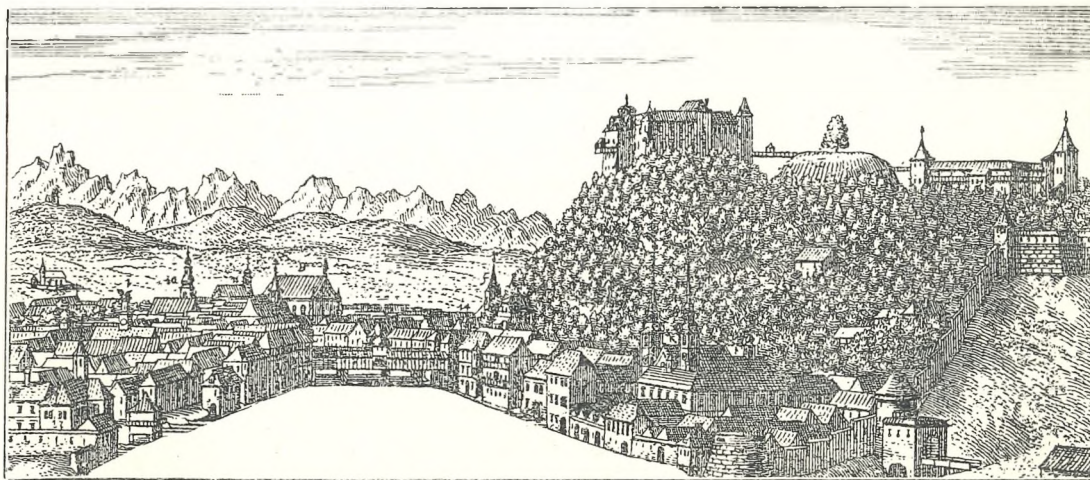
Na teritoriju stolne župnije je bilo tedaj po mojem seštevku seznamov popisanih 4.659 oseb. K tej številki je treba takoj pripomniti, da ne predstavlja vsega takratnega prebivalstva omenjene župnije. V seznamih je navedenih skupno 25 družinskih poglavarjev, ki so bili s svojimi družinami odsotni in niso upoštevani ne med spovedanimi ne med izostalimi. Pri povprečju 5.7 osebe na družino bi morali prišteti k gornjemu številu približno 150 oseb. Ravno tako bi morali prišteti še prebivalce ljubljanskih samostanov in jezuitskega kolegija, ki niso spadali pod jurisdikcijo stolnega župnika in niso v seznamih. V samostanih in jezuitskem kolegiju je tedaj živelo gotovo 150–200 ljudi. Sicer pa vzbujajo sezname vtis, da je v njih z omenjenimi izjemami zajeto celotno stalno prebivalstvo in da je torej dejansko število takratnega prebivalstva v stolni župniji znašalo okrog 5000 oseb.

Že po načinu, kako je bil popis izveden, in po namenu, kateremu je služil, smemo biti prepričani, da je dosegel kar največjo popolnost.

Cerkev je vodila v desetletjih, potem ko je bila reformacija na našem ozemlju zatrta in se je uveljavila katoliška restavracija, strogo nadzorstvo nad izpolnjevanjem verskih dolžnosti. Ljubljana je bila takrat še majhno mesto, duhovščina župne cerkve je gotovo imela pregled nad verniki in ni verjetno, da bi pri popisu nastale večje vrzeli. Tudi je bilo število drugovercev neznatno, sezname navajajo le štiri protestante, trije so bili rokodelski pomočniki, zato je s popisom katolicanov bilo zajeto dejansko vse mestno prebivalstvo.

O strukturi prebivalstva rezultati popisa ne povedo veliko. Kot že omenjeno, je na družinskega poglavarja prišlo povprečno 5.7 osebe, to povprečje je skoraj isto, kot je bilo ugotovljeno za l. 1754. Med družinskimi člani so šteli tudi hišni posli in druge tuje osebe, ki so živlele v družini. To se vidi iz opomb glede od spovedi izostalnih oseb, kjer je omenjeno n. pr., da ni bil oddan spovedni listek za pomočnika, ki je luteran, ali pa, da ni bilo k spovedi pisarjev in služkinj. Otroci, ki še niso prejeli zakramentov, so predstavljali 21.5 % popisane prebivalstva, pri štetju l. 1754 pa so tvorili otroci do vštete tri-najstega leta 21.8 % vseh prebivalcev, zato smemo sklepati, da sega skupina katehumenov oziroma za zakramente še ne doraslih otrok približno do 14. leta starosti.

Za del Ljubljane, ki je spadal pod šentpetrsko župnijo, to je za šentpetrsko in poljansko predmestje, ni podatkov o številu prebivalstva, ki bi sloneli na kakšnem popisu. Mogoče pa je število prebivalstva v obeh predmestjih za čas okrog l. 1660 približno oceniti po številu rojstev. Ker manjkajo rojstne knjige stolne župnije za čas od l. 1643 do 1669, ni mogoče izračunati nataliteto za stanje prebivalstva v l. 1660 in uporabljati tak časovno najprimernejši multiplikator. Sicer je v

Pogled na Ljubljano od juga v Valvasorjevi dobi v drugi polovici XVII. stoletja

arhivu stolne župnije register h krstnim knjigam iz XVII. stoletja, ki se nanaša tudi na razna leta, za katera krstne knjige niso ohranjene, vendar ta register ni dovolj popoln, da bi ga mogel v ta namen uporabljati.⁸ Po registru je bilo v letih 1656 do 1660 in 1662 do 1665 — za l. 1661 podatki manjkajo — povprečno 147 novorojencev na leto, medtem ko je prišlo po krstnih knjigah v letih 1638 do 1643 povprečno 325 krščencev na leto. V tem številu pa je vmes mnogo krščencev, rojenih v drugih župnijah, tedaj so namreč krščevali v stolnici in vpisovali v krstne knjige stolne župnije še številne novorojenčke iz sosednih župnij, ki pa jih od mestnih ni mogoče natančno ločiti, ker ni vedno navedeno, iz katere župnije so bili. V letih 1670 do 1680 je bilo po krstnih knjigah stolne župnije letno povprečno 224, po registru pa 180 novorojencev. To naj zadostuje kot dokaz za nepopolnost registra krščencev. Pri pomanjkanju drugih podatkov moramo pri ocenjevanju števila prebivalstva uporabiti multiplikator, ugotovljen na podlagi štetja iz l. 1754 in števila rojstev iz istega časa. Izračunal sem, da je tedaj prišlo povprečno na enega novorojenca 26.1 prebivalcev.⁷ Mislim, da smemo ta multiplikator uporabiti za ocenitev prebivalstva v tistem delu Ljubljane, ki je spadal k šentpetrski župniji; za to župnijo ne razpolagamo z ustreznimi podatki, smemo pa predpostavljati, da se nataliteta v poljanskem in šentpetrskem predmestju ni bistveno razlikovala od natalitete v ostalih delih mesta. Ker je bilo v obeh omenjenih predmestjih v letih 1656 do 1665 na leto povprečno 59.8 novorojencev, je morale število prebivalcev znašati na podlagi multiplikatorja 26.1 okrog 1.560 oseb.

Po številu rojstev sem ocenil tudi stanje ljubljanskega prebivalstva konec XVI. stoletja, za prvo polovico in za konec XVII. stoletja.⁹ V

naslednjem pregledu podajam svoje cenitve kakor tudi ugotovitve popisov iz l. 1660 in l. 1754, ki kažejo razvoj ljubljanskega prebivalstva nekako skozi poldrugo stoletje. Ker je stanje za nekatera leta ugotovljeno oziroma izračunano za teritorij župnij, ki sta sestavljali mestno ozemlje, in so podatki različnega značaja, nekatere številke so le cenitve, druge pa rezultati več ali manj točnega popisa, navajam številke ločeno po župnijskih teritorijih. Od šentpetrske župnije sta seveda upoštevani le šentpetrsko in poljansko predmestje, ki sta bili del mesta.

Leto	Stolna župnija	Šentpetrska župnija	Celo mesto
ok. 1595	—	—	ok. 4400
ok. 1620	—	—	ok. 5050
1660	4659	ok. 1560	ok. 6200
ok. 1700	ok. 5710	ok. 1740	ok. 7450
1754	6658	ok. 2700	ok. 9350

Dasi gornje številke, ki slone na približnih ocenitvah in nepopolnih popisih, ne morejo biti točne, nam vendar nudijo sliko o stanju in razvoju ljubljanskega prebivalstva, ki se najbrž ne bo preveč oddaljevala od pravega stanja, katerega za dobo, ki ni poznala ljudskih štetij, na podlagi ohranjenih podatkov ni mogoče ugotoviti.

OPOMBE

1. Kapiteljski arhiv, fasc. 58, št. 17. Na sezname je navedel pri pregledovanju Kapiteljskega arhiva in me nanje opozoril arhivar Božo Otorepec. — 2. Vlado Valenčič, Prebivalstvo Ljubljane pred dve sto leti. Kronika, II/3, 1954, str. 191 sl. 3. O raznih sekundarnih virih za statistiko prebivalstva v času pred vojaškimi konskripcijami in ljudskimi štetji prim. Fran Zwitter, Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni. Ljubljana 1956, str. 11 sl. — 4. Vladislav Fabjančič, Knjiga hiš, I. del, Stari trg. Rokopisna knjiga v MALj. — 5. Fabjančič, Knjiga hiš, II. del, Novi trg. — 6. Glej opombo 4. — 7. Poglavlje o populaciji Ljubljane med 1500 in 1700, ki sem ga pripravil za Zgodovino Ljubljane, Rokopis v MALj. — 8. Arhiv stolne župnije v Ljubljani, Auszug der Getauften von 1621 bis 1686. — 9. Glej opombo 7.

GRADBENA FOTOTEKA

V 10. številki letnika 1953 ljubljanske tehnične revije ARHITEKT objavljena razprava o natečaju za načrte trgovske hiše »Slovenija-avto« na prostoru bivše trgovine Zalta-Zilič ob Titovi cesti je podprta s tremi slikami. Prva slika kaže predel pred porušenjem starih hiš skupno s Figovcem, druga v stanju poleti 1953, torej po porušenju starih hiš in ureditvi novih nasadov, pri tretji pa je v drugo fotografijo vrisana nova stavba po načrtu, ki naj bo izveden.

Ze bežen pogled na prvo sliko kaže, da je le reprodukcija slike v kakem časopisu ali reviji, saj je raster prvotne slike preveč izdajalsko viden. Ostali dve sliki sta izdelani na podlagi izvirne fotografije in sta zato jasnejši.

Zakaj je moral pisec razprave uporabiti reprodukcijo slike? Ali mu ni bila dosegljiva izvirna fotografija ali negativ posnetka? Ali Ljubljana res nima neke osrednje ustanove, ki bi zbirala in hranila take slike? Ker to nikakor ni verjetno, je mogoča samo domneva, da je ta zbirka tako malo znana, da strokovni pisatelj ni vedel zanj in torej ni mogel uporabiti njenih slik.

To so vprašanja, ki se morajo pojaviti pri ogledu uvodoma omenjenih slik. Nemogoča je predpostavka, da bi posebno v Ljubljani ne bilo mogoče dobiti stare slike gostilne FIGOVEC in njene okolice s pogledom proti nebotičniku. Pri tem ni treba ravno misliti na razglednice, ki jih prodajajo papirne trgovine in trafike, ker prav gotovo obstoji v našem glavnem mestu ustanova, ki po svoji dolžnosti načrtoma zbira slike starih hiš. Če ima Muzej narodne osvoboditve obsežne zbirke slik iz naše herojske dobe osvobodilnih bojev, Tiskovni urad zbirke slik z drugim pomenom, mora biti tudi tu nekdo, ki skrbi za slike gradbenih sprememb v mestu. Ponovni pojav istih slik v raznih revijah le potrjuje obstoj podobne ustanove v Ljubljani, le javnosti ni dovolj znana, da bi se zbirka mogla koristno uporabljati.

Važnejše je vprašanje, kako je v tem pogledu preskrbljeno v drugih, manjših mestih! Tu take spremembe niso tako pogoste, a zato vendar nič manj radikalne. Ali pa morda ravno ti manjši kraji ravno zaradi izjemnosti gradbenih sprememb oskrbijo spominske slike starega stanja? Obstoji le nevarnost, da se oskrbe take slike le na pobudo posameznika in se hranijo nenačrtno, da se založijo med spise ali pozneje zgubijo.

Zaradi zavarovanja takih gradbenih spominov bi moral vsak mestni ali krajevni ljudski odbor imeti poleg drugih tudi dobro urejeno zbirko slik vseh gradbenih sprememb. Njemu podrejeni oddelek za gradbene zadeve je gotovo najprimernejši za ta namen. Ta ima v evidenci vse gradbene zadeve in znani so mu načrti sprememb mnogo časa pred pričetkom del, tako da ima dovolj prilike za fotografiranje prizadetega mestnega predela.

Nikakor ni zaradi tega potrebno posebno službeno mesto fotografa, čeprav bi ta v večjih mestih imel event. dovolj dela, saj je pri sedaj močno razširjenem fotoamaterstvu verjetno, da bi mogel skrbeti za to fotozbirko kak nameščeneč ljudskega odbora ali najboljše pristojnega gradbenega oddelka. Sicer pa bi to delo lahko opravili poklicni fotografi, saj je marsikateri med njimi priznani dober krajinar. Tudi ni ravno potrebno, da so te slike mojstrovine fo-

tografske umetnosti, vsekakor pa naj bodo fototehnično zelo dobro izdelane in naj pravilno kažejo predmetni objekt.

Slike ne smejo biti premajhne, najmanjša naj bo v velikosti razglednice, preko formata 18/24 ali 20/30 cm pa naj obseg ne meri. To je potrebno predvsem zaradi morebitnih reprodukcij za objavo v časopisih in revijah. Prav ta uporaba slik tudi olajša nadaljno odločitev, ali naj se slike hranijo v albumih ali kartotekah. Vsak način ima svoje prednosti: album onemogoča izgubo posamezne slike, je pa težko vanj vložiti že po dogotovitvi albuma najdeno starejšo sliko, kar pa je pri kartoteki zelo enostavno.

Slike naj bodo vsekakor zložene po letih nastanka poslopij in gradbenih sprememb, ker le tako bo viden kronološki gradbeni razvoj posameznega kraja. Iz tega razloga je primernejša foto-kartoteka, v katero prav lahko vložimo slučajno dobljeno sliko iz starejše dobe. Da pa ne bo n.pr. zaradi reprodukcije treba uporabljati kartotečnega lista, pri čemer je v tiskarni slika izpostavljena vsaj poškodbi, če ne že izgubi, mora poleg zbirke slik obstajati še zbirka predmetnih foto-negativov, da je vsak čas mogoča izdelava nadaljnjih slik. Ali pa mora biti znan avtor slike, da se pri njem naročijo nadaljnje slike.

Sl. 1. Maribor. Očiščene ruševine v letih 1944/45 bombardiranih hiš v Ulici kneza Koclja št. 23 in 25

Sl. 2. Maribor. Na prostoru porušenihiš novo zgrajeni hiši v Ulici kneza Koclja št. 23 in 25 ter obnovljena hiša št. 27

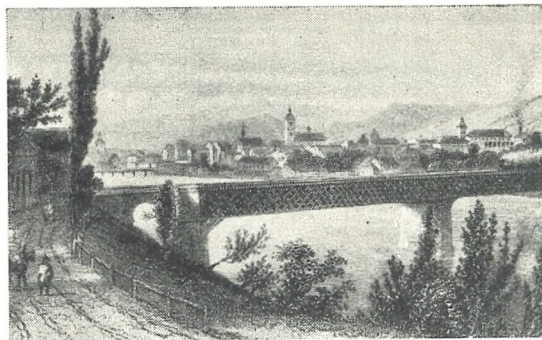

Sl. 3. Hiša na Gosposvetski cesti št. 31 v Mariboru, ki je bila porušena septembra 1953 zaradi predvidenega podaljška Gosposvetske ceste od odcepa Vrbanske ceste proti zahodu. Hiša je bila zadnja lesna — ometana stavba iz dobe starega Maribora, ki je imela v stropniku vrezano letnico 1695. Čez leto dni bo na tem mestu vidna v osi ceste 7-nadstropna stanovanjska hiša in urejena nova cesta

Da pri obsežnejši zbirki ne bo zamudnega iskanja slik, naj bo zbirki slik in negativov priložen tudi alfabetični seznam zgradb z letnico nastanka in številko negativa ali imenom avtorja. Seveda je treba marsikatero sliko vpisati na več mestih, n. pr.: staro mesto, šola, bolnica (pozneje v isti zgradbi), rušenje zaradi regulacije ulice in podobno. Le tako se bo mogoče izogniti prepogostemu prelaganju kartoteke in s tem seveda postopnemu poškodovanju slik. Urejevalec zbirke bo odločil ali vloži sliko nove zgradbe samo pri letu njenega nastanka ali morda priloži sliko predhodnega stanja poleg nove in morda vmes še kako zanimivo razdobje (N. pr. stare hiše — novo šolo na istem mestu — ruševine po bombardiranju — začasen javni nasad na prostoru po odstranitvi ruševin in končno morda še novo zgradbo na istem prostoru). V seznamu pa mora biti slika vpisana za vsak primer posebej in morda še označena povezava z drugimi slikami, če niso te vse nalepljene na enem kartonu.

Na kartonu naj bo pod sliko njen naslov s kratko omembo o vzroku spremembe, event. stroški, leto spremembe ali nastanka nove zgradbe in še morda drugi, sedaj znani podatki, ki bi mogli biti pozneje zanimivi. Morda v zgornjem desnem vogalu je vpisana letnica, po kateri so vloženi zapovrsti kartoni v primerne kasete. Ako je zaradi točnosti pregleda potrebno, bo poleg slike prilepljen še majhen položajni črtež, kar bo važno predvsem pri rušenju hiš zaradi novih uličnih regulacij, da se tako ohrani položaj porušenega objekta.

Kaj predvsem je treba vložiti v tako gradbeno fototeko? Prav gotovo slike važnejših novih zgradb: stanovanjske hiše, tovarne, nadalje regulacije ulic in cest ter drugih gradbenih pridobitev, ki jih je postavila naša ljudska oblast za zboljšanje življenja delovnega človeka. Poleg tega oskrbimo slike starih stavb, ki so bile morda porušene zaradi teh novih zgradb, bombardirana mesta bodo pokazala grozotne ruševine in njihovo obnovo, pri čemer bo imel od slovenskih mest mnogo posla zlasti Maribor, za njim pa Jesenice, Idrija, Celje, Ljubljana in drugi kraji. V zbirko spadajo tudi slike starejših važnejših stavb (šole, bolnice), ki še stojijo in jih je torej še mogoče slikati. Težja bo oskrba slik v preteklih dobah porušeni ali bombardiranih hiš. V teh primerih se bo treba marsikdaj zadovoljiti z razglednico ali reprodukcijo slike ali risbe, ki je last kakega zasebnika, a je še noče izročiti muzeju, ker mu je morda drag spomin. V skrajnem primeru se bodo reproducirale slike iz knjig, revij ali časopisov pa tudi slike v muzejskih zbirkah, kajti gradbeno fototeka naj bo po možnosti sama za sebe povsem zaokrožena zbirka vseh dosegljivih slik.

Sl. 4. Leseni železniški most čez Dravo v Mariboru v letih 1846-1862. (Vse štiri slike so iz gradbene fototeke OLO Maribor)

Marsikatera slika leži pri zasebnikih v starih albumih ali visi zaprašena in pozabljena v sobah, če ne še celo po podstrešjih. Za take primere je treba dokaj povpraševanja med znanci, pri čemer je treba imeti vsekakor primerno srečo. Tako je bila n. pr. slika lesenega železniškega mosta v Mariboru v letih 1846-62 najdena na mariborski razstavi 100-letnice železnic v Sloveniji v nekem razstavljenem vodiču iz leta 1860. Bila je zasebna last, vendar uvidevno dana na razpolago za razstavo in reprodukcijo. Menda je to edini izvod tega vodiča v Sloveniji, ker ga na ljubljanski razstavi ni bilo. Vsekakor spada v bodoči železniški muzej! Nasprotno je bila slika mariborskega kolodvora iz leta 1846 na razstavi v Ljubljani — tudi kot privatna last! Reprodukcijski obeh slik sta kot posebnosti vloženi v mariborsko gradbeno fototeko.

Podobno si bo pomagalo vsako mesto, da s pomočjo zasebnih slik dopolni svojo slikovno gradbeno kroniko. Razumljivo je, da bo ta zbirka nudila obsežen izbor slik tudi za razne druge spominske albume, za turistične prospekte in za najrazličnejše razprave. Piscem gradbenega razvoja posameznih mest bo zbirka nudila dragoceno podlago ne samo v slikovnem materialu, temveč tudi z mnogimi časovnimi podatki, katere je marsikdaj le težko ugotoviti.

Če pogledamo 3. številko prvega letnika Kronike, vidimo bogato zbirko slik šol, ki podpira strokovni članek o šolskih kronikah. Podobno so v ostalih številkah podprte s slikami razprave o tehničnih muzejih ali razni zgodovinski spisi o Ljubljani. Vidi se, da nobena strokovna razprava ne more biti brez slik. Toda lahko je spis opremiti s slikami obstoječih zgradb, saj jih je treba samo fotografirati; v zadrego pa pride pisec, kadar bi rad uporabil sliko stavbe, ki je že bila porušena, morda kot nalašč v komaj preteklem času, a je nima na razpolago.

Zato naj ima tudi pisec razprave o gradbenem razvoju kakega kraja na razpolago dovolj slikovnega materiala in drugih podatkov v opisani gradbeni fototeki.

Anton Vončina

MUZEJSKE NOVICE

ETNOGRAFSKI MUZEJ V LJUBLJANI

Devetnajsto stoletje, doba romantičnega navdušenja za zbiranje ljudskega blaga, je tudi Etnografskemu muzeju v Ljubljani zapisalo prve strani njegove zgodovine. Tedaj namreč so v okviru novo ustanovljenega Kranjskega deželnega muzeja leta 1821 že začeli misliti na to, da bi se osnoval tudi poseben narodopisni oddelek ali da bi se vsaj začelo zanj zbirati potrebno gradivo. Toda skoraj dve leti ni dobilo narodopisne niti enega predmeta. In še prve narodopisne zbirke, miniaturne figure z ljudskimi nošami iz okolice Črnomlja, Vinice in Bojancev, ki jih je grof Hohenwart prejel iz Bele krajine, so le površne rekonstrukcije ljudske noše. Tudi v 80 letih prejšnjega stoletja se to stanje ni prav nič izboljšalo. Le nekaj nad petdeset predmetov je štel narodopisna zbirka, kot izvedemo iz vodnika po Kranjskem deželnem muzeju, ki je izšel ob otvoritvi imenovanega muzeja v sedanji zgradbi. Ostali predmeti narodopisnega značaja pa so pripadali izvenevropskim zbirkam, ki sta jih prispevala predvsem misijonarja F. Baraga in I. Knoblehar. Po letu 1888 so se narodopisne zbirke sicer povečale, toda o kakem načrtnem zbiranju in ustrezni inventarizaciji predmetov pa prav do časov po prvi svetovni vojni ne moremo govoriti. Šele novi muzejski kustos, dr. W. Smid, ki je zasedel to mesto 1903. leta, je začel bolj sistematično zbirati predmete, čeprav se je omejil predvsem na izdelke ljudske umetnosti. Tako je prav Smid v svoji razpravi prvi predstavil svetu naše panjske končnice, zanimiv primer ljudskega slikarstva na lesu, ki ga ne poznajo nikjer drugje na svetu. Po Smidovem odhodu v Gradec je njegovo etnografsko delo zaspalo, zbirke pa so se vendarle iz leta v leto večale. Tako je leta 1921 dozorela misel, da se osnuje Etnografski inštitut kot poseben oddelek v okviru tedanjega Narodnega muzeja. Dve leti pozneje se je na pobudo dr. N. Zupaniča osnoval Etnografski muzej. (Odslej EM.) Hkrati pa je Narodni muzej odstopil novoosnovanemu Etnografskemu muzeju čez 3000 etnografskih predmetov, ki so pač po priložnostni poti zašli v muzej iz raznih pre-

Pastirski plašč iz ličja in stare bloške smuči

delov Slovenije in zato niso bistveno izboljšali stoletne bilance etnografskega delovanja. Toda tudi v nadaljnjih dvajsetih letih se EM — vsaj kar se tiče sistematičnega nabavljanja predmetov — ni bistveno izpopolnil. Pač pa je v tem času tudi v zunanjem svetu uspešno reševal ne samo etnografska in etnološka marveč tudi arheološka, antropološka in zgodovinska vprašanja znanstveni časopis Etnolog, ki ga je urejeval tedanji ravnatelj N. Zupanič. Z delovanjem obeh muzejskih kustosov S. Vurnika in Fr. Kosa pa je EM že pred drugo svetovno vojno, zlasti pa še v času ravnatelja R. Ložarja, začel hoditi po poti, ki sta jo začrtala muzeološko pravilno inventariziranje predmetov ter deloma nakupovanje predmetov z določenih področij slovenske ljudske kulture.

Tako kot danes je bil tudi tedaj EM še vedno gost v stavbi Narodnega muzeja, kar se je zlasti opazilo pri njegovih razstavnih prostorih. Le v eni sami dvorani, poleg neznatnega dela hodnika, so bile razstavljene njegove zbirke od časa selitve v novo muzejsko zgradbo ob koncu prejšnjega stoletja pa prav do osvoboditve.

Po osvoboditvi je tudi EM stopil v svoje novo razdobje in pod vodstvom ravnatelja Borisa Orla začel opravljati vse tiste naloge, ki jih mora vršiti osrednja etnografska muzejska ustanova: sistematično nabavljanje predmetov tudi iz tistih panog, ki so bile doslej popolnoma zanemarjene (poljedelstvo, živinoreja, lov), znanstvena inventarizacija vseh darovanih in kupljenih predmetov ter načrtno prepravljanje in konserviranje predmetov so najvažnejše prelomnice s preteklostjo. Z odlokom ministrstva za prosveto z dne 21. I. 1947 pa se je tudi vprašanje razstavnih prostorov znatno spremenilo. EM je dobil tri razstavne dvorane v pritličju in del hodnika, ki teče vzporedno s temi dvoranami.

Član ekipe Etnografskega muzeja pri delu na terenu

Tako je bila že prvega maja istega leta urejena razstava v novih prostorih, ki so jo omogočili predmeti, nabavljeni že pred vojno, na novo kupljeni predmeti ter predmeti Grebenčeve zbirke, ko je bil njen etnografski del priključen EM po osvoboditvi. Ta razstava še vedno v okviru omejenih razstavnih možnosti predločuje slovensko ljudsko kulturo v treh glavnih skupinah: 1. slovenska kmečka hiša, njeno gospodarstvo in obrt; 2. slovenska ljudska noša; 3. slovenska ljudska umetnost in običaji. Na osnovi proučevanja zbirk se razstava vedno bolj izpopolnjuje in izboljšuje. Tako se zlasti v prvi dvorani stari, lokalno neopredeljeni predmeti zamenjujejo z novimi, prinesenimi s terena ter opremljenimi z vsemi potrebnimi podatki. Razstavi poljedelskega orodja je bila prav v zadnjem času posvečena posebna pozornost, o čemer priča kar šest razstavljenih starih ornih naprav. V dvorani za ljudsko nošo so obiskovalci v zadnjih dveh letih lahko opazili, da je bilo na novo razstavljenih pet kompletnih ljudskih noš, med njimi ženska noša iz okolice Skednja in Gorice, dalje noša Ziljanke (edina od vseh slovenskih noš ima kratko krilo) ter zimska noša ljubljanske okoličanke. V razstavnici dvorani slovenske ljudske umetnosti in običajev pa je bila poleg izpopolnjene razstave panjskih končnic, ki vzbuja največje zanimanje ne samo domačih ampak tudi tujih obiskovalcev, prav v zadnjem času izmenjana razstav pustnih mask s krinko Kurenta iz Ptujkega polja. Število razstavljenih predmetov se je tako v zadnjih letih zvišalo od 635 na 690, kar pa spričo prenatrpanih depojev prav malo pomeni, zlasti če vemo, da so v letu 1955 presegle muzejske zbirke število 12.000.

Kot nadaljevanje predvojne muzejske publikacije Etnolog pa izdaja EM tudi svoje znanstveno glasilo Slovenski etnograf, ki ga urejeta B. Orel in M. Matičetov. Doslej je izšlo 8 letnikov, v katerih obravnavajo sodelavci najrazličnejšo problematiko predvsem iz doslej skoraj popolnoma zanemarjene materialne pa tudi družbene in duhovne kulture.

Povsem novo obdobje v delovanju EM se začneja s sistematičnimi etnografskimi raziskovanji slovenskega ozemlja s stalnimi etnografskimi ekipami. Dvanajst enomesečnih ekip, ki so se razvrstile v času po osvoboditvi, dovolj zgovorno priča o prizadevanjih EM, v čim krajšem času pregledati vsako slovensko vas, vsako slovensko hišo in rešiti pozabljenja bogastvo slovenske ljudske kulture. Naj navedemo samo delovna območja, ki so jih pregledale te terenske ekipe od 1948. leta dalje, v katerih je vključeno število čez 300 vasi in zaselkov: Šentjurij-Škocjan, Šmarje-Sap, Dekani-Osp, Marezige-Boršt, St. Vid pri Stični-Radolova vas, Kobari-Breginj, Mokronog-Trebelno-Sentrupert, Trenta-Bovec, Šentjernejski na Dolenjskem, Goriška Brda, Cerkljansko, Brkini. Člani ekipe so sestavljali z izkušnjami na prvem terenu posebna vprašanja, v katerih so izčrpno zajete vse pannonog ljudske materialne, duhovne in socialne kulture. Terensko delo pa se ne omejuje samo na golo zapisovanje in zbiranje gradiva ter predmetov: etnografi prinesejo s terena tudi več stotin fotoposnetkov, prostoročnih in tehničnih risb. Poleg notnih zapisov tudi posnetke ljudskega petja in glasbe na magnetofonskem traku.

Na osnovi zbranega gradiva terenskih ekip iz prejšnjih let pripravlja EM v letošnjem letu tudi prvo publikacijo gradiva z Dolenjskega, ki bo izšla pri SAZU v Ljubljani. Na ta način bodo sčasoma vse slovenske pokrajine dobile tako potrebne etnografske monografije.

EM pa primerno skrbi tudi za zaščito premičnih in nepremičnih etnografskih objektov na terenu. Pri Zavodu za varstvo in zaščito kulturnih spomenikov vodi zadevni referat ravnatelj B. Orel. Dosedanje delo se je nanašalo predvsem na evidentiranje in preventivno zaščito premičnih in nepremičnih objektov ter proučevanje problematike spomeniškega varstva.

S tem pa je tudi v glavnih obrisih podano delovanje EM. Sodelovanje z domačimi in tujimi znanstvenimi ustanovami, praktična muzejska vzgoja mladega kadra, izvenmuzejsko prosvetno delo pa že presega okvir tega poročila.

Marija Jagodica

Motiv s panjske končnice

PRVA MEDNARODNA RAZSTAVA GRAFIKE V LJUBLJANI

V poletnih mesecih leta 1955 je bila v razstavnih prostorih Moderne galerije v Ljubljani prirejena Prva mednarodna razstava grafike. Zamisel o organizaciji take razstave na naših tleh je že dalj časa živel v krogih naših umetnikov in drugih sodelavcev na tem področju in je v tem letu doživela svojo prvo realizacijo.

Ljubljana je v preteklih letih sicer videla že lepo vrsto razstav tujih umetnikov in umetniških skupin, ki pa so bile vse urejene že v tujini in pri nas samo postavljene. Priprava in organizacija mednarodne razstave s samostojnim izborom umetnikov in del je zahtevala seveda mnogo širši delovni aparat in krog sodelavcev. Tako je bil konec leta 1954 imenovan poseben desetčlanski odbor, ki je prevzel nalogo, da organizira tako razstavo pod pokroviteljstvom mesta Ljubljane in v okviru ljubljanskega festivala; predsedstvo je prevzel Josip Vidmar, odgovorne posle tajuika pa Zoran Kržišnik. Odbor je sklenil, da se izogne običajni navadi pri prirejanju podobnih razstav, kjer prireditelji vabijo posamezne države s prošnjo, da pošljejo na razstavo dela določenega števila svojih umetnikov; zato se je odločil, da vabi posamezne avtorje osebno. Tako so bila v začetku leta poslana osebna vabila okrog 150 domačim in inozemskim umetnikom, katerim je bil priključeno pravilnik razstave in formular za podatke v francoščini. Odziv je bil presenetljiv, saj so se odzvali domala vsi povabljeni grafiki. Nekateri pa so celo na lastno pobudo ponudili svoje sodelovanje. Tako je bil v teku meseca maja in deloma junija zbran ves material in pričela so se dela za postavitev razstave.

Svoja dela je poslalo na našo razstavo 151 avtorjev in sicer iz naslednjih držav: Avstrije, Belgije, Bolgarije, Češkoslovaške, Danske, Finske, Francije, Italije, Japonske, Jugoslavije, Južne Afrike, Kanade, Madžarske, Nizozemske, Poljske, Romunije, Sovjetske zveze, Švice, Turčije, Vel. Britanije, Zah. Nemčije in ZDA. Vsak avtor je bil zastopan s 5 deli in tako je obseg razstave narasel na 690 grafičnih listov, kar je daleč preseglo okvir vseh dosedanjih razstav. Zato je bilo potrebno izprazniti vse zgornje razstavne prostore Moderne galerije in se je stalna zbirka novejša slovenske umetnosti morala za ta čas preseliti v spodnje, Male dvorane Moderne galerije.

Slovesna otvoritev razstave je bila v nedeljo, 3. julija. Nekaj dni poprej se je sestala žirija, ki so jo sestavljali naslednji domači in inozemski umetnostni kritiki in umetniki: predsednik Božidar Jakac ter člani dr. Karel Dobida, Aleksa Čelebonović (Beograd), Zoran Kržišnik, Giuseppe Marchioni (Italija), Aldo Patocchi (Švica) in dr. Stella Ubel (Zagreb). Žirija je po podrobnem ogledu razstavljenih del razdelila nagrade, ki so jih dali za to priložnost na razpolago: Izvršni svet Ljudske skupščine (2 nagradi), Mestni ljudski odbor Ljubljana, Moderna galerija, Založba »Kmečka knjiga«, Svet za prosveto in kulturo LRS, Jakopičev paviljon, Turistična zveza Slovenije, Komisija za kulturne zveze z inozemstvom v Beogradu in Mestni muzej v Ljubljani. Nagrade so prejeli po naslednjem vrstnem redu: Armin Landeck (ZDA), France

Mihelič (Jugoslavija), Fritz Pauli (Švica), Heinz Kliemann (Zah. Nemčija), Lojze Spacal (Trst), Anthony Gross (Vel. Britanija), Johnny Friedländer (Ecole de Paris), Jean J. de Grave (Belgija), Voitto Vikainen (Finska) in Andrzej Rudzinski (Poljska). Ob razstavi je prireditveni odbor izdal tudi obširen katalog z uvodnimi teksti, kratkimi življenjepisi in seznamom del v slovenskem in francoskem jeziku ter številnimi celostranskimi in manjšimi reprodukcijami razstavljenih del.

Namen odbora, zbrati čim bolj značilna dela svetovnega grafičnega ustvarjanja v zadnjih desetih letih s področja črno-bele in barvne reproduktivne grafike, je v precejšnji meri uspel. Številčno najmočnejši in tudi najbolj razgibani oddelek je predstavljala vsekakor tako imenovana »Ecole de Paris«, v okviru katere je razstavljalo 45 priznanih umetnikov najrazličnejših, v polpreteklosti in sedanosti živečih likovnih smeri. Močno in kvalitetno skupino so predstavljali dalje grafiki iz Združenih držav Amerike, ki so presenetili predvsem s svojo dognano grafično tehniko; tri evropske države — Švica, Nizozemska in Belgija — so nam bile predstavljene s starejšimi priznanimi mojstri, pa tudi z zastopniki mlajše generacije. Lepo sta bili prikazani angleška in finska grafika ter deloma tudi ostale evropske države. Posebno zanimanje pri širšem krogu občinstva so vzbujala dela umetnikov iz nam daljnih dežel — Južne Afrike in Japonske ter zastopnikov drugih azijskih narodov. Zanimiva je bila udeležba umetnikov iz ZSSR in nekaterih drugih vzhodnoevropskih držav, ki so se po večletnem premoru znova udeležile mednarodne razstave.

Prva mednarodna razstava grafike v Ljubljani je doživela lep odziv med domačim občinstvom in vzbudila precejšnjo pozornost v domačem in tujem tisku. Razstavo je obiskalo več znanih inozemskih umetnikov in umetnostnih kritikov, ki so nato na svojem področju poročali o vtisih z razstave in iz našega mesta; prav tako pa je v poletnih in jesenskih mesecih obiskala Ljubljano tudi večina nagrajenih umetnikov in se tako seznanila z našim mestom in našim kulturnim življenjem. Vsi ti obiski in vzpostavljene zveze so ustvarili trdno oporo za vključitev Ljubljane med že priznana umetnostna središča v svetu.

Po zaključku razstave v septembru se je organizacijski odbor razšel, imenovan pa je bil

Marjan Pogačnik, Jutro v predmestju, 1955, suha igla
(I. mednarodna razstava grafike v Ljubljani poleti 1955)

pri MLO Ljubljana stalen sekretariat zveznega značaja, ki bo skrbel za kontinuiteto razstav te vrste. Splošna želja in mnenje je, da bi se te prireditve redno ponavljale vsaki dve ali vsaj tri leta — torej v obliki po svetu že udomačene biennala oz. triennala.

Prva mednarodna razstava grafike v Ljubljani je nedvomno dosegla svoj namen — ustva-

riti naši grafiki trdnjšo oporo doma in nuditi umetnostno zainteresiranemu občinstvu kolikor mogoče popoln pregled dogajanja v grafični umetnosti v svetu. Z rednim prirejanjem teh razstav želimo vzdrževati stalen stik z dogajanjem na tem področju v svetu in obenem vedno znova vključevati Ljubljano med ostala umetnostna središča v svetu.

Melita Stelè

IZ NAŠIH REVIJ

Prva, druga in peta številka letošnjega letnika »Socialistične misli«, obsegajo nekaj manjših prispevkov za zgodovino slovenskega delavskega gibanja v začetku XX. stol. in v času med obema vojnama. Leta 1907. je bilo pod vodstvom Jožeta Petejana ustanovljeno delavsko izobraževalno društvo v Pulju, ki je razvilo živahno agitacijo v mestu in na podeželju tako, da je bila že l. 1908. ustanovljena istrska »Deželna organizacija Jugoslovanske socialno-demokratske stranke«, ki je postavila pri deželnozbornskih volitvah v dveh okrajih lastne kandidate in dobila lepo število glasov. Jeseni istega leta je organizirala tudi javen shod proti militarizmu z namenom, da prepreči izpremembo volilnega reda v puljski občini na način, ki bi dal vojni mornarici znaten vpliv na občino. Obe organizaciji sta delovali do izbruha prve svetovne vojne. (*Petejan Jože*: O ustanovitvi delavskega izobraževalnega društva v Pulju l. 1907—1955, št. 5. str. 228—230.) — Prav tako kot v Avstro-Ogrski se je tudi v Stari Jugoslaviji moglo delavsko gibanje zakonito razvijati le v okviru delavskih prosvetnih društev tako imenovanih »Svoboda«, ki so se po letu 1935, ko so bile formalno razpuščene, povečini obnovile kot podružnice socialno-demokratske centrale »Vzajemnost«, ki jo je ustanovil dr. Jelenc. To velja tako za »Svobodo« v Zadvoru kot tudi v Loški dolini. Prvo društvo je bilo ustanovljeno l. 1929, in je združevalo delavstvo iz Bizovika, Hrušice, Štepanje vasi in Zadvora, drugo, ustanovljeno leta 1920, pa je povezovalo žagarske in gozdne delavce v Loški dolini. Razen s kulturno-prosvetnim delom, kot je bilo prirejanje iger, predavanj, pevskih in tamburaških nastopov, sta se obe društvi bavili tudi z ideološkim izobraževanjem svojih članov, saj je imelo društvo v Loški dolini od l. 1935 dalje celo svoj marksistični krožek. Kako uspešno je bilo prav ideološko delo obeh društev, priča dejstvo, da so se člani društev povečini vsi aktivno udeležili narodno-osvobodilnega gibanja. (*Miha Berčič*: Četrto stoletje bojev in dela za cilje delavskega razreda, 1955, št. 1—2, str. 39—44; *Matevž Hace*: Ob 35 letnici »Svobode« v Loški dolini, 1955, št. 5 str. 231—234).

V nadaljevanju svojega članka iz prve letošnje številke »Borba« opisuje *Tone Lotrič* težki spopad Škofjeloškega odreda z Nemci na Martinj vrhu, kjer so partizani prisilili sovražnika, da se je umaknil proti Železnikom. — Kmalu nato je XXXI. divizija uničila postojanko Log in Poljane v Poljanski dolini, blokirala Črni vrh in Lučne in se po treh dneh vrnila v Selško dolino. Do 18. marca so se enote Škofjeloškega odreda zadrževale v okolici Železnikov in vršile razne diverzantske akcije na bližnje postojanke in na železniško proggo. Okrog 15.

marca so odredovi obveščevalci začeli javljati, da se Nemci zbirajo v Kranju, Škofji Loki in Poljanski dolini. Tudi s Primorskega so prihajale vznemirljive vesti. Sovražnik je pripravljal veliko ofenzivo na področje IX. korpusa. Dva sovražna bataljona sta prodirala od Kranja. Njihove izvidnice so se že 15. marca pojavile na črti Kališe-Dražgoše. Naslednjega dne so Nemci iz Radovljice prodrli preko Jelovice na Prtoč. pojavili pa so se tudi v Selški in Poljanski dolini. Odred se je na povelje štaba IX. korpusa premaknil preko Martinj vrha in Črnega vrha nad Cerknim na Porezen, od koder je skupno z dvema italijanskima bataljonoma, Kosovelovo brigado, bataljonom Gorenjskega vojnega področja in Pokrajinskega komiteja KPS skušal prodreti preko Davč in Sorice na Jelovico; toda sovražnik je to preprečil. Partizani so se morali vrniti na Črni vrh, kjer so se razdelili na dva dela. En del je krenil preko Blegoša v Selško dolino, drugi del pa proti Poreznu in Baški grapi. Kolona, ki se je namenila preko Blegoša v Selško dolino, je naletela na sovražno zasedo pri Martinj vrhu in se je razkropila. V bojih posameznih edinic z Nemci je pri Selcah padel tudi komandant odreda Oto Vrhunc-Blaž. Ostanke odreda — kakih 150 mož — so po ukazu štaba IX. korpusa odšli na Vojsko, od tam pa preko Tribuše in Čepovana proti Gorici. 29. apr. se je odred v Grgarju pripravil za napad na četniško postojanko na Sveti gori. Toda četniki so to postojanko brez boja zapustili in bežali po Kanalu proti Avstriji. Odred je sedaj udaril proti Solkanu, kjer so ga z navdušenjem sprejeli. Naslednjega dne pa so Solkan napadli umikajoči se četniki. Bitka je trajala dva dni. Zjutraj 1. maja je Škofjeloški odred skupno s Prešernovci razbil četnike in zasedel Gorico. Ponoči od 4. na 5. maj je odšel v Vipavsko dolino in prevzel zaščito na Colu proti Trnovskemu gozdu. Od tam se je odred vrnil v Gorico, kjer je bil kmalu nato preimenovan v 2. bataljon II. brigade KNOJ, ki je imela sedež v Trstu, katerega so partizani osvobodili 2. maja 1945. (*Tone Lotrič*: Od Gabrške gore do Trsta 1955, št. 2 str. 63—67; nadaljevanje iz 1. št. str. 32—35) — Pri osvoboditvi Trsta je sodelovala tudi XIX. SNOUB Srečka Kosovela pod poveljstvom Karla Masla. Z njo so se borili še Gregorčičeva in Bazoviška brigada ter udarni bataljon XXX. divizije. Boje Kosovelove brigade za Trst opisuje *Ciril Drolc-Ciro* v članku »V zadnjih borbah« (1955, št. 5 str. 139—141) — Osvoboditev Ljubljane je bila zaupana VII. korpusu, ki se je razvil na črti od Podlipoglava preko Orel na Rudnik. Na desnem krilu se je razvrstila 15. divizija, 18. pa na levem, medtem ko je 29. divizija dotlej že osvobodila Vrhniko in se na prostoru Vrzedenc,

Horjul, Brezje, Log in Bevke zapletla v hude boje s sovražnikom, ki je na notranjski strani branil dostop do Ljubljane. — Napad za osvoboditev Ljubljane se je začel 7. maja. Najhujši so bili boji na Orlah, ki jih je 18. divizija zavzela 8. maja. Istega dne je 29. divizija strla sovražnika v območju Loga, Horjula in Brezij, vendar ni krenila v celoti v Ljubljano, temveč proti Št. Vidu in Medvodam. Tudi 15. divizija je obšla Ljubljano ter prodirala proti Savi in na Gorenjsko. Nemcem je s tem pretila obkolitev, zato so se odpovedali nadaljnjim bojem in se z veliko naglico umaknili iz Ljubljane, v katero so v zgodnjih jutranjih urah 9. maja 1945 kot prvi vkorakali borci oficirske šole Glavnega štaba. Njim so z jugovzhoda sledile enote 15. in 18. divizije, z jugozahoda pa enote 29. divizije. V Ljubljani so ostale enote 18. divizije, katere 10. brigada se je imenovala »Ljubljanska«. (Franc Kos: Kako je bila osvobojena Ljubljana. 1955, št. 4—5, str. 152—154).

Kronika ljubljanskega potresa 1. 1895 objavljaja Leopold Stanek v »Obzorju« za 1. 1955, št. 3, str. 108—114. Prvi potresni sunki se je začutil 13. apr. ponoči in že ta je povzročil silno razdejanje. Potresni sunki so si sledili vsakih 10 minut tako, da so do 7 ure in 15 minut zjutraj naštel 31 sunkov. Tresljaji so se ponavljali še ves velikonočni ponedeljek 15. apr. do štirih popoldne. Naštel so 47 sunkov. Bolj ali manj močni sunki so se čutili še 20., 22. in 30. aprila, 1., 2. in 18. maja ter 2. in 10. junija. Potresni pas se je iz Ljubljane širil preko Dravelj, Črnuč in Črnega Grabna na Vodice, ki so bile do tal porušene. Prizadeti so bili tudi kraji Bizovik, Horjul, Št. Vid, Skaručna, Smartno, Komenda, Moravče, Homec, Kamnik, Polje, Bohinj, Ziri, Idrija, Metlika itd. — Najhujše je bilo razdejanje v Ljubljani sami. Poškodovanih je bilo 98% vseh hiš. Trpel je zlasti levi breg Ljubljane, Špitalca (Štritarjeva), Gledališka (Wolfova) ul., Židovska, Trubarjeva, Vegova, Dunajska in Sv. Petra c., Breg. Turjaški, Kongresni in Stari trg, Trnovski in Krakovski nasip ter Gradišče so bili popolnoma porušeni. Kakih 300 hiš so morali podreti. Od javnih poslopij so bila silno poškodovana: bolnica, Virantova hiša, Knežji dvorec, grad, stiški dvorec, deželno gledališče, Lontovž, Deželni dvorec, gimnazija na Vodnikovem trgu pa tudi topničarska, Nušakova, meščanska in pehotna vojašnica. Vojaštvo je moralo taboriti na prostem, pa tudi civilno prebivalstvo je bilo prisiljeno prenočevati na prostem v sodih, kadeh, kočijah, železniških vozovih, šotorih in barakah, kar je bilo še prav posebno mučno, ker je takoj po potresu začelo deževati in dež cele tri tedne ni ponehal. Policija, ki so jo ojačili z vojniki in gasilci, ni v tem času zabeležila nobene tatvine ali podobnega zločina, izginili so celo pijanci in neugnani ponočnjaki. Pouk so v nižjih razredih zaključili takoj po velikonočnih počitnicah, le v 8. razredu gimnazije, 7. razredu realke in IV. letniku učiteljsišča so nadaljevali s poukom 4. jun., zrelostni izpiti pa so se vršili od 15. do 31. julija. — Tudi tovarne niso obratovale.

Inž. B. C. poroča v »Gozdarskem vestniku« (let. XIII — 1955, št. 1—2, str. 40—42) o organizaciji gozdnega delavstva v Idriji pred 100 leti. Gozdni delavci so se delili v stalne in začasne. Prvi so imeli pravico do dosmrtnih oskrbnin zase in za svojo družino. Zato pa so

morali pristopiti kot člani k bratovski skladnici ter plačevali po 2 kr. od vsakega zasluženega goldinarja. Vsako leto so meseca marca plačali enodnevni zaslužek kot zdravstveno doklado. meseca junija kot kopalno in meseca septembra kot šolsko doklado. Ineli so natančno predpisana službena opravila, delovno orodje, količino in kakovost izdelanega materiala, za katerega so odgovarjali kolektivno. Po posebnem »mezdnem statutu« so bili razporejeni v 4 kategorije (vodje delovnih skupin ali tovarišij, stražniki pri grabljah ter drvarji I. in II. razreda). Za napredovanje v višjo kategorijo je bila odločilna ročnost, sposobnost in službena doba. Stalni delavci so imeli tudi pravico do prejemanja rži, pšenice in koruze po znižanih cenah, do drv za domačo uporabo in v primeru bolezni do oskrbovalnine v znesku $\frac{2}{3}$ osnovnega zaslužka. Zdravljenje je bilo brezplačno in to na osnovi bolniškega lista, ki ga je potrdil gozdni oskrbnik. Pri vpoklicu v vojaško službo so prejemale žene in otroci oskrbnino v denarju, živilih in drveh. Delavci in njih družine so imeli pravico do brezplačne uporabe kopališč, njihovi šolobvezni otroci pa so brezplačno prejemali knjige, pisalne potrebščine in drugo. — Zgodovini snežniških gozdov, njihovim lastnikom, njihovi upravi in gospodarskemu izkoriščanju je posvečen članek Viljema Kindlerja »Beleške iz preteklosti snežniških gozdov« (XIII. — 1955, št. 1—2, str. 42—54).

»Lipica — 400 let njene zgodovine« je naslov članka, ki ga je v Turističnem vestniku« (III. — 1955, št. 2, str. 85—88; št. 3, str. 127—131, št. 5, 253—256) priobčil Alojzij Gregorčič. Žrebčarno v Lipici je l. 1580. ustanovil nadvojvoda Karel. Zelo jo je razširil cesar Karel VI. z nakupom stiške posesti in gradu Prestranek. Leta 1797 so zaradi vojne s Francozi preselili žrebčarno v Sekesfehervar, toda po sklenitvi campo-formijskega miru se je del žrebčarne še istega leta vrnil domov. Kobile z žrebci so se vrnile v Lipico 1798. l. Ponovno se je morala žrebčarna seliti 1805. l., tokrat v Djakovo, od koder se je vrnila l. 1807. le za kratko dobo. L. 1809 so jo preselili v Pecsok pri Meröhegyu na Madžarskem, kjer je ostala 6 let in utrpela zaradi podnebnih izprememb veliko škodo. Kljub temu pa niso izvedli nameravane opustitve Lipice in prestavitve žrebčarne v vzhodni del monarhije. Takoj leta 1815 se je žrebčarna preselila nazaj v Lipico in njena oddelka Prestranek in Škulje, ki so ga ustanovili 1802. l. — Po vrnitvi se je žrebčarna borila z velikimi težavami, kajti vsa poslopja in zemljišča so bila popolnoma opustošena. Nov razcvet je doživela v dobi Franca Jožefa I., ko se je zanj zavzel vrhovni šef konjerejske službe v monarhiji grof Karel Grünne. — Ta razcvet je prekinila prva svetovna vojna. Po vojni napovedi Italije l. 1915. se je žrebčarna preselila v Laxenburg pri Dunaju in Kladrib na Češkem. Po razpadu avstro-ogrske monarhije je Lipica pripadla Italiji in Avstrija ji je odstopila del konj iz Laxenburga. Do l. 1923 je bila Lipica v civilni upravi, tedaj pa jo je prevzelo italijansko vojno ministrstvo. Leta 1945 so odpeljali iz Lipice celotno žrebčarno v Hestnice na Češkem, od koder se je leta 1945 umaknila v Schwarzenberg na Bavarskem. — Lipico so Nemci spremenili v zbirno bazo za rekvirirano živino. Po odhodu Nemcev in po odhodu narodno-osvobodilne vojske so jo Angleži uporabili kot oporišče za kamione in

tanke. L. 1947. je zasedel Lipico oddelek tržaške civilne policije. Decembra istega leta pa je Lipica pripadla Jugoslaviji. Januarja 1948 jo je prevzelo zvezno min. za kmetijstvo in jo združilo s posestvi Prestranek, Bile in Škulje v zvezno kmetijsko gospodarstvo Lipico s sedežem v Prestranku. Obnovljena je bila tudi žrebčarna. Ko pa je l. 1950 prešlo posestvo iz zvezne v republiško upravo, so najboljše plemenske konje odpeljali v Kuljevo na Hrvaško, kar je imelo za lipicansko žrebčarno zelo kvarne posledice, ki jih bo težko popraviti.

O »Zgodovinskem razvoju Radenske Slatine« razpravlja ing. Janez Kosmač (III. — 1955, št. 4, str. 160—166). Radenske vrelce je odkril l. 1833 dr. Karel Henn in jih l. 1865 tudi sam zajel. L. 1871 je po uradni analizi, ki jo je izvršil dr. Mitteregger, Henn začel vrelec izkoriščati in razpošiljati slatino, ki je kmalu zaslovela in osvojila bližnji trg. V zvezi z izkoriščanjem vrelcev je dr. Henn zgradil tudi prva poslopja Anin in Karlov dom, katerima sta sledila Zdraviliški (sedanji Radenski) dom in kopališče. Hennovo delo je nadaljeval njegov sin Roman, ki je leta

1882. odprl kopališki obrat in zgradil vrsto stanovanjskih poslopj, kot n. pr. vile Hildebrand, Pošto in Marijin dom. 1896. l. je Roman izstopil iz podjetja, vanj pa je vstopil mož Romanove nečakinje Ivane, Jurij Hildebrand, ki je skupno s svojim svakom, Ivaninim bratom dr. Josipom Höhnem prevzel vodstvo. Hildebrand je odkril vrsto novih vrelcev, med katerimi sta najpomembnejša Kraljevi in Gizelin vrelec. — Po smrti dr. Höhna l. 1916 je Hildebrand prodal vrelce Zedinjenim tovarnam za steklo v Hrastniku. L. 1918 jih je prevzel v samostojno vodstvo bivši glavni direktor hrastniških steklarn Franc Wietlschnig. Njegov zet, drugi mož njegove starejše hčere Vilme, dr. Šarič je podjetje moderniziral in razširil. Šarič je padel marca 1945. kot talec. — Po osvoboditvi je Radenska Slatina prešla kot drž. gosp. podjetje na ministrstvo za zdravstvo, a je kmalu pripadla gosp. resorju in je sedaj samostojno gosp. podjetje.

Kratek pregled zgodovine Celja od prazgodovinske dobe do konca XIX. stol. podaja Janko Orožen v članku »Preteklost celjske pokrajine« (III. — 1955, št. 5, str. 233—234).

Majda Smole

ZGODOVINSKO BRANJE

Jaro Šašel, *Vodnik po Emoni*. Ljubljana 1955. Izdal in založil Mestni muzej v Ljubljani.

S to knjižico je dobila Ljubljana prijeten in strnjen prikaz, ki naj vodi bralca skozi najzgodnejšo in antično minuloost, kolikor jo je o Emoni odkrilo delo arheologov in ljubiteljev starin. Na poljuden, a vendar znanstven način so prikazani prirodni pogoji, ki so privedli do naselitve na tem prostoru, prve sledi človeškega življenja v dobi kulture Ljubljanskega barja v drugi polovici II. tisočletja pred n. št. ter nadaljnji razvoj v starejši in mlajši železni dobi, od ok. l. 1000 do prihoda Rimljanov, ko je pred prihodom le-teh bil ta prostor stičišče treh etničnih skupin: Kelto, Ilirov in Venetov. Antična Emona se v zapisih prvič omenja v sredini I. stol., zadnjič pa v VI. stol. po n. št. V nadaljnjem je lokaliziran prostor Emone, opisano vojaško taborišče, podan mestni načrt in opisane važnejše stavbe, dalje ceste, kanalizacija, vodovod, grobišče in mestno okolje. Gospodarsko življenje prikazuje kratek opis trgovine z izvozom in uvozom, važnost vodne poti, organizacijo trgovcev in obrtno življenje, ki je bilo zelo živo. Opisano je prebivalstvo mesta med katerim so imeli glavno vlogo odsluženi rimski vojniki-veterani, funkcioniranje mestne uprave in duhovno življenje v mestu. Zaključek obsega opis usode Emone v zadnjih štirih stoletjih in propada sredi V. stol., ko so jo porušili Huni na svojem pohodu v Italijo, vendar ne dokončno, ker je izpričano življenje v njej tudi še v VI. stoletju. Končno opisuje avtor usodo tega prostora v zgodnjem srednjem veku, ko je strnjena naselitev morala prenehati, ker je v tej dobi ime Emona utonilo v pozabi. Naslednja slovenska naselitev pozna na tem prostoru že Ljubljano, le ostanki starega obzidja in ruševine hiš nekdanje Emone so pri Slovencih vzbujale spomin na prejšnje prebivalce, zato so temu prostoru dali ime Gradišče.

Knjiga obsega na kraju teksta obširen povzetek v francoščini, ki bo nedvomno koristno služil tujcem in fotografije nekaterih važnejših spomenikov in najdb iz Emone iz ljubljanskih muzejev s priloženim kratkim prikazom zbirk Mestnega muzeja v Ljubljani.

Milko Kos, *Srednjeveška Ljubljana*. Topografski opis mesta in okolice. Ljubljana 1955. Knjižnica Kronike, zvezek 1.

Zanimivo je, da je dobila Ljubljana v istem letu kar dva vodiča po svoji preteklosti: poleg poljudno pisanega Vodnika po Emoni še temeljito znanstveno razpravo prof. Kosa o srednjeveški Ljubljani. Avtor je zbral v tej drobni knjižici vse, kar danes vemo o topografiji srednjeveške Ljubljane. Taka naloga je zelo težka, saj ni iz te dobe nobenih opisov ali načrtov mesta, podatke je bilo zato treba poiskati po listinah raztresenih po arhivih doma in v tujini, v katerih pa se omenjajo vedno le drobci. Vendar nam delo lepo prikaže podobo takratne Ljubljane. Najprej so opisani trije sestavni deli takratnega mesta: Stari trg, Novi trg in Mesto (Mestni trg) in v nadaljevanju predmestja in širša okolica. Omenjene in lokalizirane so važnejše stavbe, opisan potek mestnega obzidja in prikazani ostanki srednjeveške Ljubljane danes. Za vse podatke so podani citati iz virov, obenem pa popravljene zmotne trditve prejšnjih avtorjev, ki so jih le prevečkrat nekritično prevzemali — zlasti iz Valvasorja. Delo zaključujejo posnetki starejših delov mesta po Valvasorjevih podobah, ki so takrat še ohranili pretežno srednjeveški videz, nekaterih ohranjenih stavb danes in dve karti, ki prikazujeta srednjeveško Ljubljano s sosodnjimi vasi in mesto samo.

Loški razgledi II-1955. Izdalo in založilo Muzejsko društvo v Škofji Loki. Uredil Branko Berčič. Decembra 1955.

Drugi zvezek Loških razgledov prinaša številne in zanimive članke in razprave z loškega ozemlja in postaja tako po njihovi vsebini in tehnosti kot po svoji redakcijski strani eden naših najboljših lokalnih kulturno-zgodovinskih zbornikov.

Skopo odmerjeni prostor Kronike nam ne dopušča, da bi obširneje pregledali posamezne prispevke; zadovoljiti se moramo le s kratkim poročilom.

Uvodni del zvezka, posvečen narodnoosvobodilni borbi, zavzemajo štirje sestavki: Nika Kavčiča oris ustanovitve, razvoja in akcij Loške čete v letu 1942, Franceta Planine objava o pričevanju očitodcev o usodnih dogodkih v Dražgošah od 9. do 11. januarja 1942, ko je nacistični okupator opustošil to vas, dalje spomini Steve Sinka na izgnanstvo v Srbijo ter Staneta Pečarja objava osebnih in življenjskih podatkov o petdesetih talcih iz Loke in okolice, ki so jih ustrelili Nemci 9. februarja 1944.

V drugem delu — Razgledih — je objavljena razprava dr. Pavla Blaznika o uporih loških podložnikov konec XV. in v začetku XVI. stoletja proti freisinškim škofom, njihovim fevdalnim gospodom. Razprava je pisana na podlagi novega gradiva iz arhivov v Münchenu. Ivan Mohorič obravnava škofjeloško platnarstvo in njegov zaton. To, nekdanj zelo razširjeno domačo obrt je izrinila v preteklem stoletju cenejša bombaževina. O skrilarski obrti na škofjeloškem ozemlju, ki je nekoč dajala material za kritje kmečkih in meščanskih domov, piše Anton Ramovš. Dr. Josip Žontar je prispeval krajši zapis o starih oznakah raznih vrst žeblicev, ki so jih kovali v Železnikih, Kropi in Kamni gorici. Vladimir Logar je podal kratek prerez loškega gospodarstva od srednjega veka dalje s težiščem na najnovejši dobi. O stari pilarni na Godešiču in njenem delu ter o načrtih za novo, moderno pilarno v Retečah poroča Marijan Masterl. Cene Avguštin podaja ob zaključku izkopavanja na Kranclju pregled vseh važnejših najdb, ki so obogatile loški muzej ter dale Loku zanimivo izletno točko. France Planina objavlja turistično kartoteko za Škofjo Loko, v kateri so opisane znamenitosti mesta in ki bo dobro služila vodičem pri razkazovanju tujcem. S področja umetnostne zgodovine je razprava E. Cevca o »Sopotniškem rezbarju« iz XV. stoletja, verjetnem avtorju treh kipov z Gaberske gore in iz Sopotnice. Doslej neznane drobtine iz Groharjeve zapuščine, važne za poznavanje umetnikovega življenja, je objavil Branko Berčič. Janez Dolenc objavlja na terenu zbrano gradivo o ljudskem izročilu o čarovništvu. Jame in druge kraške pojave v okolici Škofje Loke opisuje T. Planina, nastanek ilovic in glin med Škofje Loko in Kranjem Milan Šifrer, o vplivu strmca na razmestitev rib v Selščici in Poljanščici pa razpravlja Metod Šifrer. V leposlovnem delu sta objavljeni dve črtici loškega rojaka Cvetka Golarja. Zadnji del zvezka zavzemajo razna poročila, problematika in drobne zanimivosti.

O.

Maribor. Ilustrirani vodnik po mestu in okolici. Založba Obzorja. Maribor 1955. 285 str. 8°.

Lična priročna knjižica, ki jo je izdala mariborska založba Obzorja, bo pritegnila tudi pozornost bralca, ki ga zanima domača krajevna zgodovina. Najobširnejši del zavzema namreč ilustrirani vodnik po Mariboru in okolici, ki ga

je napisal ravnatelj mariborskega muzeja Bogo Teply. Uvodno poglavje opisuje lego, topografsko podobo, podnebje in rast števila prebivalstva Maribora. Temu sledi na 30 straneh sestavek pod naslovom »Maribor od davnine do današnjih dni«, ki v strnjeni obliki podaja glavna poglavja iz zgodovine mesta. Napisan je poljudno in zelo pregledno ter ilustriran z risbo Maribora v XVI. stol. in drugimi slikami, ki prikazujejo važnejše zgodovinske stavbe po mestu, zlasti zanimive stolpe iz nekdanjega mestnega obzidja. Oris sega prav do najnovejših dni. Sledede poglavje o kulturnem življenju podaja vlogo Maribora v zgodovini slov. književnosti, znanosti (tu je zlasti dobro podan pregled mariborskega zgodovinopisja), gledališča, upodablja-joče umetnosti in glasbe. Poglavje o gospodarstvu opisuje današnjo mariborsko industrijo (Maribor je naše najbolj industrijsko mesto!) z dobnimi dokumentarnimi fotografijami. Tujcem bo zlasti prav prišlo poglavje o ogledu mesta, ki podaja pregled in zgodovino najznamenitejših stavb in spomenikov v mestu. Dobro je napisano tudi poglavje o kulturnih in znanstvenih ustanovah, kjer je pri vsaki podana zgodovina, obseg in delovni čas. Za mariborski Pokrajinski muzej je tu obenem kratek vodič po zbirkah. V posebnih poglavjih so opisane mariborske zdravstvene in socialne ustanove, šole, športno življenje ter vloga Maribora kot turističnega in izletniškega izhodišča tega dela Slovenije, kjer najdemo tudi precej zgodovinskih podatkov. Knjigo zaključuje izčrpn adresar, ki ga je sestavil O. Kolmančič, priložen pa je tudi pregledni, večbarvni načrt mesta s seznamom ulic.

O.

Albert Struna, Vodni pogoni na Slovenskem (Gradivo za zgodovino). Ljubljana 1955. — Izdal Tehniški muzej Slovenije, založila knjižnica Titovih zavodov »Litostrojska«, tiskala Triglavsko tiskarna.

Nedvomno so tako besedilo kot slike omenjene knjige pomemben donesek k boljšemu poznavanju vodnih pogonov doma in drugod. Zaradi bralcev, ki nimajo strokovne predizobrazbe, je knjiga zajela snov precej na široko. To je prav. — Fizika je pritegnjena ravno toliko, da obnovi znanje o turbinah in njihovih izumiteljih (n.pr. str. 141–165); če bi je bilo kaj več, bi bili vodni pogoni na Slovenskem potisnjeni v ozadje. S pomočjo slikovnega materiala se seznanijo s primitivno tehniko mletja na roko, z Leonardo da Vincijevo skico jarmenika in strožnice na ročni pogon, s starim japonskim rudarjenjem, z zunanjo podobo sodobne švedske jeklarne, z dvojno spiralno Francisovo turbino za niagarski slap, z gojitvijo sviloprejk na Goriškem, z izvirnim jamborom prvega daljnovoda iz Lauffena v Frankfurt, z mlinom na veter pred Ptujem, s švedskim železom na poti v svet, z notranjostjo Samassove livarne v Ljubljani itd. Širokemu krogu čitalcev bo to prav, zgodovinarju, ki ga res zanimajo samo vodni pogoni na Slovenskem, bo to odveč.

Knjiga naj bi bila gradivo za zgodovino (sc. domačih vodnih pogonov) — pa skoraj da ni. Izraz »gradivo« je v tem primeru nekoliko nerodno izbran; zgodovinarji namreč prav dobro razlikujejo med gradivom in prepisovanjem iz literature. Evo nekaj hudih netočnosti izmed mnogih: namesto ljubljanske suknarne navajajo neke fiktivne bombažne predilnice v mestu.

ki da je leta 1763 zaposlovala 90 delavcev itd. (str. 239—240); piše se o mlinu za papir na Poljanah v Ljubljani, ki da je bil opuščen leta 1669 (str. 238) — čeprav ga tam sploh nikdar ni bilo; brata Pinhaka nista »pravzaprav ustanovitelja zagorskega premogovnika« (str. 240), ker je bil »pravzaprav« prvi ofevidenec že sredi XVIII. stol., torej 50 let prej, Franc Rakovec-Reigersfeld; mlin za papir v Žužemberku seveda ni zgradila rodbina Kleinmayrov sredi XVIII. stoletja, ker je takrat še ni bilo v Ljubljani (ne glede na to, da je mlin izdeloval papir vsaj od 1716 dalje), niti ni bila papirnica opuščena že leta 1848 (str. 292) — itd., itd. Takih napak kar nurgoli, toda pri njih se ne nameravamo zadrževati; pisec jih ni sam zakrivil. Bistvo za pomankljivost je drugje: manjka namreč vrsta osnovnih in temeljitih monografij o naših obratih vseh panog. Dokler tega ne bo, ne bo mogoče pisati užitnih kompilacij in pregledov. Za monografije so poklicani predvsem zgodovinarji; če se dela lotita zgodovinar in tehnik, je toliko boljše.

Pravo vrednost knjige predstavlja šele poslednje poglavje z naslovom Po nekaterih sledih... (str. 295—395). To bi v resnici moglo biti gradivo, ki bi koristilo zgodovinarju, etnografu, tehniku. Besedilo in slike v tem poglavju in slike o »slovenskih« vodnih pogonih na prejšnjih straneh pa žal predstavljajo le eno četrtno celotnega A. Strunovega dela.

Morda bi kazalo, da bi v bodočnosti fotografirali še več domačih vodnih pogonov, vsaj najznačilnejših in najpomembnejših, in jih, morda objavljene v knjigi, opremili s historičnimi (urbarji!) in tehničnimi podatki ter z navedbami, katere vasi na primer meljejo ali žagajo v teh obratih? Ne gre samo za tehnične posebnosti obratov na vodni pogon, gre za njihovo gospodarsko-zgodovinsko vlogo. Poleg drugega

bi dobili tudi zemljevid njihovega »akcijskega radija« — in s tem, če hočete, osnovo za smotrnejšo graditev sodobnih tovrstnih obratov. Za tako delo bi moral Tehniški muzej Slovenije seveda angažirati večje število honorarno zaposlenih zgodovinarjev itd., itd.

Stanislav Mazi, Klavže nad Idrijo. Ljubljana 1955. Vodniki Tehniškega muzeja Slovenije, VI.

Mladi Tehniški muzej Slovenije je nenavadno delaven, in to ne samo po svoji strokovni plati, pač pa tudi glede publicitete. Razveseljivo dejstvo. — Pred nami je že šesta (točno rečeno, peta) brošura, posvečena tokrat idrijskim klavžam. Pisec nas temeljito seznani z namenom klavž, njihovim delovanjem, z gozdnim gospodarstvom okoli Idrije, tehničnimi posebnostmi itd. Klavže, svojevrstne zatvornice, ki so služile lažjemu splavljanju lesa v Idrijo, so danes le delno ohranjeni spomenik stare iznajdljivosti pri premagovanju transportnih težav; zato je prav, da spis obuja njihovo nekdanjo pomembnost.

Trideset let dela, borb in zmag. Ob tridesetletnici podjetja in triletnici delavskega samoupravljanja izdala Industrija platnenih izdelkov Jarše, Ljubljana 1955. — Tiskala Triglavska tiskarna v Ljubljani.

Ob obletnici obstoja tovarne Induplati Jarše je izšla knjiga, ki nas v kratkih potezah seznani z obratom od pričetka delovanja v letu 1925 dalje. Ker je bila »enaka industrija po kvaliteti v tistem času samo še v Osijeku, vendar v manjšem merilu«, bi pričakovali zgodovinarji, sociologi in gospodarstveniki od nje za obdobje stare Jugoslavije še več stvarnih podatkov, da bi bila tako publikacija v izdatnejši meri donesek k naši gospodarski zgodovini. Knjiga je bogato ilustriрана s slikami dokumentarne vrednosti — in prav to ji veča vrednost.

J. Š.

Uredništvo Kronike prosi vse izdajatelje krajevnogodovinskih publikacij, da mu pošljejo po en izvod za objavo poročila v rubriki »Zgodovinsko branje«

Ljubljana OB DESETLETNICI OSVOBODITVE

Desetletni svobodni razvoj Ljubljane, ki je štela za osvoboditve približno sto šest tisoč prebivalcev, a jih ima danes po novi upravni ureditvi sto dvainpetdeset tisoč, priča o velikem vsestranskem napredku naše sedanje socialistične družbene ureditve.

Preveč bi bilo vse novo podrobno naštevati, toda potrebno je vsaj nasploh in na kratko omeniti najbistvenejše, kar dobro izpričuje velik vzpon in velika prizadevanja za napredek in koristi ljudske skupnosti.

Med vse takšno in podobno se lahko z vso upravičenostjo uvršča docela novo industrijsko podjetje »Litostroj«, tako z razsežnimi tovarniškimi objekti kakor s stanovanjskimi hišami za njegovo delovno osebje; velika palača telefonske centrale; številne stavbe za znanstvene, zdravstvene, prosvetne, naučnovzgojne, gospodarske in druge zavode, raznotere ustanove in družbe z določenim namenom ali pa s posebnimi nalogami; velika stanovanjska naselja za delavce, uslužbence in študirajočo mladino; zgraditev večjih in manjših tovarniških objektov; tovarna za predelovanje močnih krmil; obširno gospodarsko razstavišče; velike stanovanjske in poslovne palače; precej novih športnih in fizikalnih naprav, domov itd.; zgraditev popolnoma nove Djuro Džakovičeve ceste, ki drži od Celovške ceste proti »Litostroju«; tlakovane ceste, kakor Titova, Tržaška, Dolenjska kot začetek avtomobilske Ljubljana—Zagreb, Šmartinska, Savska in Cesta v Rožno dolino z dolгим podaljškom vred proti Viču, in razne daljše in krajše ulice, kakor Vošnjakova, Parmova, Groharjeva; prenovitev pomembnih spomenikov; v počastitev žrtev velike narodnoosvobodilne borbe so po mestu na več krajih novi spomeniki ali pa na hišne stene vzdane lične spominske plošče; preuredba tako imenovanega Cekinovega gradu ob vznožju Šišenskega hriba v Muzej narodnoosvobodilne borbe; ureditev trolejbusnega prometa in mestnega središča proti Savi. Vse to razodeva značilnost našega novega življenja v socializmu ter nudi veliko možnost nadaljnega širokopoteznega napredovanja. V neposredni bližini Ljubljane je bila zgrajena tudi velika električna hidrocentrala na Savi v Medvodah.

Poraba elektrike, ki je dosegla v Ljubljani pred vojno (v letu 1939) za takratne razmere svoj višek s 13,5 milijonov kilovatnih ur, je znašala 1954. leta 81,6 milijona kilovatnih ur, potemtako več kot šestkratno največjo predvojno porabo. Seveda gre ta povečana poraba predvsem na račun naše povečane industrije, kar pa še toliko bolj označuje tehnični, gospodarski napredek našega mesta, in sicer v desetih povojnih letih. V tej zvezi pa gotovo ne smemo prezreti znatni napredek sprčo moderniziranja naših gospodinjstev z električnimi štedilniki, kuhalniki, pečmi, grelci, likalniki, radijskimi aparati itd. Gospodinjstva so porabila že leta 1954 nad sedemtrideset milijonov kilovatnih ur elektrike nasproti borima 2,4 milijona v letu 1939. To pomeni šestnajstkratno povečanje porabe ali skoraj trikrat toliko samo v gospodinjstvih, kolikor je porabila elektrike pred vojno vsa Ljubljana z vso svojo industrijo vred. A tudi javna mestna razsvetljava z elektriko je za več kot sedemkrat pomnožena in okrepljena, v primerjavi s predvojno.

Poraba vode se je v razdobju desetih let skoraj podvojila od šest na enajst milijonov kubičnih metrov leta 1954.

Veliko povečavo zaznamuje tudi javni mestni promet; saj je samo leta 1954 obvladal prevoz 31 milijonov ljudi, a leta 1939 le 9 milijonov.

Iztržek trgovin in gostinstva skupno z veletrgovino je znašal ob zaključku leta 1954 72 milijard dinarjev, kar pomeni, ne glede na spremenjeno denarno vrednostno razmerje, velikansko absolutno povečanje nasproti predvojnemu iztržku.

Značilen je razvoj tujskega prometa v mestu, ki je zabeležil sicer ob manjšem številu hotelov in ležišč kakor pred vojno, l. 1955 obisk 130.000 tujcev nasproti 53.000 leta 1939. Razen tega je treba reči, če se upoštevata tako pomnožitev tujskega prometa kakor pomnožitev denarjih prometnih sredstev, da je bila dosežena silna povečava prometa prav z motornimi vozili.

Razvoj naše znanosti in omike v minulih desetih letih naj razodenejo vsaj v kratkih obrisih naslednji podatki.

Osvoboditev domovine pred desetimi leti je pripomogla Slovenski akademiji znanosti in umetnosti tako zelo, da njene predvojne dejavnosti še od daleč ne moremo primerjati z njenim povojnim uveljavljanjem. Najočitnejše dokazujejo to pač ustanove in naprave akademije, deloma že prej obstoječe in naknadno spopolnjene, a večinoma popolnoma nove in najustreznejše uresničene šele prav zadnja leta. Velikega pomena za našo ljudsko celotnost pri akademiji so inštituti: fizikalni »Jožefa Stefana«, kemični »Borisa Kidriča«, za električno gospodarstvo, za geografijo, za slovensko narodopisje, za turbinske stroje; arheološka sekcija itd.

Lep razvitek in napredek zaznamuje slovenska alma mater — ljubljanska univerza s samo petimi predvojnimi fakultetami: filozofično, juridično, teološko, tehnično in medicinsko (nepopolno). Na tej naši vrhovni učni šoli so zdaj: fakulteta za agronomijo, gospodarstvo in veterinarstvo; medicinska fakulteta, ki ima inštitute (anatomski, biološki, farmakološki, fizikalni, fiziološki, higienski, histološko-embriološki, kemični, mikrobiološki, onkološki, patoanatomski, patofiziološki, sodnomedicinski) in klinike (dermatološko, ginekološko, ginekološko porodniško, infekcijsko, interno, kirurško, nevrološko, očno, odontoatrično, ortopedsko, ontološko, pediatrično, stomatološko); pravnoekonomska fakulteta z oddelki (pravnim, ekonomskim, kriminološkim), inštitutoma (za ekonomiko in organizacijo podjetij, za politično ekonomijo) in odsekom (za matematiko in statistiko); prirodoslovno-matematična in filozofska fakulteta z oddelkoma (prirodoslovno matematičnim in filozofskim) in inštituti (botaničnim, fizikalnim, geografskim, geološko-pale-

ontološkim, kemičnim, psihološkim); tehnična fakulteta z oddelki (za splošne predmete, za arhitekturo, za elektrotehniko, za gradbeništvo in geodezijo, za kemijo, za rudarstvo in metalurgijo, za strojništvo). Teološka fakulteta je samostojna ustanova. — Število visokošolcev in visokošolk se je od predvojnega več kot potrojilo, kajti dandanes se giblje že nad okoli sedem tisoč.

Med važni povojni učni ustanovi slovenske ljudske republike spadata zlasti Gradbeni tehnikum in Zavod za raziskavo materiala in konstrukcij.

Vse pravkar navedeno ima svoje sedeže, učne prostore itd. bodisi v povsem novih stavbah ali pa deloma v starejših, sodobno preurejenih. Zelo številne te stavbe so na Mirju in Glincah, južno od Tržaške ceste, ob Zaloški in Njegoševi cesti, v Dimičevi ulici (vzhodno od zgornjega dela Titove ceste) in drugod po mestu.

27 osnovnih šol s skoraj 10.000 učenci in učenkami, 17 gimnazij z blizu 9000 dijaki in dijakinjami, lepa vrsta strokovnih in drugih srednjih šol z domala 6000 in 9 umetniških in glasbenih šol z 2300 gojenci in gojenkami pričajo o velikem povečanju šolstva na območju Ljubljane.

Druge ljubljanske prosvetne ustanove, zlasti 15 ljudskih knjižnic s 165.000 knjigami v slovenskem in skorajda vseh poglavitnih kulturnih jezikih, so izposodile samo leta 1954 mnogo več kot pol milijona knjig 17.500 bralcem in bralkam, med katerimi se razveseljivo ponaša dokajšnje število mladih. Vse to spričuje veliko kulturno stopnjo ljubljanskega izobrazbe željnega prebivalstva.

Štiri ljubljanske ljudske univerze so priredile v l. 1954 nad 400 predavanj, skoro 100 jezikovnih in 32 drugih tečajev; pri vseh teh izobraževalnih prireditvah je bilo domala 50.000 poslušalcev in poslušalk.

Ljubljana, pred vojno z dvema profesionalnima gledališčema in enim amaterskim, ki se je moralo vzdrževati samo, ima danes štiri stalna gledališča, t. j. dramsko, operno, mestno, šentjakobsko; obstoji pa tudi mestno lutkovno gledališče. Razen tega ima Ljubljana zdaj ne le visoko šolo za igralsko umetnost, ki je vzgojila kulturnemu krogu že nov in visoko usposobljen gledališko-umetniški kader, ampak tudi srednjo baletno šolo.

Štiri stalna ljubljanska gledališča so priredila 1954. leta skupaj 819 predstav, ki jih je gledalo in poslušalo skoraj 320.000 ljudi. Lep razvoj in napredek izkazujejo tudi amaterske igralske skupine v okviru kulturno-umetniških društev, ki jih je v Ljubljani nad trideset z okoli tisoč aktivnimi člani in članicami. Ta društva so priredila 1954. leta 366 predstav.

Veliko kulturno pridobitev je dosegla Ljubljana leta 1955 z dograditvijo obširnega in sodobno urejenega letnega gledališča v Križankah na Trgu francoske revolucije. Z njim je dobil vsakoletni, doslej že kar tradicionalni slovenski gledališko-glasbeni festival dostojno domovališče, katero je mogel že to leto uspešno uporabiti za uprizoritev pomembnih glasbenih in opernih del svetovno-umetniške kakovosti in veljave.

A tudi domača kinematografija s kinematografskimi podjetji Komuna, Litostroj, Soča, Šentvid, Šiška, Vevče, Zadobrova, nadalje letni kino Bežigrad, domova jugoslovanske ljudske armade in ljudske milice, prav posebno pa kino Vič z najlepšo in najsodobnejšo kinodvorano v naši državi, je mnogo prispevala h kulturno-prosvetni

povzdigi ljubljanskega občinstva. Na območju Ljubljane je obiskalo kinematografe v prej navedenih kinematografih in kinu Union leta 1955 dva milijona ljudi.

Sele pod novimi pogoji se je posrečilo slovenskemu narodu priti do lastne filmske industrije. Domače filmsko podjetje »Triglav-film« je moglo nuditi našemu ljudstvu v tem času že mnoge zgodovinsko-dokumentarne in kulturno-umetniške filme. S skupnim delovanjem in z vzajemnim prizadevanjem z več tujimi filmskimi družbami pa sta zaslovela naša domača filmska umetnost in njen ambient tudi med širokimi plastmi svetovne javnosti.

Prav posebno poglavje je velik razmah naše športne in fizikulture dejavnosti in njenih sodobnih naprav. Med njimi so stadion ob Titovi cesti, športno igrišče Ljubljane, telovadišča na Taboru, v Trnovem, Zgornji Šiški, kopališča v Tivoliju, Koleziji, Vevčah, pionirsko na Viču in dr. samo delni prikaz velike skrbi naše skupnosti za povzdigo telesnega razvoja in zdravja širokih ljudskih množic.

Industrija v Ljubljani je bila v predvojni Jugoslaviji šibka. Namesto da bi se večala in razširjala, je celo nazadovala, k čemer sta prispevali zlasti demontaža strojnega parka, naprav itd. in likvidacija premnogih industrijskih podjetij. Med njimi so bili n. pr.: Strojne tovarne in livarne, usnjarna »Indus«, več lesnoindustrijskih podjetij, obratov živilne industrije in še dosti drugih. Tako uničena ali pohabljenaa industrija se je po osvoboditvi obnovila z vrsto obratov, med katerimi prednjačijo vsekakor Titovi zavodi »Litostroj« z nad 2000 zaposlenimi osebami. Razen tega je postala Ljubljana pomembna tudi zaradi novih elektro-industrijskih podjetij, kakor so »Elma«, tovarna elektromateriala in »Jambor«, industrija elektrostrojnih konstrukcij, obe v Črnučah, nadalje »Telekomunikacije«, industrijsko podjetje za elektroizveze (Pržanj), ki so izdelale doslej že dvajset tisoč radijskih aparatov, »Tela«, tovarna električnih aparatov, »Tiki«, elektrostrojno podjetje (Trata) itd. Nadalje je v Ljubljani precej novih tovarn in podjetij; tako so med njimi: »Indus«, industrija obdelovalnih strojev, »Izolirka« (Moste), »Karoserija«, tovarna jeklenih avtobusnih karoserij, »Kemofarmacija«, podjetje za promet s farmacevtskim materialom, »Lek«, tovarna farmacevtskih in kemičnih proizvodov, »Rog«, tovarna koles, ki je izgotovila že nad sedem tisoč zdaj pri nas najbolj kakovostnih koles, »Skip«, strojno kovinsko industrijsko podjetje (Vižmarje), »Teol«, tovarna tekstilnih in usnjarskih pomožnih sredstev, »Tops«, tovarna pisalnih strojev, »Totra«, tovarna trakov, Tovarna gradbenih polizdelkov, Tovarna kovinske galanterije, Tovarna kovinske embalaže, Tovarna močnih krmil, Tovarna optičnih in steklopipaških izdelkov, »Utensilia« (tovarna tekstilnih potrebščin), »Unitas — Pleško Srečko« (kovinsko podjetje), »Žičnica« itd.

Ljubljana se lahko danes ponaša tudi z vrsto sodobno tehniziranih gradbenih podjetij, ki so v Jugoslaviji med največjimi tako glede tehnične opreme kakor glede svojih strokovnih kadrov. Zategadelj morejo prevzemati največje in najbolj komplicirane visoke in nizke gradbe. Med takimi so zlasti velepodjetja »Gradis«, »Tehnika«, »Megrad«, »Obnova«. Toda velike važnosti so še mnoga srednja in manjša gradbena, tesarska, mizarska in nasploh gradbeno-konstrukcijska podjetja.

Razen vse nove industrije v Ljubljani pa so tudi že poprej obstoječe, vendar sorazmerno le manjše tovarne in obrtne delavnice z razširitvijo

svoje zmogljivosti in sposobnosti ob novih pogojih povečale svojo proizvodnjo in kakovostno izdelavo. Med njimi naj omenimo samo nekatere. Papirnica v Vevčah izdelava zdaj že 16.000 ton papirja na leto proti predvojnemu 9000 tonam. »Zmaj«, tovarna baterij in suhih elementov, je pomembna za oskrbovanje s svetilnimi elementi ne le za vso našo državo, marveč tudi za izvoz na vse kontinente. »Saturnus«, tovarna kovinske embalaže, se je povzpela na zavidno višino, ker je zelo povečala svojo proizvodnjo. Dolga vrsta poprej majhnih in zaostalih na pol obrtnih obratov, od njih posebno manjši lesni, kovinski, instalaterski in živilni obrati so se razvili v velika in pomembna industrijska podjetja, kakor Instalacija, Karoserija, Toplovod itd. Zlasti se je povečala v Ljubljani industrija volnenih in bombažastih tkanin na 355.000 metrov letne proizvodnje, prav posebno je napredovala tudi konfekcija s precejšnjo vrsto državnih in združenih konfekcijskih tovarn in delavnic.

V živilski industriji je dosegla leta 1955 proizvodnja: hranil in kavinah nadomestkov (surogatov) 2000 ton proti 500 tonam, bonbonov 1000 ton proti 350 tonam in mesnatih izdelkov 700 ton proti 120 tonam pred vojno. — Število cigaret, narejenih v predvojnih letih do ene milijarde, se je povečalo leta 1955 že nad dve milijardi.

V Ljubljani je dandanes zaposlenih v industriji 17.500, v obrti 8600 in posebej v gradbeništvu 7000 oseb, a v gospodarstvu 53.000 ljudi.

Za razvoj naše industrializacije in vsega našega gospodarstva je velikega pomena samoupravljanje gospodarskih podjetij in združb po delovnih kolektivih. To je ne le povečalo proizvodnjo in kakovost industrijske dejavnosti, marveč je hkrati povzdignilo s pritegnitvijo delovnega ljudstva njegovo zanimanje, pravice, dolžnosti in zlasti odgovornost za uspeh proizvodnih nalog in s tem vred tudi do delovnega uspeha, povrh pa še pripomoglo do tehnično-strokovne, gospodarsko in politično razgledne ravni najširših plasti delovnega ljudstva. Nedvomno prednjači v tem pogledu prav Ljubljana z vrsto kolektivov, ki z največjo skrbjo in budnostjo pomagajo uspešno krepiti množino in kakovost domače socialistične dejavnosti in njeno napredovanje v korist in blaginjo skupnosti.

Naše zdravstvo z novimi kliničnimi, ambulantnimi in higienskimi zgradbami in napravami je med prvimi, ki skrbe za splošno povzdigo ljudskega zdravja, in tudi med tistimi, ki so z veliko požrtvovalnostjo več ko zadovoljivo dokazali vrednost socialistične družbene ureditve v kaj pomembnem področju ljudskega življenja.

Ne le za Ljubljano samo, marveč tudi za znaten del slovenske republike je velikega pomena spopolnitev, preureditev in povečanje že obstoječih zdravstvenih naprav v sorazmerno majhni splošni ljubljanski bolnišnici in njihova razčlemba na samostojne klinične ustanove in zdravstveno-znanstvene zavode; zgraditev novih kliničnih in preventivnih ustanov in naprav oziroma njihovo povečanje in spopolnitev; preureditev vseh prostorov v ortopedski kliniki ob Šlajmerjevi ulici; zgraditev objektov za pediatrično (otroško) kliniko, centralni dežji dispanzer (ki bo že v kratkem izročen svojemu namenu), velika pettraktna poliklinika (ki jo dograjujejo); zgraditev več posebnih manjših zdravstvenih zavodov, devet zdravstvenih domov s sodobno ambulantno službo; gradnja zavoda za zopetno delovno usposabljanje vojnih invalidov, tuberkulozne bolnišnice (v Koleziji); preskrba novega voznega parka za reševalno službo: vse takšne zgradbe in naprave so izboljšale zdrav-

stveno stanje delovnega ljudstva ter ustvarile pogoje za njegovo zdravstveno zaščito.

Tudi naša socialna zaščita starih in onemoglih ljudi se je v desetih letih povzpela ter pokazala uspehe. Razen splošne ureditve in modernizacije domov, se je s prostornim Domom starih in onemoglih na Bokalcih (z dvema dograjenima in s tretjim ali zadnjim traktom, ki je tudi že domala dovršen), preskrbelo bivališče 400 onemoglih ter poskrbelo tudi za nego onemoglih. Zadnji trakt je namenjen osemdesetim onemoglih, ki so bili oskrbovani doslej v Gornji Radgoni, zdaj pa so že v Ljubljani na Bokalcih.

Naše nove občine pomenijo že zdaj živ upravno-politični in gospodarski organizem samoupravljanja po najširših ljudskih množicah. Ljubljana je razdeljena zdaj na 9 samostojnih občin. To so občine Center, Šiška, Bežigrad, Vič, Rudnik, Moste, Sentvid, Črnuče in Polje, ki vse skupaj sestavljajo ljubljansko mestno področje ter imajo tudi svoj mestni svet. Doseženi uspehi in dejstva zgovorno pričajo, da je doživela in preživela Ljubljana v minulih desetih letih v prenekaterem pogledu dobo svojega najvidnejšega razvitka. To dejstvo tudi nam, sodobnikom tega velika dogajanja, ne more in ne sme nikoli izginiti izpred oči. To razdobje bo ostalo za ves naš prihodnji rod zapisano kot desetletje velikanskih požrtvovalnih naporov, ki so hoteli pridobitve nadvse težavne narodnoosvobodilne borbe postaviti ob novih, boljših in pravičnejših družbenih pogojih na dovolj utrjene temelje, potrebne, da na njih gradimo ter tako omogočimo boljše življenje vsemu slovenskemu delovnemu ljudstvu.

Karel Parcer

V Podgradu pri Ljubljani je bilo osnovano v letu 1935 podjetje za izdelavo pomožnih sredstev za tekstil in usnje. Ustanovitelj sta bila sudetska Nemca dr. Th. in G. Böhme iz Warmsdorfa. Podjetje je bilo podružnica tovarne, ki sta jo zgradila ustanovitelja v Warmsdorfu.

Ko so Nemci leta 1941 okupirali Podgrad, je bila ustanovljena v Ljubljani podružnica tega podjetja in sicer v prostorih tovarne »INDUS«. Tu se je v glavnem vršila vsa proizvodnja podjetja. Pričeli pa so izdelovati tudi kozmetične preparate.

Prvotno je bilo podjetje registrirano kot inozemska firma, leta 1943 pa se je preosnovalo v javno trgovsko družbo in leta 1945 v delniško družbo z glavnico 3 milijonov lir. Od 3.000 delnic je pripadalo 40 % dr. Th. in G. Böhme, ostale pa so bile last sedmih delničarjev, po večini Slovencev.

V začetku leta 1946 je bilo podjetje nacionalizirano. Oba obrata v Podgradu in v Ljubljani sta bila združena in preseljena v prostore bivše tovarne usnja na Zaloški cesti 53. Prav tu obratuje novo podjetje, ki je opustilo izdelavo kozmetičnih preparatov ter se je specializiralo le na proizvodnjo pomožnih sredstev za tekstil in usnje z imenom »Tovarna za predelavo tehničnih maščob«. To ime je leta 1952 spremenilo, oziroma zamenjalo s sedanjim: »TEOL«, tovarna tekstilnih in usnjarskih pomožnih sredstev.

Dediščina je prešla z nacionalizacijo v last države in je bila dokaj borna. Strojev in opreme je bilo malo in še to vse primitivno in v slabem stanju. Novo podjetje je dobilo razne stroje od sorodnih podjetij, nekaj pa jih je izdelalo samo v lastnih delavnicah, ki jih je za ta namen ustanovilo. Z raznimi popravili, predelavami in preureditvami smo usposobili novo tovarno za obratovanje in pričeli s proizvodnjo.

Kljub velikim težavam, ki so obstajale na sploh pri obnavljanju novega socialističnega gospodarstva, se je tovarna od leta do leta izpopolnjevala in večala. Dasiravno je imela za to neugodne pogoje spričo slabega in zastarelega strojnega parka, ki ga je morala sproti obnavljati in dopolnjevati, kakor tudi zaradi neprimernih in tesnih obratnih in skladiščnih prostorov, je z zavednim in prizadevnim delovnim kolektivom dosegla odlične uspehe. Ustanovljeni so bili laboratoriji za tekstilno in usnjarsko stroko, strokovna biblioteka, elektrotehnična, ključavničarska in sodarska delavnica, tako da zdaj v glavnem obratuje samostojno. Zaposleno osebje se je pod vodstvom strokovnjakov — in-

ženirjev kemikov — izpopolnjevalo. Danes zaposluje tovarna razen petih inženirjev še dva tehnikarja in dva laboranta, 36 kvalificiranih in 5 pomožnih delavcev, ki so bili vsi usposobljeni doma.

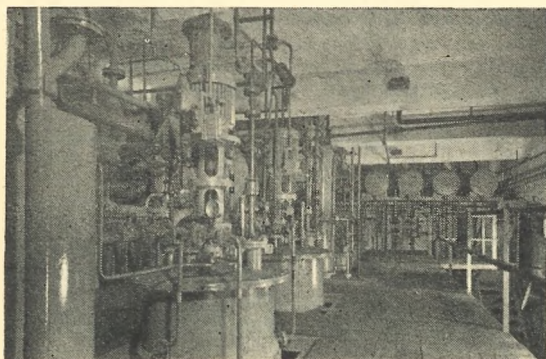
Tovarna »TEOL« izdeluje zdaj precejšnjo izbiro pripomočkov, ki jih uporablja tekstilna in usnjarska industrija. Njene izdelke pozna vsa naša država ter jih priznava za zelo kakovostne in cenene. Skoraj ni tekstilne in usnjarske industrije, ki ne bi že uporabljala njenih izdelkov. Na tržišču upravičeno uživa ime in sloves vodeče oskrbovalke tekstilne in usnjarske industrije s pomožnimi sredstvi.

Navzlic nekaterim pomislekom, češ da domači izdelki ne dosegajo tujih, je tekstilna in usnjarska industrija spoznala, da izdelki naše domače tovarne »TEOL« ustrezajo in v marsikaterih primerih celo prekašajo inozemske. S poskusi, ki so jih napravili njeni kemiki po tovarnah in po analizah raziskovalnih inštitutov, je bila dokazana kakovost domačih izdelkov. Zaradi tega je začela tekstilna in usnjarska industrija opuščati kupovanje tujih preparatov ter že precej uporablja zgolj domača. Tako je prihranjenih naši državi mnogo dragocenih deviz, a tekstilna in usnjarska industrija lahko kupujeta potrebna jima pomožna sredstva doma.

Izbira izdelkov tovarne »TEOL« je zelo raznovrstna, saj jih šteje nad petdeset. V laboratorijih pripravljajo venomer nove preparate; tako imata tekstilna in usnjarska industrija vedno večjo možnost oskrbovati se na domačem tržišču. Za široko porabo pripravlja tovarna »TEOL« posebno presenečenje s sintetičnim milom (Alkilarsulfonat), ki bo po oceni strokovnjakov iz vrstne kakovosti.

Povpraševanje po izdelkih tovarne »TEOL« se je že tako povečalo, da celo že ogroža njeno proizvodno zmogljivost. Zaradi tega pripravlja tovarniški delovni kolektiv potrebne elaborate in načrte za graditev nove stavbe za tovarno, da bi bilo podjetje nato kos zadostni količini izdelkov za vse potrebe naše tekstilne in usnjarske industrije kakor tudi omenjenega sintetičnega mila za široko porabo.

Zasluge za ta napredek tovarne »TEOL« ima vsekakor njen prizadevni delovni kolektiv, ki se je trudil zlasti potem, ko je prevzel upravo tovarne v svoje roke, z vso silo za dosego načrtov, ki jih še kar nadalje od leta do leta zastavlja. Nagel napredek tovarne potrjuje dejstvo, da je izdelovala ob nacionalizaciji samo kakih dvajset produktov, a zdaj jih že nad petdeset. Proizvodnja je znašala 1939 komaj osemdeset ton, oziroma prišlo je na enega delavca 7,5 tone, leta 1954 pa je znašala proizvodnja 906 ton, a na enega delavca je prišlo 17,88 tone. Letos (do oktobra) pa znaša proizvodnja že nad 1200 ton in na enega delavca pride skoraj 23 ton, kar pa se bo do konca leta 1955 prejkone še zvečalo. Povečana proizvodnja samo v letu 1955 nasproti letu 1954 znaša 26 %, a nasproti letu 1939 kar 154 %. Edinole pod vodstvom tako prizadevnega delovnega kolektiva z njegovim delavskim svetom in upravnim odborom na čelu ter s pomočjo sindikalne podružnice je tovarna »TEOL« lahko dosegla svoje sedanje stanje kljub težavam, s katerimi se je borila in tudi kljub večidel zastarelemu, izrabljenemu in pomanjkljivemu strojnemu parku.

Slovenija - vino

Ljubljana

»Slovenija-vino« je lani v jeseni praznovalo desetletnico obstoja. V teku teh desetih let je podjetje posredovalo prodajo med proizvajalci in potrošniki za 81 milijonov litrov vina na domačem trgu, v istem razdobju pa je izvozilo 43 milijonov litrov vina v 28 evropskih in prekomorskih držav.

Da je slovensko vino v teku preteklih deset let doseglo velik uspeh v svetu, ni treba posebej poudariti. Vendar ta uspeh ni bil lahko priborjen, saj vino ne spada med nujne življenjske potrebščine, poleg tega pa je povsod v tujini naletelo na močno konkurenco tujih vinskih producentov. Nenehna skrb za kvaliteto vina, opreme, propagande, nastopi na mednarodnih velesejmih in strokovnih razstavah so omogočile, da si je slovensko vino utrdilo sloves v svetu.

Slovenija-vino je v teku svojega desetletnega obstoja tudi neprestano podpiralo razvoj slovenskega vinogradništva, dajalo materialne podpore, nasvete glede sort in kvalitet, ki naj se gojijo glede na plasman vina, ki so postala v svetu znana in cenjena.

Danes po desetih letih plodnega delovanja podjetja pijejo slovensko vino v Zahodni in Vzhodni Nemčiji, Belgiji, Angliji, ZDA, Braziliji, Avstriji, Čehoslovaški, Poljski, Danski, Švedski, Norveški, Finski, Švici, Venezueli, Egiptu, Urugvaju, Madžarski, Etiopiji, Nigeriji, Belg. Kongu, Avstraliji, Indiji, Nizozemski, Romuniji, Italiji, Franciji in v zadnjem času tudi v SZ in Japonski.

S proizvodnjo brezalkoholne osvežujoče pijače cockta-cockta se je naše podjetje pričelo baviti l. 1952 ter v teh štirih letih prodalo nad 11 milijonov steklenic. Ne mnogo manj pa so prodali te osvežujoče pijače tudi naši licenčni odjemalci v Sloveniji in izven nje. Tako je naše podjetje aktivno poseglo v borbo proti alkoholizmu.

Cilj našega bodočega poslovanja pa je ta, da našim vinom še bolj utrdimo sloves v svetu, da nudimo domačim potrošnikom zdravo vino v primernih količinah, ki naj postane sestavni del prehrane, nikakor pa ne sredstvo za pijančevanje.

Moderna prodajalna podjetja v Ljubljani, Cankarjeva 6

Avtomatični polnilni stroj za vino ali cockto

Pogled na dvorišče, od koder gre vino in cockta v potrošne centre

Delo INDUSTRIJSKEGA BIROJA

podjetja za izvoz in uvoz industrijske opreme in naprav ter izgradnjo industrije
LJUBLJANA, Parmova ulica 33

Naša država se je iznebila gospodarske zaostalosti po osvoboditvi, in sicer z izgradnjo domače industrije. Tako so popustile spona gospodarske zaslužnosti, ki so stoletja oklepale naše narode.

V borbi za gospodarsko osamosvojitve so bile že v letu 1945 ustvarjene organizacijske enote, in sicer sprva v okviru organov državne oblasti, iz katerih so se razvila mnoga sedanja podjetja.

Tudi razvoj podjetja, čigar osvetlitev dejavnosti je namen tega sestavka, izvira že iz prve povojne dobe. V sklopu svoječasne Generalne direkcije papirja je delovala posebna organizacijska enota, ki je opravljala razen poslov projektiranja industrijskih objektov za papirno industrijo tudi posle uvoza opreme za to dejavnost. V tej enoti so delovali strokovnjaki z dolgoletnimi skušnjami, ki predstavljajo dandanes del vodilnega kadra Industrijskega biroja. To stanje je trajalo tja do leta 1951, ko je bilo ustanovljeno posebno podjetje.

Dejavnost Industrijskega biroja je bila spčetka predvsem v izdelovanju projektov za industrijo papirja, celuloze in lesovine kakor tudi uvoznih poslov za to panogo. V letu 1952 sta bili podjetju priključeni dotlej samostojni organizacijski enoti, t. j. Zavod za konstrukcijo strojev in del Slovenija-projekta.

Industrijski biro je sedaj sposoben prevzemati v izvršitev projektivna dela za razne panoge industrije, za nekatere pa celo širše naloge, na primer vsa dela od projektiranja do postavitve obratov v pogon.

Nadaljnja značilnost podjetja obstoji v tem, da se ukvarja tudi z uvoznimi in izvoznimi posli. Uvozne posle opravlja podjetje predvsem za industrijo celuloze, lesovine in papirja, in sicer zlasti za objekte, ki jih projektira. Ti uvozni posli obstoje v nabavi opreme, ki jo določijo strokovnjaki podjetja. Razumljivo je, da je tako delo možno edinole zaradi temeljitega poznavanja problematike in potreb in inozemskih nabavnih virov. Na področju izvoza opravlja podjetje projektivna dela za inozemstvo, toda zdaj se že tudi dogovarja glede prevzema velikih del na bližnjem in daljnem Vzhodu za izgradnjo celotnih industrijskih objektov in del v zvezi z izkoriščanjem in predelavo lesa.

Podjetje obsega po svoji specifični organizacijski sestavi oddelek za industrijo papirja, celuloze in lesovine in oddelek za ostalo industrijo. Vsak oddelek ima tehnološki, ekonomski, gradbeni in energetski odsek. Nadalje obstoji oddelek za konstrukcijo strojev in strojnih naprav, oddelek za izvoz in uvoz s tehničnim in komercialnim odsekom in odsek za pripravo dela poleg upravnega aparata.

Podjetje zaposluje 22 inženirjev, 8 ekonomistov, 34 tehnikov in drugo potrebno osebje. Ko smo na kratko opisali tendenco razvoja podjetja, nikakor ne moremo prezreti objektov, ki so bili zaradi dejavnosti podjetja že zgrajeni in so v pogonu, oziroma ki se že grade ali pa se potrebno delo zanje še pripravlja.

Nove industrije, zgrajene po tehnoloških projektih Industrijskega biroja, so naslednje:

Tovarna celuloze, Prijedor,
Tovarna sulfatne celuloze in natronskega papirja Sana, Maglaj,

Tovarna rotopapirja, Videm-Krško,
Tovarna papirja Čačak (nova brusilnica lesovine),
Belokranjska železolivarna, Črnomelj.

Podjetje je izdelalo načrte za industrijske objekte za:

Tovarno pohištva, Brežice,
Tovarno dušika, Ruše,
Tovarno Plamen, Kropa,
Tovarno Titan, Kamnik,
Tovarno Unitas, Ljubljana,
Koteks, Ljubljana,
Mlinsko podjetje, Ljubljana,
Stekleno galanterijo v Sežani,
Okrajno mizarsko podjetje Divača, obrat Duvovlje.

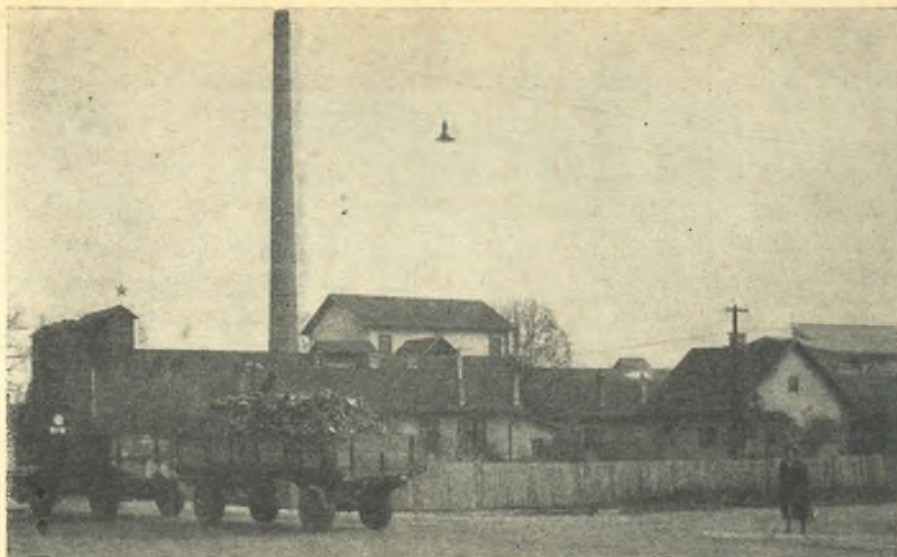
Projekti za rekonstrukcije velikega značaja so bili izvršeni za:

Sladkogorsko tovarno papirja in kartona,
Sladki vrh,
Tovarno celuloze, Goričane,
Tovarno lesovine in lepenke, Ceršak,
Tovarno papirja, Količevo,
Tovarne lesovine in lepenke v Podvelki, na Prevaljah in v Trziču,
Tovarno športnega orodja Elan, Zgoše,
Tovarno učil, Črnomelj.
Večina teh rekonstrukcij je že realizirana.

Investicijski programi oz. projekti so izdelani ali pa so v izdelavi za:

Tovarno celuloze, Banja Luka,
Tovarno celuloze, Drvar,
Tovarno lepenke, Bečej,
Tovarno celuloze in papirja, Sremska Mitrovica,
Tovarno lepenke, Šid,
Tovarno lepenke, Stara Pazova,
Tovarno vodnega stekla, Novo mesto,
Steklarno, Hrastnik,
Lesno industrijski kombinat, Novo mesto,
Industrijo marmora, Gradac v Beli krajini,
Marmor, Hotavlje,
»Napredak«, industrijo opeke in apna, Stari Bečej,
Skip, Vižmarje,
Partizana, Ribnica,
Avto, Kočevje,
Tekstilno industrijo »Makedonka«, Štip
Saturnus, Ljubljana,
Cinkarno, Celje,
Metalno, Maribor,
Oljarno, Ljubljana, Farmaceutski laboratorij Krka, Novo mesto,
»IKI« Maribor,
Tovarno optičnih in steklopihaških izdelkov, Ljubljana.

Razen navedenih del je napravilo podjetje še številne konstrukcijske načrte za našo industrijo. Omembe vredna je izdelava načrtov za stroj za rezanje kamna za Strojno tovarno in livarno v Novi Gorici, nadalje pa tudi izdelava raznih načrtov za stroje papirne industrije in za težke stroje, kakor drobilce, pakovalne stroje, razkrojevalce za različne substance, kompleksne žerjave, transportne naprave itd.

Tovar na kleja

Ljubljana

ŠMARTINSKA CESTA 50

Telegram: »OSA«, telefon: 30-368, 30-611, tek. rač.: 60-KB-3-2-3

Tovarna proizvaja:

kostni klej znamke »MAČEK«, transparent in motni, kožni klej v različnih kvalitetah, tehnično želatino, prečiščeno želatino, tehnične maščobe, kostni pepel, razklejeno kostno moko in surovo kostno moko.

Tovarna kleja v Ljubljani je ena najstarejših tovarn na tem področju. Ustanovljena je bila že leta 1882 ter je do konca prve svetovne vojne proizvajala samo kostni klej. Tovarna je bila po požaru, ki jo je zajel konec prve svetovne vojne, obnovljena in razširjena. Od takrat proizvaja kostne in kožne kleje. Spričo priznane kvalitete izdelkov so tovarno že pred vojno dobro poznali tako domači trg kakor svetovna tržišča. Do druge svetovne vojne je izvažala tovarna skoraj 50 % svojih proizvodov.

Tovarni je uspelo po osvoboditvi razen že uvedenih proizvodov kostnega in kožnega kleja uvesti še proizvodnjo dvovrstne želatine. Izredno važna je prečiščena želatina, ki se uporablja predvsem v fotoindustriji in v prehranske namene. Z uvedbo te proizvodnje je tovarniški kolektiv ogromno prispeval k zmanjšanju uvoza, kajti poprej je morala naša država uvažati vso želatino, zdaj jo uvažata komaj še okrog 30 %. Toda z rekonstrukcijo obstoječe tovarne bi lahko dosegli še to, da bi docela krili domačo potrebo, razen tega pa bi mogli neko količino tudi izvažati, ker vlada na svetovnem trgu velik interes za tovrstne proizvode.

Vse omenjeno proizvaja tovarna izključno iz kosti in kožnih odpadkov, ki jih zbirajo podjetja za promet z odpadki oziroma »ODPADI« po vsej državi.

MINERAL

Industrija naravnega
in umetnega kamna

LJUBLJANA

ŠMARTINSKA 100a

Tovarna »Mineral«, industrija naravnega in umetnega kamna, je edina v Sloveniji, ki izdeluje plošče terazzo ter razrezuje z večjo zmogljivostjo, razen njenega obrata v Sežani, marmorne plošče.

Podjetje je ustanovil leta 1936 kot gradbeno-industrijsko družbo z o. z. Albert Pečovnik, katere lastnik je bil.

V predvojni Jugoslaviji so bili ugodni pogoji za ustanovitev gradbene industrije, ki se je tedaj razvijala iz obrti v industrijo.

Razen tega je imelo podjetje zelo blizu tržišča razpoložljivo delovno silo in ugodne prevozne zveze.

Lastnik tovarne ni gradil zagradenj novih primernih prostorov za svoj obrat, pač pa je koristil objekte bivše Žabkarjeve livarne, v katerih je deloma namestil novo strojno opremo, ki je zadostovala za takratno tovrstno industrijo.

Podjetje se je pred vojno ukvarjalo s proizvodnjo plošč terazzo, izdelkov iz umetnega kamna in betonskih izdelkov, a razen tega se je lastnik pečal tudi s trgovino, prodajo gradbenega materiala (kamenine, fajansovine, keramita, salonita, heraklita itd.).

Podjetje je zaposlovalo takrat 40 do 50 ljudi ter proizvajalo 400 ton izdelkov, med vojno pa je zmanjšalo število svojega delavstva na 20 ljudi, ki jih je pa meseca marca l. 1945 odpustilo. Tako je podjetje dočakalo osvoboditev v popolnem zastoju.

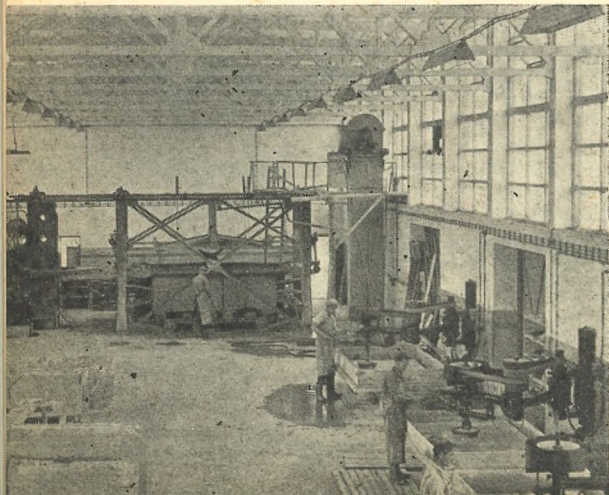
Ker je sodeloval podjetnik med vojno z okupatorjem, ga je ljudsko sodišče kaznovalo in mu zaplenilo celotno premoženje.

Meseca septembra istega leta je prešla tovarna v last ljudske imovine. Postavljeni delegat je oskrbel najprej popravo zgradb in strojnega parka, deloma razbitega zaradi eksplozije na ljubljanski železniški postaji v mesecu maju.

Z vnovično proizvodnjo je začelo podjetje oktobra leta 1945 v oddelku za izgotavljanje plošč terazzo, umetnega kamna in betonskih izdelkov. Toda pojavila se je težava, ker ni bilo mogoče zbrati vseh delavcev za potrebno obratovanje in ker je manjkalo tudi surovin, potrebnih za ustrezno proizvodnjo.

Z uvedbo načrtnega gospodarjenja, mnogimi gospodarnotehničnimi posegi, usposobitvijo kadra in vztrajnim sindikalnim delom vsega osebja je uspelo podjetju že leta 1946 preseči predvojno proizvodnjo. Vendar se ni gledalo pri tem toliko na kakovost, kolikor na količino izdelkov.

Podjetje je osnovalo v letih planskega gospodarjenja mehanično in tudi mizarско delavnico za popraviljanje in

Zgoraj: Nova zgradba za plošče terazzo

Rezanje blokov v plošče in brušenje — poliranje

vzdrževanje obrabljenih stiskalnic in skrbelo tudi za odpravo ozkega grla v oddelku za izdelavo plošč terazzo.

Za napravo izdelkov umetnega kamna in betonskih izdelkov se je osnovala modelarska delavnica ter se nadalje zgradila garaža z vratarsko lopo.

Ker je leta 1947 in v nadaljnjih letih stalno primanjkovalo delavstva, je bilo podjetje prisiljeno, rešiti to zadevo z gradnjo stanovanj za delavce. Za ta namen je popravilo stanovanjske prostore in nadzidalo zgradbo za petinštirideset delavcev z devetimi sobami.

Delovna disciplina glede na podeželsko delavstvo je bila tudi temu primerna, kajti podjetje se je moralo neprenehoma boriti pri izvrševanju plana prav zaradi stalnega menjavanja (fluktuacije) in pomanjkanja usposobljenih delavcev. Kljub vsem težavam se je proizvodnja vendar večala.

Razvoju podjetja od osvoboditve do sedaj oziroma povečanju proizvodnje od predvojnih štiri sto ton letno na 1700 ton v letu 1955 sta nedvomno pripomogla preustroj naše države po socialističnih načelih in kar neprestano povpraševanje gradbenih podjetij po ploščah terazzo, sanitarnih izdelkih kakor tudi izdelkih iz umetnega kamna in izdelkih marmornih plošč tako zelo, da podjetje doslej sploh ni mislilo, da bi moglo zadovoljiti široko potrošnjo s proizvodi, ki jih izdeluje.

Leto	Proizvodnost v tonah	Delavcev
1946	130 ‰	100 ‰
1949	285 ‰	185 ‰
1952	376 ‰	252 ‰
1954	440 ‰	280 ‰

Ta prikaz razodeva, da se proizvodnja na delavca stalno večja, vendar se povečanje ni doseglo z vgraditvijo novih strojev, temveč z večjo delovno storilnostjo, z odpravo grl v proizvodnji in izboljšano ureditvijo dela.

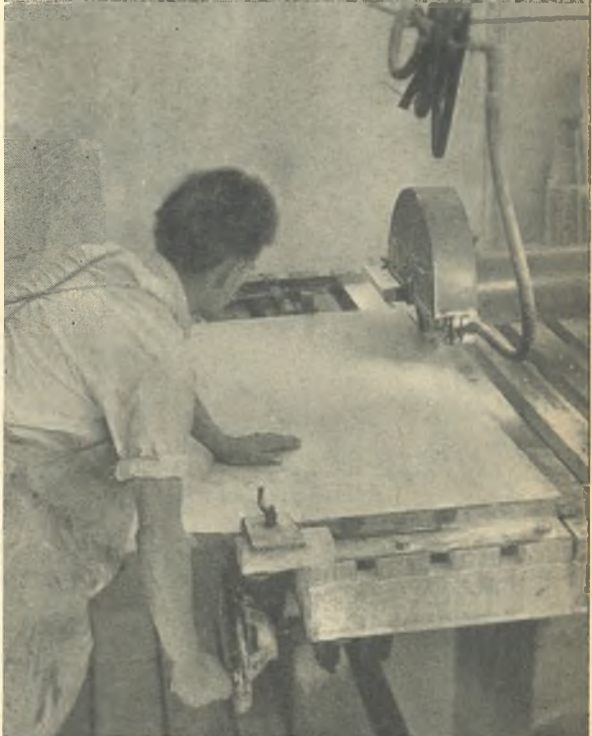
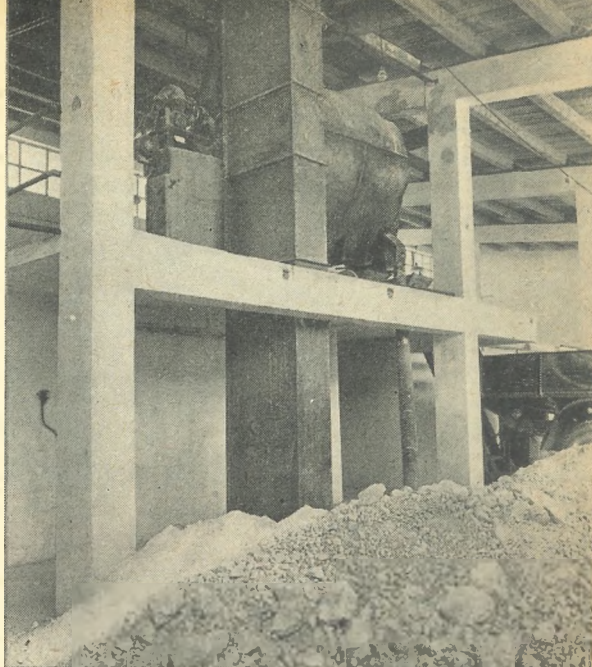
Leta 1949 sta se združili naše podjetje in podjetje »Naravni kamen« z obrati in s kamnolomi v Koprivi in Hotavljah. Zaradi razširjene dejavnosti podjetja je bilo važno zagotoviti si surovine ter delovno težišče usmeriti v kamnolome, da se zboljšajo delovni pogoji za pridobivanje blokov. Izvedla so se večja dela, tičoča se odkrivanja loma, v kamnolomih v Hotavljah in Koprivi, napeljala se je elektrika in zgradila trafopostaja. Pri tem nikakor ni bila opuščena osnovna dejavnost, zakaj tudi tačas so se popravljala in odpravljala ozka grla.

Leta 1952 se je podjetje zopet preoblikovalo in ostalo v osnovni dejavnosti.

Medtem so organi delavskega samoupravljanja sklenili zgraditi nove tovarniške prostore, ki jih je planiralo ministristvo za gradnje z osnovnim planom, da se v sklopu Tovarne gradbenih polizdelkov ustanovi tudi industrija naravnega in umetnega kamna. Podjetje je na osnovi priprav za gradbo prevzelo gradnjo objekta naravnega kamna, t. j. žaganje marmornih blokov in njegovo obdelavo. Za zgraditev objekta za naravni kamen je bilo porabljenih dvajset milijonov, a v prid nabave polnojarmenika se je delovni kolektiv odpovedal polletnemu dobičku.

Z uresničitvijo Gospodarskega razstavišča se je morala pospešiti gradnja za premestitev oddelka plošč terazzo, ki se je gradil in dogradil v letih 1954 in 1955. Za zgradbo tega oddelka je bilo porabljenih dva in trideset milijonov investicijskih sredstev in dvanajst milijonov iz sklada za prosto uporabljanje. Pripominjamo, da se je podjetje preselilo v novi objekt, ko je bil zgrajen šele do prve faze in ko se je še nadalje gradil, a se hkrati tudi stroji montirali. Proizvodnja se je nadaljevala medtem tako, da njen mesečni izpad za časa preselitve rečenega oddelka ni zaostajal, predvsem po vzornem prizadevanju delovnega kolektiva, o čemer priča dejstvo, da je osnovni plan za leto 1955 že prekoračen s 102 odstotkom.

Doslej ima podjetje v prvi fazi zgrajena oddelka za izgotavljanje naravnega kamna in plošč terazzo. Zgrajeni so svetli higijenski delovni prostori z ustreznimi oblačilni-

Drobitev lomljenca — marmorni zdroh
Razrezovanje marmornih plošč
Fino brušenje in poliranje plošč terazzo

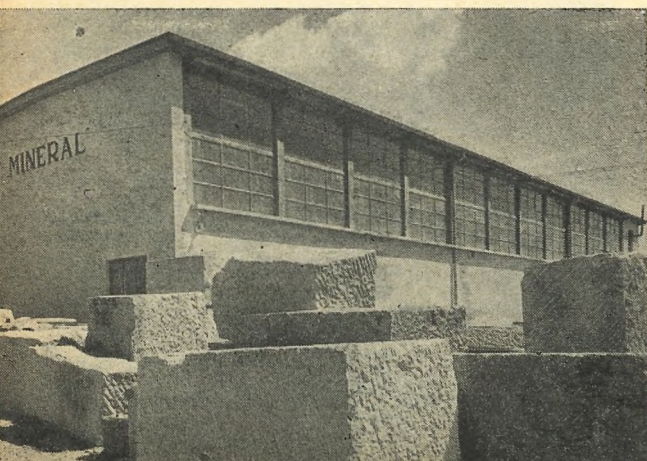
Stiskanje plošč terazzo

camii in sanitarnimi pritiklinami; v teh sodobnih prostorih prebije naše delavstvo večji del svojega življenja. Cimprej pa se bo treba lotiti druge faze tovarniške zgraditve, t. j. dopolniti strojni park v oddelku naravnega kamna ter nadomestiti zastarele, obrabljene, nedonosne stiskalnice za izdelovanje plošč terazzo.

Podjetje ima najpotrebnejše objekte dograjene. Njegov slabi strojni park daje vendar na leto približno sto deset milijonov kosmatega dohodka, čeprav podjetje prodaja svoje izdelke in zaračunava storjene usluge ceneje nego druga podjetja. Nižje cene in usluge so uspeh boljše delovne ureditve, večje storilnosti po delavcu, zmanjšanja neproduktivnih stroškov, ekonomičnejše porabe surovin itd. A k vsemu temu pomagajo predvsem tudi nove delavnice, saj v prejšnjih stisnjenih prostorih ni bilo mogoče marsičesa povoljno narediti. Ravno iz istega razloga bo lahko podjetje v letu 1956 znižalo cene morda še za deset odstotkov ter tudi proizvodnjo planiralo za sto trideset milijonov z istimi stroji in napravami in z istim številom delavcev. Toda zaradi tega bo treba posvečati največ truda strojnemu parku za izdelavo plošč terazzo, a posebej še remontni skupini, ker je bil oddelek plošč terazzo zanemarjen prav zaradi investicijske graditve tovarniških stavb.

Podjetje se ne more s kakovostjo svojih plošč terazzo preveč hvaliti, pač pa si zadnje mesece zelo prizadeva za njihovo izboljšano izdelavo. Hkrati pa lahko prizna, da so že doseženi znatni uspehi glede kakovostnejših izdelkov. A tudi delavstvu koristi, če se zmanjša popraviljanje strojev in če se znižajo odpadki na minimum, t. j. od sedanjih štirih odstotkov na poldrug odstotek. — Vendar pa bo podjetje vsekakor prisiljeno glede na bolj in bolj zahtevne potrebe potrošnikov še nadalje vestno in ostro nadzirati kakovost vseh tovarniških izdelkov.

Tovarna »Mineral« je deloma sezonskega značaja, ki izvršuje naročila gradbenih podjetij. V letni sezoni ne more v zadostni meri zadovoljevati potreb premnogh interesentov, a v zimskih mesecih ni toliko povpraševanja po naših proizvodih.

Zato dela tovarna v tem času večidel samo za zalogo. Prav tako je treba zbirati (tri mesece) večjo količino surovin, vendar zdaj tega spričo kreditnih predpisov podjetju ni mogoče nemoteno proizvajati in obratovati.

Razen bežnega pregleda zgornjih številčnih podatkov, stalnega večanja proizvodnih uspehov in proizvodnih težav v preteklih letih je potreben še važni pregled surovinskih virov in tudi domače in izvozne potrebe po proizvodnih izdelkih tovarne »Mineral« ter povrh še to, da bo moči na podstavi vsega tega laže ugotoviti, kakšne so možnosti razvoja in povečave proizvodnje v naši tovarni.

Takoj lahko ugotovimo, da dobiva firma »Mineral« vse potrebne surovine za izdelovanje plošč terazzo zgolj v obližju tovarne, cement iz Trbovelj, a cementne barve za večjo izbiro asortimenta proizvodov uvažajo. Kamen za izdelke iz naravnega kamna, t. j. marmorne plošče in razne bloke naročajo v Gradcu, Hotavljah in Koprivi, za večjo izbiro pa tudi v ostalih republikah naše države.

Zaradi čedalje večjega naročanja plošč terazzo, katerih doslej še nikakor nismo mogli dovolj narediti za široko potrošnjo, in marmornih plošč tako za domača gradbena podjetja kakor za izvažanje, ima naše podjetje vso možnost za povečanje svoje proizvodne zmogljivosti.

Proizvodnja v naši tovarni se je navzlic slabemu strojnemu parku in preselitvi podjetja v novo zgrajene delovne prostore ves čas opravljala brez večje, omembe vredne motnje. Dober dokaz za to je dejstvo, da je delovni kolektiv presegel določeni plan za l. 1955 z okrog desetimi odstotki.

Podjetje z delavskim svetom in upravnim odborom se ukvarja z zastavljenima si nalogama, ki se tičeta povečanja delovne storilnosti v letu 1956 in gradbe drugega dela objektov za podjetje.

S temeljito preureditvijo celotnega delovnega postopka, z nabavo novega polnojarmenika, katerega prototip gradi »Litostroj«, upa podjetje z nespremenjenim številom delavstva v oddelku naravnega kamna — rezanja marmornih plošč povečati proizvodnjo za sto odstotkov. Postavitev polnojarmenika upravičujejo hitra razdolžitve (amortizacija), že dovršene stavbe, domače surovine in neomejena možnost za izvoz marmornih plošč. Rentabilitetni račun pokaže, da se utegne polnojarmenik odplačati z vnovčenjem izvoznih izdelkov v dveh, treh letih.

Poleg naravnega kamna je oddelek plošč terazzo, ki s sedanjimi stiskalnicami ne dosega proizvodnosti, potrebne za osnovo nižje prodajne cene, ker se s stalnim popraviljanjem na stiskalnicah večajo izdelavni stroški. Podjetje se trudi, da obdrži te stroje delovno sposobne za proizvodnjo. Z nameravano nabavo nove stiskalnice bi se povečala proizvodna sposobnost stiskalnic za pet in osemdeset odstotkov, t. j. od sedanjih 40.000 m² na 75.000 m² plošč terazzo in sicer pri enakem številu zaposlenih delavcev.

Razen omenjene osnovne dejavnosti — izdelovanja plošč terazzo in marmornih plošč iz naravnega kamna — proizvaja podjetje v manjšem obsegu izdelke iz umetnega kamna in betonske izdelke. Povpraševanje po naših izdelkih je veliko, toda pri najboljši volji ne moremo ustrezati vsekdar in vsem željam potrošnikov, niti povečati proizvodnje, celo kljub temu ne, da koristi naše podjetje najemne prostore »Gradisa« — Tovarne gradbenih polizdelkov. Podjetje izvršuje nadalje montažna dela v umetnem in naravnem kamnu, vendar se v tej smeri ne more razvijati v širino — spet spričo pomanjkanja usposobljene delovne sile.

Tovarna »Mineral« ima zdaj že toliko najpotrebnejših stavb zgrajenih, da more svojo proizvodnjo nemoteno opravljati. Toda že zdaj se kaže in vidi, da si bo morala v nadaljnjih letih zgraditi še marsikaj. Na primer: vzporedna pomožna obrata tako za obdelovanje naravnega kamna kakor za izgotavljanje umetnega kamna, upravno poslopje, večjo garažo, nakladališče (rampo), in razen tega tudi primerno urediti dovodne ceste, misliti na kanalizacijo ter povrh preskrbeti minimalno zadostna denarna sredstva.

Vse to povedano za delavski svet z upravnim odborom ne bo malenkost ali lahka naloga, ki pa se bo mogla sčasoma z vztrajno poštenim trudom in dobro voljo vendar izvesti ter s tem pripomoči k izboljšanim življenjskim pogojem vsega pri nas zaposlenega delavstva.

Objekt za obdelavo naravnega kamna

»INDUPLATI«

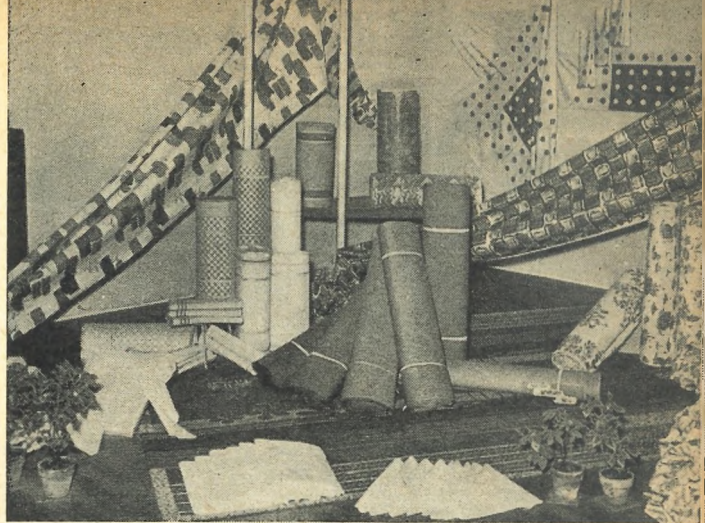
Industrija platnenih izdelkov

JARŠE

Če se pelješ z železnico iz Ljubljane proti Kamniku, boš opazil po polurni vožnji na postaji Jarše na desni strani velika tovarniška poslopja. Tudi sled industrijskega tira ti pove, da je tu večja industrija. To je industrija platnenih izdelkov, Jarše, ali skrajšano Induplati. Podjetje je bilo ustanovljeno pred dvaintridesetimi leti. Iz majhnih začetnih objektov je podjetje počasi raslo leto za letom ter se tako razvilo v enega največjih obratov tekstilne industrije v Sloveniji, saj zaposluje danes 1.100 delavcev in nameščenec. Kolektiv, ki dnevno ustvarja desettisoče metrov, je prehodil dolgo in težko pot ter si je pridobil bogate delovne izkušnje. Če stopiš in ed delavce te tovarne, boš srečal in videl pri vseh važnejših delovnih mest borca dela, ki so več kot petnajst let v podjetju. Takih je nad tri sto. V tem kolektivu pa se ponašajo tudi s tem, da je danes med njimi 32 delavcev s 30-letno delovno dobo. Prijeten je pogovor z njimi, saj ti poznajo vsak kot tovarne pa tudi zgodovino podjetja. Radi ti povedo, kako so se borili za časa stare Jugoslavije za vsakdanji kruh, med vojno pa z okupatorjem. Kako so kvarili izdelke, da jih ne bi mogel koristiti okupator, dalje, kako so pošiljali cele kamione blaga partizanom. Dobro se še spominjajo dogodka, ko so partizani prišli v tovarno ter jo za nekaj mesecev onesposobili za nadaljnje delo. Vse to se je zgodilo pred nosom okupatorja. Takrat je bil delovni kolektiv enoten kot en sam mož. Partizani so z njihovo pomočjo likvidirali izdajalca, ki je sodeloval z Nemci ter ovajal zavedne delavce. Živo se spominjajo težkih dni, danes pa z zadovoljstvom delajo za sebe v svobodi kot upravljalci skupne imovine. Z veseljem delajo ter se zanimajo za uspehe in poslovanje podjetja, saj to je tudi njihov lastni uspeh, ker so soudeleženi na dobičku podjetja.

Že ime samo pove, da v tej tovarni izdelujejo platnene izdelke. Podjetje ima predilnico za lan in konopljo, dalje tkalnico, barvarno in impregnacijo, belilnico ter filmsko tiskarno. Podjetje »INDUPLATI« se močno razlikuje od ostalih tekstilnih podjetij. To je nekaka težka industrija v tej stroki, kajti tu se izdelujejo artikli, težki tudi do 1.500 gr/m², to je desetkrat težja tkanina, kot jih uporabljamo za srajce.

Znano je, da ima tovarna zelo velik proizvodni program, saj so dosegli že svoj 1000. artikel. Posebno gospodinjje dobro poznajo izdelke te tovarne, kajti laneni izdelki so trpežnejši od vseh ostalih izdelkov iz bombaža ali sličnih surovin. Poskušali bomo našteti najpomembnejše med njimi. Lepo darilo je beljen laneni damastni prt s 6 servietami ali pa tiskani prt, ki se lahko tudi kuha in pere. Lanene brisače vseh vrst in kvalitet od finih beljenih do navadnih modrih za roke imajo to prednost, da so zelo trpežne ter da dobro vpijajo mokroto. Čim večkrat jih opereš, tem volnejše in mehkejšje postajajo. Kuhinjske krpe iz te tovarne so poznane tudi preko meja. Prednost lanenih kuhinjskih krp je v tem, da pri brisanju posode ne puščajo vlaken na njej. Prav dobro in prijetno se spi na

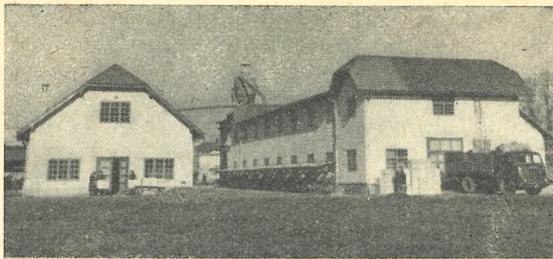

lanenih rjuhah, katere izdelujejo v 150 do 180 cm. Jarški gradl za žimnice je zelo znan na našem in tujem tržišču, saj ga izvažajo celo na Norveško. Prava posebnost izmed teh tkanin pa je laneni gradl za žimnice, ki je sicer nekoliko dražji od bombažnega, zato pa je toliko bolj trpežen. Progasta ali enobarvna okenska zastirala v živih barvah in v vseh širinah se uporabljajo po vsej državi. Če greš na dopust in boš kjer koli sedel na ležalnih stoli, vedi, da so ti stoli opremljeni z blagom, ki je izdelan v Jaršah. Planinci prav dobro poznajo nepropustne vetrne jopiče, drugi pa zopet kvalitetne dežne plašče. V dežnih plaščih oziroma v barvah pri blagu za dežne plašče podjetje sledi razvoju mode onstran meja tako, da ima na primer ženski svet na razpolago najmodernejše barve. V »Induplati« se izdeluje tudi blago za nahrbtnike in šotore v velikih količinah. Potrebe po šotorih rastejo iz dneva v dan, zato ima tovarna v svojem proizvodnem programu najrazličnejše kvalitete za šotore, to je tkanina lahke in najtežje vrste. Šotor za 4 osebe, izdelan iz najlažje tkanine, tehta samo 4 kg, tako da je lahko prenosen in uporabljen tudi za tistega, ki se hoče s kolesom napotiti v naravo. V zadnjih dveh letih so se pojavile na tržišču tudi tkanine, imenovane kretone; te tkanine se uporabljajo za dekoracije v stanovanju, za okenske zavese, prekrivala za kavče in fotelje itd. Pametne gospodinjje uporabljajo jarške kretone tudi za letne obleke in razne prepasnike, kajti znano je, da so kretoni, izdelani v jarški filmski tiskarni, obstojni na soncu in pri kuhanju. V »Induplati« za take tkanine uporabljajo samo »Indanthren«-barve. Malokdo ve, da se tu izdelujejo tudi mnoge tehnične tkanine, imenovane cerade za kamione, vagone itd. Razen tega izdelujejo tu najrazličnejše filtre za predelovalno industrijo kakor za sladkorne in keramične tovarne, oljarne, rudnike, rafinerije itd. Lahko bi naštevati še vrsto proizvodov in njih uporabnost, vendar smo omenili samo najvažnejše.

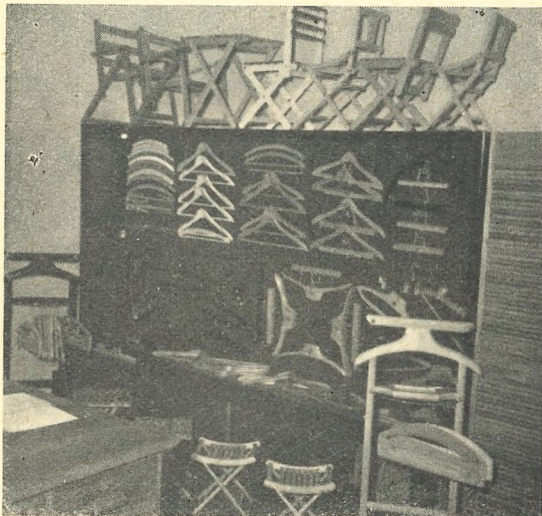
Podjetje »Induplati« ima tudi močno razgibano kulturno in fizkulturno življenje. Tu imajo veliko dvorano s 600 stoli in lastnim kino-projektorjem tako, da imajo tudi svoje stalne kino-predstave. V telovadnici se vrši redna telovadba v okviru »Partizana« Jarše. Vsako leto merijo svoje sile v lahki atletiki ter v vseh disciplinah, ki spadajo v športno udejstvovanje. Tudi jarški pevski zbor se pridno udejstvuje v javnem življenju ter prireja koncerte v bližnji in daljni okolici.

Tako smo na kratko opisali življenje in delo jarškega delavca in nameščenca.

K. M.

Del tovarniških objektov z odpremnim skladiščem

Izdelki LPI Podpeč

Ob Ljubljani, približno 15 km od Ljubljane proti Vrhniki leži vas Podpeč. Večina njenih hiš je potisnjena ob vznožje obronkov Krima, kakor bi se bale, da se bo pred njimi zopet razlilo veliko jezero in pojavile stavbe na koleh, kakor je bilo to že nekoč.

Na barjanskih tleh ob levem bregu Ljubljane se vrste majhne, toda lične stavbe »Lesno predelovalne industrije Podpeč«.

Konec 19. stoletja je na tem kraju obratoval drobilec za kamen in naprave za izdelavo betonskih cevi predvsem za potrebe takrat zelo se razvijajoče Ljubljane. Lastnik tega obrata je v

LESNA PREDELOVALNA

letu 1906 postavil tu še parno žago, ker je bil prevoz hlodovine iz krimskega območja na njegovo žago v Borovnici predrag. Tedaj je bilo v teh obratih zaposlenih okoli 20 delavcev, deloma domačinov, deloma Furlanov, ki so delali po najmanj 11 ur na dan.

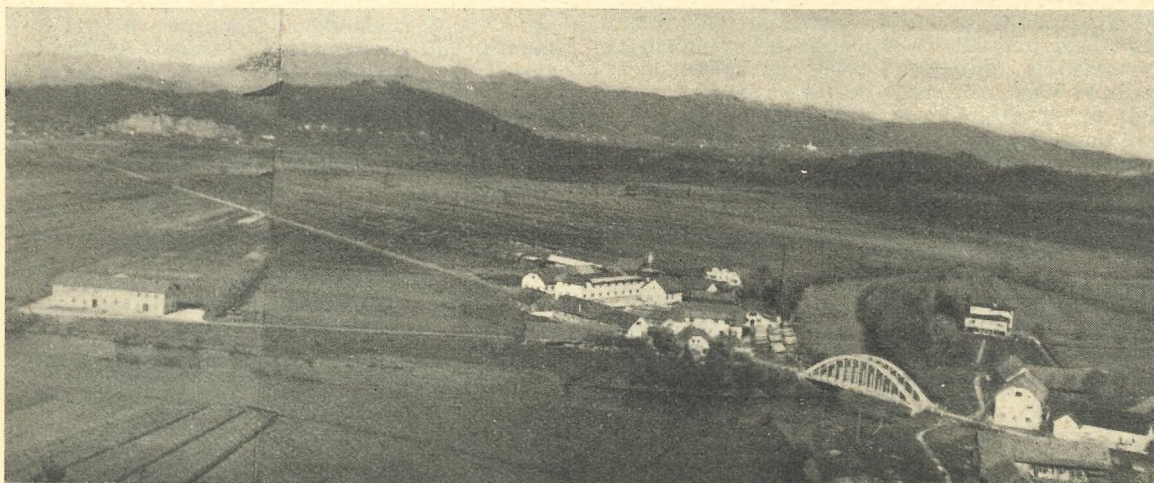
Leta 1930 je lastnik tega obrata zgradil parno žago tudi v Mariboru ter tam postavil obrat za izdelovanje lesenih stolov. Po nekaj letih obratovanja je mariborski obrat prišel v konkurz. V dogovoru z nekim svojim uslužbencem, ki je bil doma iz Podpeči, je bivši lastnik nameraval vse stroje prepeljati iz Maribora v Ljubljano z namenom, da bi na Ižanski cesti na novo postavil obrat za izdelovanje stolov. Ker pa takratni pristojni organi niso izdali za to potrebnega dovoljenja, je lastnik leta 1934 prepeljal stroje v Podpeč ter tu izvedel tisto, kar je hotel storiti prvotno v Ljubljani.

Vse to samo mimogrede omenjeno je vendarle toliko značilno, ker tiči prav v tem začetek sedanje lepe tovarne v Podpeči.

Leta 1935 so pričeli v Podpeči polno obratovati s takojšnjo zaposlitvijo 15 ljudi, ki so delali v dveh izmenah po 11 ur. In še prav v tem letu se je dejavnost obrata razširila na izdelavo ležalnih stolov in nekaj vrst obešalnikov, s čimer v zvezi se je povečalo število zaposlenecv na 40 ljudi.

Trgovska spretnost in kapitalistični prijemi tedanjega lastnika so se kmalu pokazali v povezavi z inozemskimi kupci, kar je ustvarilo možnost prodaje proizvodov v Anglijo ter narekovalo nujno povečanje obrata. Tako si je obrat omislil v začetku leta 1936 nekoliko novih strojev (enega teh so izdelali v domači kovinski delavnici) ter zaposlil med tem letom že okoli 100 delavcev.

Poslopije tedanjega obrata je stalo tik ob Ljubljani. Zaradi obtežitve stavbe z montažo čedalje več novih strojev se je leta 1938 obala Ljubljane odkrčila ter stavba popolnoma podrla. Ker so ostali stroji nepoškodovani, je začel lastnik nemudoma graditi nov večji objekt na trdnjših tleh. To delo se je razvijalo postopoma vse do leta 1940 med stalnim delnim obratovanjem. Tačas je bilo nabavljenih tudi več novih

Pogled na tovarniške stavbe

INDUSTRIJA PODPEČ

strojev. Leta 1940 je deloval obrat že toliko kolikor pred nesrečo.

Pokazani napredek vsega podjetja od začetka do leta 1941 je izključno rezultat koristoljubja in želje do bogastva prejšnjega lastnika. Les je kupoval od okoliških kmetov, ki denarja sploh niso prejeli, marveč so morali vrednost pripejanega lesa zakupiti v njegovi trgovini in gostilni, ki sta bili v upravnem poslopiju podjetja. Spričo velike ponudbe je kupec kar lahko diktiral lesu smešno nizko ceno, a cene blaga v njegovi trgovini — glede na zelo monopolni položaj — se niso nikakor skladale s cenami lesa in z zaslužkom njegovih delavcev. Vse to je moglo ustvarjati masten dobiček na račun delovnega človeka.

Proti takemu postopku so se delavci, organizirani v sindikalni organizaciji, stalno borili, kar je doseglo vrhunec v pripravi stavke leta 1937. Toda zaradi nekaterih stavkokazov je uspelo zavednemu delavstvu vendarle to, da lastnik ni mogel odpustiti tistih naprednih delavcev, ki so sindikalno organizacijo vodili ter s svojo stalno borbo za delavske pravice vsaj nekoliko omejevali lastnikov absolutizem in njegovo neomejeno izkoriščanje.

Ob pojavi italijanske okupacije so bili skoraj vsi stroji demontirani in poskriti. Vojaštvo je prostore podjetja uporabljalo po največ za skladišča; le v manjšem oddelku so izdelovali za potrebe vojske držaje za rovnice in lopate ob vojaškem nadzorstvu.

Takoj po osvoboditvi sta pričela obratovati stolarna in polnojarmenik z okoli 50 zaposlenimi delavci. K njima so bili pozneje priključeni še električni polnojarmenik v Podpeči, električna venecijanka na Jezeru in električni polnojarmenik na Igu. Asortiment proizvodov stolarne je bil spočetka zelo skromen. Obsegal je razen navadnih stolov še mehanične sobne stole, držaje za ribarice, vrtno garniture in zaboje. Proizvodnja je količinsko napredovala in sicer kar dobro, saj je zaposlovalo podjetje leta 1945 že 140 delavcev. Leta 1946 in 1947 je izdeloval obrat še stropne nosilce in skrinjice za volitve v Ljudski republiki Sloveniji, v letu 1948 pa je naredil takih skrinjic 65.000 za vso našo državo. Že leta 1947 je jelo podjetje izdelovati ležalne stole in več vrst obešalnikov za obleko. In ravno ti predmeti so bili po osvoboditvi pionirji poti Podpeč — Anglija. V tem letu je prodalo naše podjetje Angležem prve ležalne stole in obešalnike.

Vsi že omenjeni naši žagarski obrati so rezali, oziroma proizvajali predvsem za izvoz. Obratovali so v dveh ali treh izmenah, kakor je pač narekovala potreba. Njihova zmogljivost v eni izmeni je znašala kakih 65 m³ rezanega lesa.

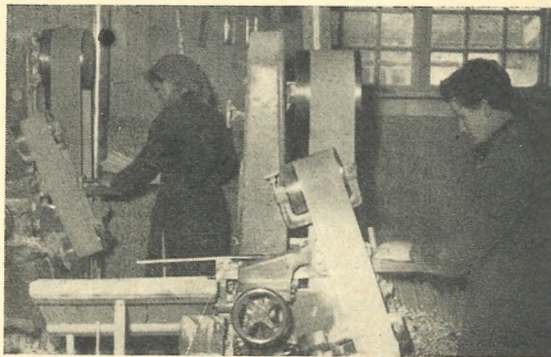
Razen polnojarmenika v Podpeči, ki je organsko vezan z dejavnostjo sedanje lesno - predelovalne industrije, o kateri govorimo, so bili žagarski obrati v letih 1950 do 1954 deloma opušteni, deloma pa predani drugim podjetjem.

Med leti 1947 do leta 1949 so bili na novo zgrajeni poslopje galanterijskega obrata II, ventilacija in silos za zbiranje žaganja in novo poslopje za kovinsko delavnico s podaljškom za skladišče končnih proizvodov.

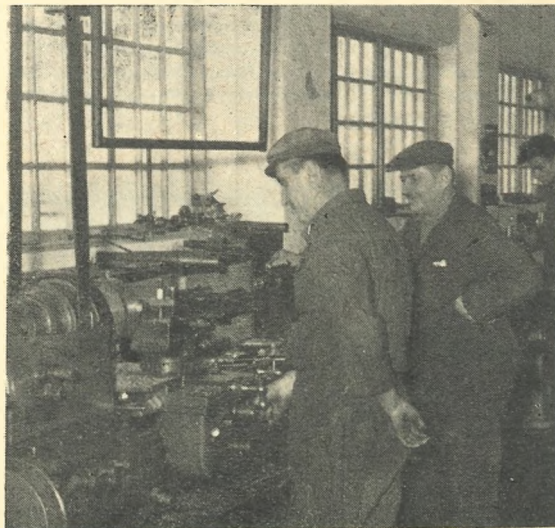
Zaradi čedalje večjega povpraševanja je podjetje postopoma preusmerilo svojo proizvodnjo in trgovsko dejavnost na izvoz. Leta 1949 je izvažalo že približno 50 odstotkov svojih proizvodov, a leta 1950 se je zvečal odstotek že na 80.

Brušenje izdelkov na bobnih

Oddelak za brušenje lesnih izdelkov

Oddelak za popravila

Dne 21. septembra 1950 je izvolilo 209 zaposlenih delavcev svoj prvi delavski svet s 36 člani, ki je zavzel v sorazmerno kratkem času svoje pravo mesto v upravljanju, zahvaljujoč se dejstvu, da je izvolilo delavstvo iz svoje srede resnično najboljše ljudi.

Borba za kakovost in večjo storilnost se je zaostрила do skrajnih meja, toda ne z diktaturo, marveč s prepričevanjem in z vzgajanjem. Število zaposlenih se je večalo, količine odpredelane blaga so se množile, izbira proizvodov pa se je naglo širila.

Ob koncu leta 1955 je bilo v tovarni zaposlenih že 436 ljudi. Proizvodnja se je večala, povprečno z vsakim mesecem na deset vagonov končnih izdelkov lesne galanterije za izvoz ter nekoliko tudi za domače potrebe. Izbor proizvodov je obsegal okoli 160 vrst obešalnikov za obleko, nadalje 30 vrst raznih miniaturnih zložljivih stolčkov in mizic, več vrst ležalnih stolov, valje za testo, servirne pladnje (velike krožnike) itd.

Resna borba za kakovost se je kazala v čedalje večjem povpraševanju po naših proizvodih v inozemstvu, a število inozemskih kupcev se je od leta do leta večalo. Sprva smo izvažali le v Anglijo, toda naši kakovostno dobri izdelki so obrnili nase pozornost kupcev iz Holandije, Nemčije in Amerike. V zadnjem času se zelo hitro večja izvoz v Združene države Amerike ter zajema trenutno že 30 odstotkov naše celotne proizvodnje.

Kolektiv je z lastnimi sredstvi zgradil novo moderno sušilnico za les, dovršil in izpopolnil ventilacijo v obratih, oskrbel centralno kurjavo po vsej tovarni, uredil kopalnice, kanalizacijo, opremil sobno in splošno ambulanto z vsemi potrebnimi instrumenti in rentgenskim aparatom, si omislil razglasno postajo, dopolnil telefonsko mrežo, si sezidal sindikalni dom itd.

Ta lepi napredek je uspeh razvitega dela celotnega kolektiva, organov upravljanja in vodstva podjetja ob pomoči političnih in družbenih organizacij.

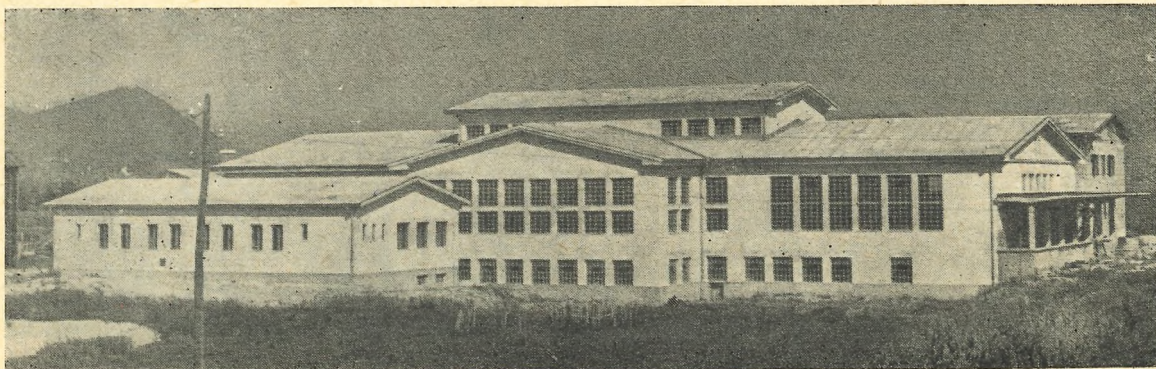
LJUBLJANSKE MLEKARNE

Za desetletnico osvoboditve bo Ljubljana dobila še eno pomembno in občekoristno napravo, namreč novo moderno mlekarno. Stara mlekarna v Maistrovi ulici 10 že dolgo ni več ustrezala potrebam Ljubljane, niti glede zmogljivosti, še manj pa glede zdravstvenih pogojev. Bila je namreč pred točno 30 leti zasilno adaptirana iz stare pivovarne. Zato so se kmalu po osvoboditvi začeli pojavljati predlogi za gradnjo nove mlekarne. Odločitev je padla v letu 1950, ko nam je Mednarodni fond za pomoč otrokom (UNICEF) zagotovil opremo iz uvoza, Mestni ljudski odbor Ljubljana pa se je zavezal zgraditi potrebne stavbe in nabaviti opremo, ki jo proizvajamo doma.

Graditi so jo pričeli jeseni l. 1951 i. s. obratno poslopje; v teku l. 1952 je gradnja zastala zaradi pomanjkanja kreditov. Tedaj je priskočila na pomoč Glavna Zadruga zveza LRS, ki je dala na razpolago potrebna denarna sredstva. Tako se je v poletju 1953 začelo z gradnjo laboratorija, spomladi l. 1954 z gradnjo kotlovnice, jeseni l. 1954 pa z gradnjo garaž in delavnic. Z montažnimi deli v obratnem posloppju so začeli jeseni l. 1954. Posebno upravno poslopje bo zgrajeno pozneje.

Od opreme je »UNICEF« prispeval naprave za tehtanje, čiščenje, pasteriziranje, hlajenje in posnemanje mleka, vse naprave za proizvodnjo hladilne energije (kompresorje), klima naprave za celice za dozorevanje jogurta, ter eno garnituro za pomivanje, polnitev in zapiranje steklenic. Vsa druga oprema kot n. pr. stroji za pomivanje vrčev, aparati za proizvodnjo jogurta, razni bojlerji, cisterne in parni kotli pa je delo domačih podjetij in lahko ugotovimo, da so dosegle že kar zadovoljlivo kakovost teh izdelkov. Tudi vsi načrti so delo naših ljudi.

Zmogljivost nove mlekarne, ko bo popolnoma opremljena, bo okrog 50.000 litrov vstekleničenega mleka dnevno ter blizu 20.000 litrov predelave. Produktijski program obsega poleg konsumnega mleka, ki se bo razpečavalo prvenstveno v steklenicah, še smetano vseh vrst, mlečne pijače (jogurt, kakao-mleko i. sl.), desertne sire, čajno maslo, deloma tudi poltrde sire (za izkoriščanje sezonskih viškov mleka), pozneje tudi razne vrste sladoleada. Ko bo mlekarna v Ljubljani popolnoma dograjena, bodo v prihodnjih letih zgradili še potrebne zbiralnice v bogatejših proizvodnih področjih okrog Ljubljane.

Avtobusno podjetje za redne in posebne vožnje

»SAP« Ljubljana

Ljubljana, Središka ulica 13

Tekoči račun: 60-KB-1-Ž-42

Telefon: 30-468, 31-162, 30-902

Avtobusno podjetje SAP Ljubljana vzdržuje avtobusne zveze z vsemi važnejšimi kraji v Sloveniji. Ljubljana je izhodišče posebno za potovanja proti morju v Koper, Portorož in ostala turistična mesta našega Slovenskega Primorja. Tudi redna sezonska zveza Ljubljane z Reko in s Crikvenico omogoča potnikom hiter in udoben obisk letovišč na severnem, srednjem in južnem Jadranu. Prva zveza s Crikvenico je zelo prikladna našim delovnim kolektivom, ki imajo tam svoje počitniške domove, da hitro ter brez presedanja in prelaganja prtljage prispejo do kraja svojega oddiha.

Iz Ljubljane je še avtobusna zveza z Bledom, ki jo uporabljajo predvsem tujci in domači potniki, ki žele letni ali zimski oddih izkoristiti v

planinskih krajih Slovenije. Na jesen 1955 smo odprli tudi vsakodnevno avtobusno zvezo Ljubljana—Celje—Maribor, ki povezuje Štajersko z Ljubljano ter ima tu zvezo na avtobuse za Koper.

SAP-Ljubljana ima lastne delavnice, zlasti pa sodobno opremljeno karoserijsko delavnico, ki izdelava vsaka dva meseca nov avtobus.

Vsa mehanična in ličarska dela izvršuje podjetje v lastnih delavnicah.

»SONČNICA« tovarna jedilnih in tehničnih olj VIR-DOMŽALE

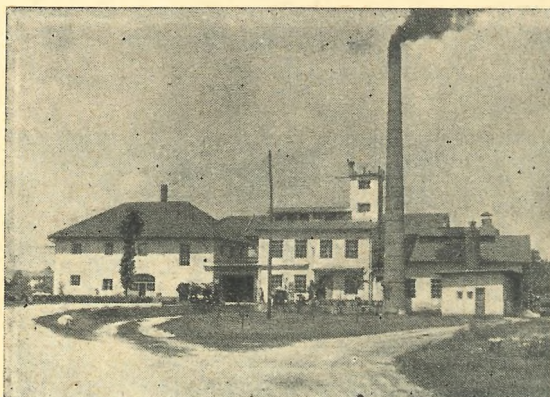
je pričela prvič obratovati leta 1947, a je do meseca februarja 1949 poslovala pod imenom Tovarna jedilnega olja Vir. Od februarja 1949 pa do konca meseca junija 1954 je bila združena v sklop bivše tovarne jedilnega in tehničnega olja »Oljarne«, Ljubljana, ki je družila takratne obrate v Ljubljani, na Viru, v Britofu pri Kranju in Središču ob Dravi. Ker je kolektiv takratnega obrata na Viru uvidel, da bi imel vsestransko boljše pogoje za nadaljnji razvoj svojega podjetja, če bi se njihov obrat osamosvojil kot samostojno podjetje, je s to svojo težnjo dosegel, da se je njihov obrat s 1. julijem 1954 preimenoval v samostojno podjetje: Tovarna jedilnih in tehničnih olj »Sončnica« na Viru pri Domžalah.

Takoj po osamosvojitvi je kolektiv krepko prijel za delo, pri čemer uspehi niso izostali. Uredil si je lastni laboratorij, za kar je moral nabaviti vse potrebne laboratorijske aparate in instrumente. Hkrati je preuredil tudi kurilnico in druge obratne prostore. Strojni park je še razmeroma dobro ohranjen, predvsem rafinerija, ki je ena najsodobnejših v državi. Res je sicer, da »Sončnica«, kakor tudi ostale oljarne v Sloveniji, nimajo še lastnih ekstrakcijskih naprav, vendar pa kaže, da se bo v bližnji bodočnosti zgradila sodobna ekstrakcijska naprava. To bi bila velika pridobitev ne le za »Sončnico«, temveč za vse oljarne v Sloveniji, ker bi se je posluževale vse te oljarne. S tem se bo dosegla boljše izkoriščenost surovine, hkrati pa dosegla tudi večja proizvodnja predvsem jedilnega olja.

Podjetje se vsestransko prizadeva nuditi našemu potrošniku čim boljše jedilno olje, ostalim koristnikom pa kvalitetna tehnična olja. V tem je podjetje povsem uspelo. Najboljši dokaz za to je dejstvo, da podjetje še do danes ni prejelo nobene reklamacije na račun kvalitete olja. Tudi

analize Centralnega higienskega zavoda v Ljubljani, kamor se redno pošiljajo vzorci jedilnih olj, so vedno zadovoljive. Poleg jedilnih in tehničnih olj proizvaja »Sončnica« še oljne pogače, po katerih zlasti rada povprašujejo kmetijska posestva in kmetijske zadruge. Precejšnji del teh oljnih pogač odkupi Tovarna močnih krmil v Ljubljani. Razen tega se izdeluje tudi mastna kislina, ki jo zelo cenijo tovarne mila. Skratka, vsi proizvodi »Sončnice« so cenjeni in po njih je veliko povpraševanje. Zal pa podjetje ne more vselej ugoditi vsem zahtevam odjemalcev, ker želijo večje količine, kot pa jih podjetje proizvede.

Vzrok za to je dokajšnje pomanjkanje surovin. Kot že ime podjetja kaže, se kot osnovna surovina uporabljajo sončnice, ki jih pa kmetje in kmetijska posestva v Sloveniji razmeroma malo gojijo. Zaradi tega se podjetje oskrbuje z oljnimi surovinami v pretežni večini s področja Banata, le manjši del pa jih dobiva iz Slovenije.

izdeluje dandanes pohištveno blago, tkane in pletene zavese, frotte blago, vezene, bobinet zavese, pliš in žamete. Ima dva obrata:

CELOVŠKA C. 280, TITOVA C. 75

Oba obrata, poprej samostojni podjetji, sta se združila po vojni v letu 1948.

Obrat na Celovski cesti je nastal iz majhne obrti za čipke in razne vložke, ki jo je ustanovil in vodil takoj po prvi svetovni vojni v Vižmarjih priseljeni Dunajčan Vogel. Ta je dobil, ker je bilo veliko povpraševanje po izdelkih te obrti, več sodelavcev, ki so ga finančno podprli. L. 1919 je ustanovil podjetje »ŠTORA«, d. z. o. j., kateremu je postal direktor. S povečanjem strojnega parka večinoma starih strojev so bili prostori v Matijanovi hiši v Vižmarjih kmalu pretesni. Po pristopitvi glavnih delničarjev Gospodarske zveze in Zadrugne gospodarske banke so uredili nov obrat na Celovski cesti 280 v novi zgradbi.

Podjetje, ki je tako prišlo popolnoma v klerikalne roke, je zaposlovalo med strokovnim kadrom večinoma Nemce in Avstrijce, delavci pa so bili slabo plačani domačini.

Spčetka so izdelovali v splošnem samo vezene in pletene zavese. Nato pa, ko so kupili tkalne stroje, so začeli tkati zavese, preproge in pohištveno blago. Leta 1927 so razširili podjetje z novim obratom v Garmelnah, kjer so tkali frotte tkanine in pletli bobinet zavese. Ta obrat je bil na kraju vojne uničen, ker je služil nemškemu okupatorju. Delovne razmere v podjetju so bile zelo slabe. Z nastopom gospodarske krize so zmanjšali delovni čas na 6 ur. Nameščenci pa do leta 1926 sploh niso bili pokojninsko zavarovani.

Ker je bilo podjetje v klerikalnih rokah, so imeli tudi v delavskih vrstah klerikalci večino, kar se je pokazalo zlasti za časa velike tekstilne stavke, ko je delavstvo ŠTORA delalo normalno, medtem ko so se delavci sedanjega obrata B (bivši Eifler) stavke stoodstotno udeležili.

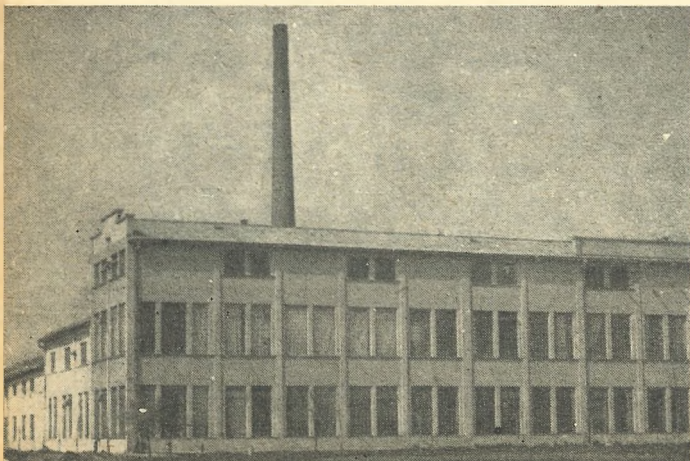
Politična sestava delavstva pa se je spremenila, ko je prevzelo podjetje leta 1936 s strojnim parkom od bivše konkurenčne tovarne Brüder Baher tudi delavstvo. Podjetje je uspevalo. Delničarji so sprejemali mastne dobičke, a delavci nizke mezde. Ko je začel Hitler osvajati Evropo in zavzel tudi bivšo Jugoslavijo, se je delavstvo razdelilo na dva tabora: v klerikalno reakcionarnega in v OF. Le-ta je zmagala kljub reakciji podjetja, ki je izdajalo svoje delavce oblastem. Zavedno delavstvo je odšlo večidel v partizane ali pa je bilo internirano. Proizvodnja je med vojno le živitarila, po njej pa je bilo podjetje nacionalizirano ter je pod vodstvom domačega strokovnega kadra in delavstva proizvodnjo stalno povečevalo.

Vse drugačen je bil razvoj obrata B na Titovi cesti. Leta 1929 je prišel v Ljubljano češki državljani Ferdinand Eifler ter kupil od Ljubljanske kreditne banke poslopje bivšega podjetja za električne transformatorje na Titovi cesti. Iz svoje tovarne na Češkem je pripeljal stare tekstilne stroje za izdelovanje plišev in žametov. Ker je podjetje sijajno uspevalo, je zgradil takoj v prvih letih za starim poslopjem novo tkalnico ter ustanovil na Češkem novo podjetje. Eifler je bil pravcati stiskač; gledal je, da je bila proizvodnja čim večja, delavstvo je slabo plačeval. Ker je podjetje izdelovalo predmete sezonskega značaja, in sicer razne pliš in žamete za pohištvo in oblačila, je stalno najemal in odpuščal delavstvo. Ko je nastala zaradi nizkega socialnega položaja splošna stavka, se je delavstvo tega podjetja vzajemno pridružilo tekstilnemu delavstvu Kranja in Maribora ter se 100% udeležilo stavke.

Zaradi vojne vihre se je tudi življenje v tovarni spremenilo. Delavstvo se je strnilo okoli OF, eni so odhajali v partizane, drugi v taborišča, kamor jih je pošiljal okupator. Proizvodnja je začela padati, ker delavstvo ni hotelo pospeševati storilnosti v prid okupatorju, kakor je zahteval.

Po osvoboditvi se je pričel znova urejati strojni park, a hkrati je jelo vodstvo z delavstvom nemudoma z zanosom večati proizvodnjo in ustvarjati nove predmete, kolikor jih je bilo največ mogoče spričo ustrežajočega materiala.

Leta 1948 sta se obe podjetji združili v eno, ki je dobilo ime Tovarna dekorativnih tkanin z upravo na Celovski cesti 280.

Razvoj podjetja se je razmahnil. Z uvedbo norm se je storilnost kljub zastarelemu strojnemu parku povzpela nad predvojno raven.

Ko se je sestavil v podjetju delavski svet, je postalo delo še boljše. Upravni odbor in sindikalna organizacija sta spravila podjetje na višino, kakršna zdaj obstoji. Omenjen naj bo tudi sedanji direktor, tovariš Božo Bernard, ki je gonilna sila podjetja. Podjetje nastopa z velikim uspehom na domačem in tujem tržišču.

Ker je dandanes povpraševanje po predmetih, ki jih izdeluje podjetje, predvsem pa po pohištvenem blagu tako veliko, da še od daleč ne zadostuje več za domače tržišče, je vodstvo podjetja s strokovnim kadrom pričelo načrtno širiti in modernizirati tovarno. Načrt izdeluje Tekstilni inštitut v Mariboru skupno z domačimi strokovnjaki. Upamo, da bo ljudska oblast pripomogla k čim hitrejšemu uresničenju zadevnega načrta, kar bo gotovo koristilo naši socialistični domovini.

Elektrostrojno podjetje **»TIKI«** LJUBLJANA, Trata 12

Telefon 27-87

Zarodek podjetja je bil Tehnični inštitut kovinske industrije »TIKI«, ki je bil ustanovljen leta 1952 z nalogo, da proučuje in uvaja nove proizvode, konstruira in izdeluje individualno elektrotermične in elektromehanične industrijske opreme itd.

Inštitut je posloval na bazi gospodarskega računa s kapaciteto 30 delavcev in uslužbencev z zelo pomanjkljivim in iztrošenim strojnim parkom, tako da je znašala vrednost osnovnih sredstev takrat le ca. 5,5 milijonov dinarjev. Glede na že takratno občutno pomanjkanje strokovno visokokvalificiranega kadra, posebno vodilnega, se gornja dejavnost ni mogla razviti v primerno globino, marveč se je moral kolektiv, v glavnem prepuščen samemu sebi, postaviti na lastne noge. Ob nastopajoči krizi si je postavil iz svoje srede primerno vodstvo, si izbral konkretne naloge in jih pričel postopoma uresničevati.

Tako si je v poldrugem letu svoje dejavnosti osvojil lepo število artiklov (aparate za spajanje, vidia ploščice, solna kopel, razna dvigala za vitle, centrifuge, destilacijske aparate, okrogle sušilnike, zavorne magnetne, naprave za termostatske prostore, industrijske sesalce za prah, razne termo-regulatorje, bojlerje — si pridobil določene izkušnje in pričel s svojimi individualnimi izdelki kolikor toliko zadovoljevati potrebam tržišča oziroma podjetij.

V prvi polovici leta 1954 je inštitut prešel na poslovanje industrijskega podjetja pod naslovom: Elektro-strojno podjetje »TIKI«, Ljubljana, Trata 12, ter pričel razvijati v glavnem sledečo dejavnost:

1. tipizirano in individualno izdelavo industrijskih električnih peči (sušilnih, kalilnih), termostатов itd.

2. izdelavo električnih vodnih grelcev — bojlerjev,

3. strojna izdelava prekrito šivno varjenih cevi za namakalne naprave.

V teku dveh let je kolektivu uspelo, da je svoje izdelke na tržišču toliko plasiral, da se je lahko lotil tipizacije različnih industrijskih peči ter prešel od poskusne serijske proizvodnje bojlerjev k njihovi serijski proizvodnji. Prav tako je bil nekajletni trud pri proučevanju in izdelavi strojno varjenih cevi za namakalne naprave poplačan s tem, da je lahko v letošnjem letu podjetje prešlo tudi na serijsko proizvodnjo.

Za razvijajoče se podjetje so že sedanji prostori zdaleč premajhni in neprimerni in tudi kolektiv se vzporedno s tem stalno povečuje.

Leto	Število delavcev in uslužb.	Proizvodni plan	Realizacija
1952	31	12,000.000	13,095.000
1953	37	26,000.000	27,613.809
1954	65	54,000.000	67,400.000
1955	130	219,000.000	
1956	130	315,000.000	

V začetku svojega obstoja je bilo podjetje primorano sprejeti zaradi možnosti obstoja vsako ponujeno mu delo in to še pod tako neugodnimi pogoji. Tako na primer si je moralo zaradi pomanjkanja poslovnih prostorov vzpostaviti tako imenovani začasni naš obrat pri UNITAS za proučevanje in izdelavo strojne naprave za prekrito šivno varjene cevi. Ta del kolektiva in vodilno njegovo osebje je vlagalo vse svoje znanje in prosti čas v novo razvijajoče se delo, ki se je vršilo pod skrajno neugodnimi razmerami deloma pod milim nebom, pozneje v zasilni baraki in v nočnem delovnem času. Ves ta napor pa je bil po preteku približno dveh let nagrajen s tem, da se je delovni postopek popolnoma osvojil, kar priča tudi to, da se je dnevna kapaciteta od nekaj metrov cevi dvignila na že doseženih 600 oziroma 700 m v eni izmeni.

Zaradi izredno slabih pogojev dela se je moral navedeni obrat z upravo podjetja preseliti v Ko-seze, kjer se je za nemoteno obratovanje tudi morala vzpostaviti lastna transformatorska postaja in primerno opremiti obrat. Z obstoječim postrojenjem lahko zadosti potrebam tržišča na območju vse Jugoslavije, vendar pa trenutno še ni izkoriščena celotna kapaciteta navedenega obrata (samo 45 %).

V letu 1953 se je izdelalo 3732 m kompletnih cevi.

V letu 1954 se je izdelalo 60.630 m kompletnih cevi.

V letu 1955 bi bili sposobni izdelati najmanj 200.000 m kompletnih cevi. Toda tržišče ne more odkupiti celo količino zaradi premajhne kapacitete pocinkovalnice, zato se pocinkovalno podjetje bori z velikimi finančnimi težavami zaradi predvidene razširitve obrata, povečanja in obnove vitve neobhodno potrebnega strojnega parka. Samo povečanje proizvodnje na področju uvedbe serijske proizvodnje električnih bojlerjev v letu 1955 t. j. v višini ca. 200 milijonov dinarjev, predvideva nujne investicije v višini ca. 9,5 milijonov dinarjev.

KINEMATOGRAFSKO PODJETJE LJUBLJANA

Cankarjeva cesta 1, telefon 20-835

Deset povojnih let kinematografije v Ljubljani

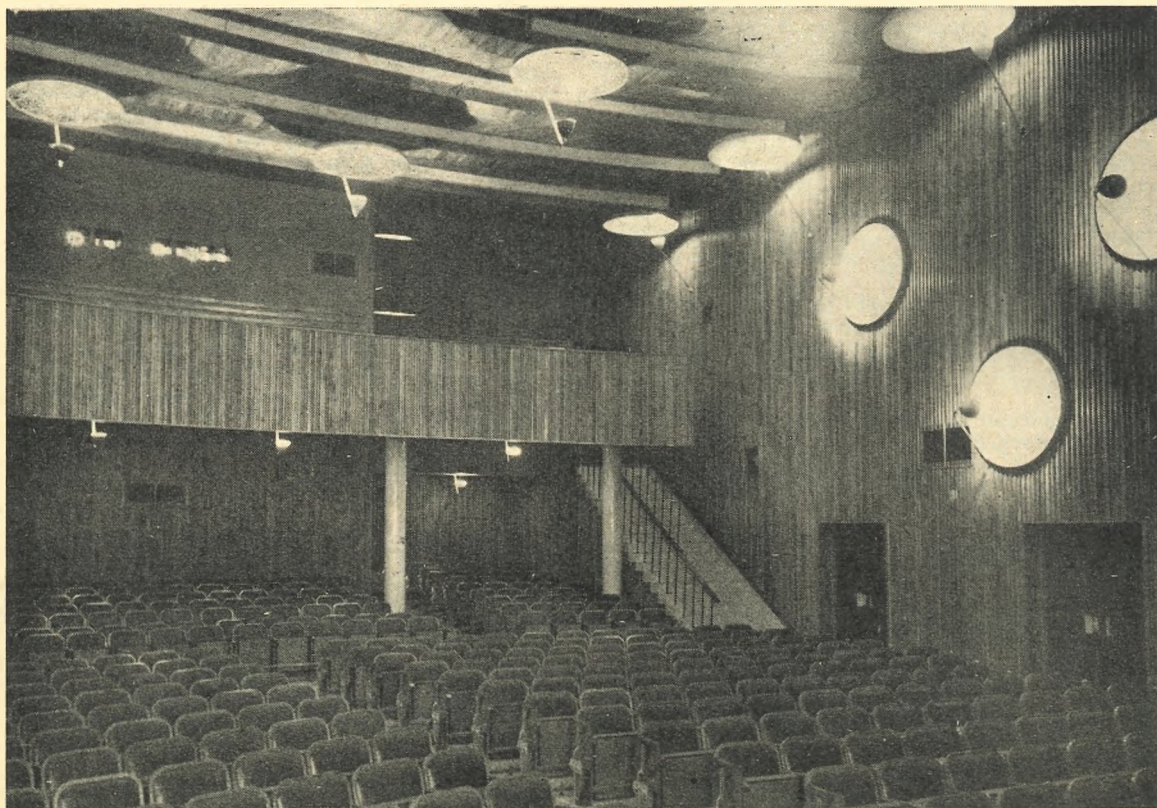
Zdaj, ko delamo ob desetletnici naše osvoboditve različne obračune in bilance, ne moremo tudi kar mimo razširitve in povečanja kinofikacijske mreže v našem glavnem mestu Ljubljani. Da bi bila podoba omenjene razširitve čim jasnejša in nazornejša, se moramo zato nujno ozreti na stanje kino dvoran in kinoprojektorjev takoj po osvoboditvi.

V Ljubljani je bilo pred osvoboditvijo samo šest kinematografov, in sicer trije v mestnem središču (Union, Matica, Sloga) in trije na periferiji mesta (Kodeljevo, Moste, Sokol Šiška). Zmogljivost navedenih kinematografov je znašala skupaj 3172 sedežev, od katerih jih je 2242 prišlo na središče, ostalih 930 pa na predmestja. Precej po osvoboditvi se je naštetim kinematografom pridružil še kino Šentvid s 361 sedeži. Tako se je število sedežev na območju Ljubljane povečalo na skupno 3533 sedežev, kar pa je bilo

vsekakor še premalo glede na takratne vse bolj in bolj se množee kulturne potrebe mesta.

Če pregledamo razvoj naše republiške prestolnice v minulem desetletnem razdobju, moremo predvsem ugotoviti, da je odredila ljudska oblast tudi potrebna investicijska sredstva prav za razširitev kinematografske mreže, za gradbo novih kinodvoran in slednjič za obnovo projekcijskega parka, ki je bil že precej obrabljen in zastarel. Z dodelitvijo investicij je pokazala ljudska oblast nemajhno skrb za povzdigo kulturne ravni Ljubljane, saj se je s pospešeno industrializacijo pomnožilo tudi mestno prebivalstvo in z njim vred njegove kulturne potrebe, da ne govorimo še posebej o važnosti filma kot množičnega vzgojitelja, organizatorja in popularizatorja sedme, najnovejše umetnosti.

Prva večja investicija je nastala v Ljubljani z dograditvijo kina Komune v bivši Batovi pa-

Moderna dvorana kina Vič

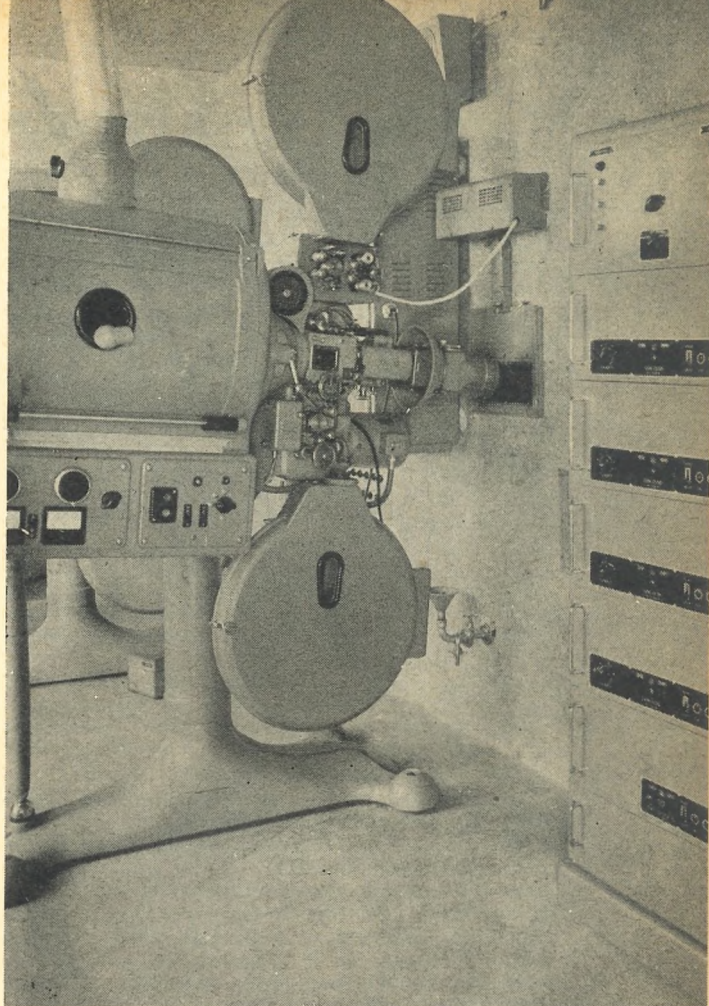
lači leta 1948, ko so bili z odpravo kina Matice njeni prostori predani Ljudski skupščini Ljudske republike Slovenije za njena zasedanja. Toda z dograjenim kinom Komuno se je zamašila zgolj vrzel, nastala po prenehanju kina Matice. Zategadelj je bilo treba nujno razmišljati o gradbi novih kinodvoran v mestu. Tako je bila meseca marca leta 1953 dograjena dvorana kina Soče. Ta kino je pritegnil k sebi severni del Ljubljane, do takrat brez stalnega kinematografa. Leta 1955 so vendar dogradili še novi kino Vič, s čimer se je uresničil že dolgoletni sen prebivalstva južnega mestnega območja. Zmogljivost oziroma število sedežev se je zatorej z novozgrajenima kinematografskima dvoranama povečalo od 3533 na 4626 sedežev.

Za zgradbo omenjenih novih objektov, njihovo opremo in za prenovitev že obstoječih kinodvoran se je porabilo skupaj z investicijami za nov projektorski park v desetih letih približno sto šestdeset milijonov dinarjev, k čemer je prispeval Mestni ljudski odbor Ljubljane sto trideset milijonov, ostalih trideset milijonov dinarjev pa je dalo od svojih sredstev Kinematografsko podjetje v Ljubljani. A to podjetje je razen pravkar navedenega zneska vložilo skupaj s tovarno Iskro v Kranju denar tudi v vrsto tehničnih novosti. Tako zdaj kino Vič lahko predvaja filme po cinemascopskem in vistavionskem sistemu. Po prav tem sistemu je mogoče gledati filme tudi v kinu Union, da ne omenjamo še wide-screen sistema, po katerem se dajo vrteti filmi v obeh omenjenih kinematografih. A še nekaj več! Vse te sisteme, ki se dandanes bolj ali manj uveljavljajo po vsem svetu, so prav v ljubljanskih kinematografih prvič uspešno predvajali v Jugoslaviji sploh.

Kako zelo potrebne so bile vse nove investicije, nazorno kaže sledeča pomnožitev obiskovalcev, ki jih je bilo v letih

1945	433.620
1946	652.675
1947	903.901
1948	1,024.405
1949	1,206.395
1950	1,685.466
1951	1,795.249
1952	1,925.262
1953	1,967.865
1954	2,392.596
1955	2,808.567

Naposled pa morda še eno, dve besedi o repertoarju ljubljanskih kinematografov. Ako primerjamo sedanji repertoar, ki je od leta do leta številnejši, pestrejši in kakovostnejši, s predvoj-

Projektor za predvajanje po Cinemascop-sistemu (izdelek »Iskre« iz Kranja)

nim, opazimo kaj hitro veliko razliko. Predvojni zasebni lastniki kinematografov so si prizadevali samo za denar ter zato nabavljali večinoma senzacionalne plehke filme, da so privabljali tako čim več gledalcev in gledalk in s tem seveda povečevali dobiček za svoj žep. Dandanes je stanje bistveno spremenjeno. Splošna prosvetna povzdiga, ki zajema vse sloje našega ljudstva, je tako v filmskem repertoarju kakor glede okusa občinstva, ki mu ni vseeno, kaj gleda, in ki bi hodilo v kinematografe samo zaradi nekakšne zabave, zdaj kar znatno povečana. Če je film na eni strani umetnost, potem je film lahko na drugi strani tudi zdravo razvedrilo po napornem delu, je slednjič bistveno tisti kulturni činitelj, ki morda razen radia in tiska tudi najširše prodira med množice in vpliva nanje. In za takšen spored, na eni strani visoko umetniški, na drugi pa zdravo razvedrilni, je povsem skrbelo vseh deset let Kinematografsko podjetje v Ljubljani. Zaradi tega moramo ob koncu zapisati le še to, da je tudi filmski repertoar vobče ustrezal našim tako umetniškim kakor idejnim in vzgojnim zahtevam v področju naše stvarne ljubljanske kinematografske obnove.

TOBAČNA TOVARNA V LJUBLJANI

je pričela obratovati dne 13. marca 1871 na Poljanskemu nasipu v na novo preurejeni nekdanji sladkorni čistilnici in rafineriji v šestnadstropni stavbi, dograjeni leta 1830, ki jo je dne 25. avgusta 1858 več dni trajajoči požar močno poškodoval. Naša tobačna tovarna je izdelovala sprva samo cigare. Podjetje je zaposlilo že prvo leto svojega obstanka tisoč oseb. Za razvoj Ljubljane, ki je štel takrat 22.770 ljudi, posebno pa še za siromašno mestno okolico je bila nova tovarna zelo velikega pomena.

Še prav isto leto so se začele priprave za gradbo sedanje tovarne ob Tržaški cesti. Na obširnem zemljišču v izmeri 74.677 kvadratnih metrov, ki ga je brezplačno odstopila mestna občina, je nastalo postopoma 29 zgradb, med njimi dve velikanski stavbi za osnovno proizvodnjo. Dne 1. avgusta 1873 je bilo obratovanje presejeno iz zasilnih prostorov na Poljanskem nasipu v nove tovarniške objekte.

Izdelki marljivega in skromnega delavstva so kmalu zasloveli ne le po vsej tedanji Avstro-Ogrski, marveč tudi po širnem svetu. Tovarna se je v nekaj letih tako razvila, da je zavzela med tridesetimi tovarnami v državi po številu zaposlenega osebja tretje mesto, saj je zaposlovala tedaj že 2600 delavcev in delavk.

Vse do prve svetovne vojne je prevladovala glede proizvodnje izdelava cigar, rezanega pipnega tobaka, žvečilnega tobaka, cigaret in nosljanca. Tega se je izdelovalo dvajsetkrat več kot dandanes. Cigarete so izdelovali takrat ročno, a njihov izdelek je bil malenkosten; dosegel je spočetka komaj enodnevno, leta 1913 pa borno dvomesečno sedanjo proizvodnjo.

Med prvo svetovno vojno in po njej se je proizvodnja močno povečala, toda v času med obema vojnama se zaradi favoriziranja južnih tovarn ni povzdignila. Uprava državnih monopolov v Beogradu je stalno menjavala mesečne delovne načrte tako, da se je moralo delavstvo zmeraj odpuščati in iznova sprejemati. Da je bilo to mogoče, so si izmislili razen stalnega in nestalnega še sezonsko delavstvo, ki je imelo zavoljo stalnega odpuščanja tudi nad deset let službe, česar pa niso upoštevali pri odmerjanju plače, še toliko manj za pokojnino.

Med manjšimi stavkami vse do diktature (samovlade) v letu 1929 je bila največja stavka leta

1920, ki je trajala sedem dni. V teh dneh tovarna zavoljo vzajemnosti strokovnega (profesionalnega) kadra ni obratovala.

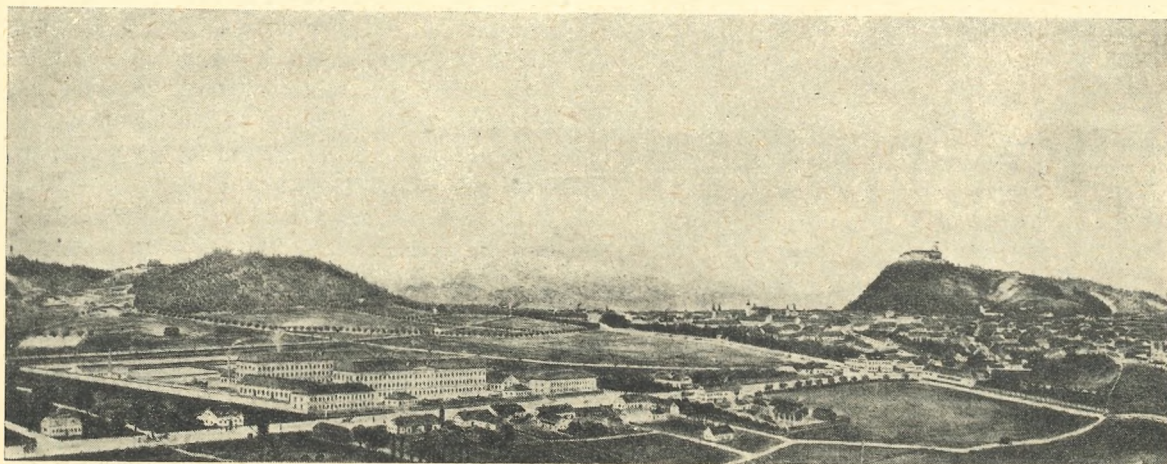
Okupator je med drugo svetovno vojno tako popolnoma izpraznil skladišče tobaka, da se je znašlo delavstvo po osvoboditvi pred praznimi skladišči in v delno zaradi bombardiranja porušeni tovarni. Toda klonilo ni in ni se ustrašilo napora, ker je že kar dobro vedelo, da bo delalo odslej zase; zato je z zanosom prišlo rovače in lopate ter z marljivostjo doseglo, da je bila tovarna že po dobrem letu dni prenovljena.

Dolgo pa je vendarle trajalo, da je zbralo podjetje zadovoljujoče zaloge kakovostnih surovin. Poraba cigaret se je večala od leta do leta, kar ni nikakor čudno, saj je zavrta okupacija tudi pridelovanje raznovrstnega tobaka, katerega pridelek je pa bil več let tudi bore majhen spriči ponavljajoče se suše v pridelovalnih področjih.

Ljubljanska tobačna tovarna je zdaj v naši državi edino podjetje, ki izdeluje razen cigaret tudi cigare, pipni in žvečilni tobak in nosljanec.

Kljub zastarelemu in izrabljenemu strojnemu parku, ki ga je bilo mogoče doslej samo delno obnoviti, izdeluje tovarna trikratno predvojno količino cigaret. Dovoljne zaloge ustreznih vrst tobaka omogočajo zdaj standardno kakovost cigaret. Kolektiv je preuredil sestav nabave več vrst tobaka in ustrezno razbiranje tobačnih listov. Razširjen strokovni kader odloča o tem, kaj je kupiti in katere vrste tobaka so najprimernejše za posamezni izdelek. Pri standardizaciji izdelkov se ozira podjetje na okus kadilcev; pri tem se mu je tako tudi posrečilo jih čim bolj zadovoljiti. Različnosti okusa ustreza ljubljanska tobačna tovarna s pestro vrsto svojih cigaret z imeni: Bled, Drava, Drina, Emona, Ibar, Ljubljana, Morava, Planica, Sutjeska, Tivoli, Vardar, Zeta. Vsekakor dovolj velika izbira za vsakogar, da se lahko odloči za cigareto, ki njegovemu okusu najbolj ugaja.

Ljubljanska tobačna tovarna kot edino tovrstno podjetje ni hotela opustiti svoje tradicije, nanašajoče se na izdelovanje cigar. Da zadosti vsaj deloma povpraševanju kadilcev cigar, je začela izdelovati po osvoboditvi cigare zgolj iz domačih vrst tobaka s papirnatim nadomestkom

Ljubljana leta 1877. V ospredju levo zgradbe nove Tobačne tovarne

ovoja, kar je bila le prav slaba zasilna rešitev. Leta 1950 je podjetje samo začelo s poskusnim gojenjem cigarnih vrst tobaka v Sloveniji. Pokazalo se je namreč, da so pri nas ugodni klimatični pogoji za pridelovanje cigarnih tobačnih vrst. Dosedanji napor je rodil lepe uspehe. Zato je bilo leta 1955 omogočeno iz tobaka, pridelanega na Slovenskem, s primesjo tobačnih vrst, ki si jih je omislilo podjetje v tujini, z zameno za naše vrste cigaretnega tobaka, pričiti izdelavo dobrih cigar brez papirnatega poveja. Kakovost naših cigar se je povsem približala standardu v državah Srednje Evrope in tudi cigarni sladostrastniki bodo našli po dolgem času zopet zaželeni užitek. Prav gotovo se bo odslej poraba cigar znatno povečala. Kajenje cigar ne zahteva vdihavanja tobačnega dima v dihalne organe, kadilcu daje popoln užitek brez inhalacije ter

tako omogoča kajenje tudi ljudem, katerim vdihavanje tobačnega dima škoduje.

Izkušeni kolektiv Tobačne tovarne v Ljubljani se trudi in prizadeva, kako čim bolj prispevati svoj delež pri ustvarjanju boljših življenjskih pogojev vsemu delovnemu ljudstvu v naši socialistični skupnosti, zlasti pa kadilcem. Res je, da bo potreben še znaten napor, preden bo mogla tovarna navzlic svoji obilni tradiciji popolnoma ustrezati pogojem sodobne tobačne industrije. Še bo treba proizvodne oddelke opremiti z novimi sodobnimi stroji, vlažilnimi in klimatičnimi napravami ter izboljšati delovne pogoje, ki še vedno najboljše ne ustrezajo zdravju zaposlenega osebja zaradi ostrega tobačnega vonja in močnega tobačnega prahu. Vsekakor pa že lahko trdimo, da bo kolektivu, ki ima trdno voljo za dosego napredka, gotovo tudi to uspelo.

A. V.

Trgovsko podjetje na drobno in debelo

je bilo v tej obliki ustanovljeno z odločbo MLO Ljubljana v februarju 1953. Rojstvo podjetja pa sega pravzaprav v prvo dobo po osvoboditvi, ko je bil iz Centralne tehnike KPS 1946. leta ustanovljen Radio Center obenem s servisnimi delavnicami in oddelkom za ozvočenje. V tem času je bila trgovina z radijskimi aparati in radijskim materialom še v glavnem omejena na distribucijo. Podjetje je imelo svoje podružnice z isto dejavnostjo v Mariboru, Celju, Murski Soboti, Trbovljah, Jesenicah in Kranju. V taki obliki in dejavnosti pa je podjetje z vsemi njegovimi podružnicami prevzela radijska oddajna postaja »Radio Slovenija« kmalu po svoji ustanovitvi. V letu 1950 se je Radio Center sicer ponovno osamosvojil, toda brez podružnic v drugih mestih, ki so postale medtem samostojne. V letu 1953 se je od podjetja Radio-Center odcepila tudi servisna delavnica z oddelkom za ozvočenje in tako deluje sedaj podjetje Radio-Center v Ljubljani le kot specializirano trgovsko podjetje na drobno in debelo z lastno delavnico za garancijska popravila. Podjetje je največje svoje vrste v LRS in je kot tako za to področje najvažnejši odjemalec in dobavitelj izdelkov domačih in tujih tovarn za radijske aparate, magnetofone, ojačevalce, gramofone, gramofonske plošče kakor tudi za ves drugi drobn radiotehnični material.

Uprava podjetja smatra za svojo prvo dolžnost, nuditi potrošnikom čim kvalitetnejše izdelke in material po najugodnejših cenah. V ta namen vzdržuje z domačimi tovarnami radijskih aparatov itd. najtesnejše zveze in skrbi, da so le-te sproti obveščene o željah potrošnikov in njihovih opažanjih glede na obliko in kvaliteto izdelkov.

Sedež uprave podjetja je v središču Ljubljane na Cankarjevi ulici 3, prav tam pa je tudi njegova moderno urejena prodajalna na drobno s posebnim oddelkom za predvajanje in prodajanje gramofonskih plošč. Glavno skladišče za trgovino na debelo je v primerni bližini glavnega kolodvora Ljubljane, t. j. na Dalmatinovi ulici 13, kjer je tudi delavnica za garancijska popravila. Lokacija poslovnih prostorov je torej za poslovanje zelo ugodna. Glede na svoje večletne dobre zveze z odjemalci iz vse Slovenije, v veliki meri pa tudi iz vse države, prav tako pa tudi z dobavitelji iz države in izven njenih mej podjetje upravičeno z zaupanjem računa na svoj nadaljnji ugodni razvoj.

GRADBENO
PODJETJE

Vošnjakova 8a

Telefon: 30-281
30-282

*izvršuje in
projektira
vse vrste
inženirskih zgradb
kvalitetno in
solidno*

Zbornica
za kmetijstvo
in gozdarstvo
LRS

LJUBLJANA
Kidričeva ulica 1/IV

12

Pospeševanje proizvodnje, prometa
in potrošnje v kmetijstvu in gozdarstvu

MEDEX

import-eksport

LJUBLJANA, CIGALETOVA 3/I

TELEFON: 31-545, 30-509

Pri nakupu medu in čebelarских potrebščin se obračajte na trgovsko podjetje MEDEX import-eksport, Ljubljana, Cigaletova 3/I, telefon 31-545, 30-509.

Najkvalitetnejši sortirani med raznih vrst po ugodnih cenah.

Dobavimo odprti in embaliran med. Čebeljni med je visoko kalorična hrana in učinkovito zdravilo, ki pri sistematičnem uživanju pomaga pri mnogih boleznih.

Med je zdravilo pri nervozah, preutrujenosti, nespečnosti, prebavnih motnjah.

Med, krepilo rekonvalescentov.

Med vsebuje poleg lahko prebavljivih hranilnih snovi tudi fosforne, železne, mangrove in apnenčeve soli, eterična olja ter vitamine A, B in C.

Stalna zaloga čebelarских potrebščin: panji, zložljivi čebeljnaki, točila, čebelar-ske tehtnice, drugo orodje in pribor.

Lastna delavnica kvalitetnega umetnega satja.

Trgujemo s čebelami in maticami.

Ugodne cene in najboljša kvaliteta izdelkov.

Zahtevajte cenike.

Odkup sortiranega, čistega in kvalitetnega medu: hojev, smrekov, gozdni, akacijev in cvetlični med.

Odkup voska po najvišjih dnevnih cenah.

Tovarna kovinske galanterije

Ljubljana, Mariborska ulica 4

Obrat Tacen

Ni ga menda potrošnika v državi, ki ne bi uporabljal vsaj enega proizvoda znanega ljubljanskega podjetja Tovarne kovinske galanterije. Ta izdeluje namreč toliko raznovrstnih predmetov, ki samostojno oziroma z drugimi proizvodi vred pomenijo nepogrešljiv predmet slehernemu človeku. Naštejmo zato med obilnimi samo naslednje: razni obročki, zaponke, rinčice, zakovice za usnje, zadrge, ključavnice za aktovke in kovčke raznih oblik in raznih velikosti, okovje za ženske torbice, okraske za čevlje in obleko, okovje za dežnike, podkovice, ščitnike in žebličke za obutev, tapetniške žebličke in še razne druge proizvode za obutveno, usnjarsko, sedlarsko in jermenarsko industrijo ter obrt. Vseh predmetov, ki jih proizvaja to podjetje, je okrog 400. Toda število tega dejanskega v tisoče, ako upoštevamo, da izdeluje podjetje navedene proizvode v svetlih ponikljanih, lakiranih in raznih drugih izvedbah. Glede na nepogrešljivost tega podjetja menimo, da je prav, da v Kroniki, ki naj bi verno prikazala med drugim tudi stanje in razvoj našega gospodarstva, prikažemo v grobih obrisih zgodovino, razvoj, sedanje stanje in načrte za prihodnost Tovarne kovinske galanterije.

Podjetje sestoji iz dveh obratov, ki sta bila do leta 1948 samostojni podjetji: Tovarna kovinske galanterije v Ljubljani in Tovarna obutvenega okovja v Tacnu.

Obrat v Ljubljani je bil ustanovljen leta 1927 z imenom »EKA«, tvornica kovinskih izdelkov, ter je pričel s proizvodnjo v zasilnih prostorih v Trnovem. Sprva je podjetje izdelovalo predvsem okovje za konjsko opremo, a postopoma je prešlo tudi na proizvodnjo drugih kovinskih predmetov za obutveno, usnjarsko in jermenarsko industrijo in obrt. Ti izdelki se dotlej niso pri nas izdelovali v omembe vrednih količinah; zato je bilo povpraševanje po njih veliko. Razdobje od leta 1935 do leta 1941 je bilo za to podjetje doba razcveta in napredka. Preselilo se je iz Trnovega v sedanje prostore, ki so bili večinoma v tem razdobju tudi zgrajeni. Omisli si je nove moderne stroje, s katerimi je delalo z veliko proizvodnostjo. Bilo je zelo donosno.

Obrat v Tacnu je naslednik tovarne »SETA«, ki je bila ustanovljena leta 1920. Sprva je izdelovala samo lesene žebličke za čevlje. Podjetje je uspevalo, ker so se izdelki dobro prodajali. Cenena delovna sila je bila na razpolago, kvalificiranih in visoko kvalificiranih strokovnjakov pa za tedanje proizvodnje ni bilo mnogo treba.

Polagoma pa je začelo to podjetje proizvajati tudi ščitnike, podkvice in žebličke za čevlje ter nekaj let pred vojno okovje za smučarske čevlje, ročne tekse in vložke za čevlje.

Osvoboditev je zatekla obe podjetji v dokaj različnem stanju. Osnovna sredstva v podjetju »EKA« v Ljubljani so bila še dokaj dobro ohranjena, ker je bilo mnogo strojev in opreme nabavljenih tik pred vojno. Med njo pa se je obratovalo z zelo okrnjeno zmogljivostjo. Nemci so del strojev obrata iz Tacna odpeljali na Koroško, ostali pa so bili že precej obrabljeni.

Kakor je bilo že omenjeno, sta bila oba obrata do leta 1948 samostojni podjetji. Od osvoboditve pa do tedaj se je vsako zase trudilo, da bi izboljšalo svojo proizvodnjo.

Z združitvijo obeh podjetij v enoten obrat t. j. v Tovarno kovinske galanterije v Ljubljani pa se je pravzaprav začela doba razmaha podjetja.

V obratu Tacen se je opustila proizvodnja lesenih žebličkov, da bi se lahko razvil v proizvajalca okovja za usnjarsko in obutveno industrijo. Bile so izvršene razne adaptacije, nabavljeno je bilo več strojev in opreme. Začelo se je s proizvodnjo mnogih novih predmetov, predvsem raznih ključavnic za aktovke in kovčke, kar se je prej le uvažalo itd.

Tudi v Ljubljani se je uvedlo in se uvaja vsako leto več novih proizvodov, ki jih zahteva domače in tuje tržišče.

Med več leti sta oba obrata prilagodila delovni postopek tako, da se po svojih proizvodih izpopolnjujeta, oziroma dopolnjujeta ter si posel delita.

Izdelki Tovarne kovinske galanterije so priznani in cenjeni. Jamstvo dobre kakovosti sta dolgoletna tradicija in dobro izvežban strokovni kader, katerega podjetje precej potrebuje. Zato se je vzgoji kadra posvetila vsa pozornost. Med drugim so bili v podjetjih tudi tečaji, v katerih si delavci niso pridobili samo višjega znanja, marveč tudi večje znanje. Kvalificirani orodjarji, izučeni v tem podjetju, delajo po raznih podjetjih po vsej naši domovini.

Tovarna kovinske galanterije v Ljubljani je največje tovrstno podjetje v državi oziroma na Balkanu in eno največjih v Srednji Evropi. S svojimi proizvodi zalaga vsa večja mesta Jugoslavije, direktno pa oskrbuje vsa usnjarska in obutvena podjetja. Zaradi renomiranosti svojih izdelkov nima resnega tekmeca, kajti odlikuje se po kakovosti ter je razmeroma cenejša od drugih.

Zadnja leta je pričela izvažati in sicer predvsem v države bližnjega in daljnega Vzhoda.

Povpraševanje po izdelkih tega podjetja oziroma po tovrstnih izdelkih sploh je vedno večje. Zaradi tega tovarna stalno povečuje svojo izbiro, kar pa zahteva že tudi samo svojstvo oziroma uporaba teh izdelkov. Proizvedla bi še lahko mnogo več, povečala svoj izvoz in preprečila uvoz marsikaterega proizvoda, če bi ji to dopuščale možnosti. Strojni park je namreč večinoma do skrajnosti obrabljen, kar je razumljivo, če pomislimo, da od leta 1941 ni dobilo hobenega novega stroja, proizvodnja pa se je izza leta 1946 do zdaj povečala trikratno.

Stanje strojnega parka in potreba po zvečanju zmogljivosti nujno sili k obnovi že obstoječega oziroma — zaradi združitve obeh obratov, s čimer bi se proizvodnja znatno pocenila — h graditvi novega objekta.

15-tonski obnovljeni mlin z adaptiranim skladiščem in novim 600-tonskim silosom

P O D J E T J E

MLINSKA INDUSTRIJA LJUBLJANA

s sedežem

V LJUBLJANI, LIKOZARJEVA 8

je postalo samostojno podjetje leta 1950. Obrati Beričevo, Bistra, Gameljne, Fužine, Logatec, Vič in Vrhnika so s tem postali združeni delovni kolektiv. Izredna tehnična izraba teh mlinov je zahtevala izpopolnitev in rekonstrukcijo predvsem zaradi izboljšanja kvalitete ter deloma tudi dviga raznih mlinskih kapacitet, ki v LRS še danes zadovoljujejo le 60 % potreb v potrošnji mlevskih izdelkov.

V letih svojega obstoja je kolektiv dosegel velik napredek v svojem gospodarjenju. Obnovljeni so bili mlinski obrati Fužine, Vrhnika, Bistra, Gameljne, zgrajena sta žitna silosa na Vrhniki in Logatcu, skladišča za moko na Vrhniki, remontna delavnica na Fužinah, garaže v Bistri, Vrhniki, Fužinah in Gameljnah ter nabavljena so nova tovarna prometna sredstva.

Doslej se je zmogljiva kapaciteta 45 ton že dvignila na 82 ton dnevno, mnogo uspeha pa je doseženega z modernejšimi stroji v prid kvalitete. V bodočnosti so planirana in zagotovljena sredstva za nadaljnjo tehnično in investicijsko izpopolnitev podjetja po vseh obratih.

20-tonski obnovljeni mlin Fužine pri Ljubljani

»MIESNINE«

LJUBLJANA

ROSKA ULICA 7

Telefon 32 - 791

kupujejo živino vseh vrst
prodajajo surovo meso in
mesne izdelke vseh vrst
ter suho mesnato blago

*Svojim cenj. odjemalcem se za naročila
zahvaljujejo in še nadalje priporočajo*

**Zadružno izvozno - uvozno
trgovsko podjetje**

SLOVENIJA - SADJE

LJUBLJANA, ČOPOVA ULICA 50

Poštni predal 83 Telefon 25-303

Ekspozitura Maribor

Skladišči Volčja draga in Kanal

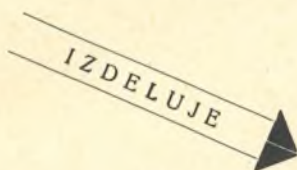
IZVOZ: sveže sadje in povrtnina
gozdni sadeži
suho sadje
sadni izdelki
krmila

UVOZ: agrumi in drugo južno sadje
kolonialno blago

SPLOŠNO MIZARSTVO

Zoran Dobravec
drž. obrtni mojster

LJUBLJANA
Ulica Vide Pregarčeve 5
Telefon 31 - 605

*raznovidno sobno in stavbno pohištvo,
opremo lokalov,
uradov,
laboratorijev itd.
po želji naročnikov kvalitetno
in po konkurenčnih cenah*

VELETRGOVINA Z USNjem, GUMO IN TEHNIČNIM TEKSTILOM LJUBLJANA, BEŽIGRAD 6

Centrala, računovodstvo
in sekretariat, Bežigrad 6

telefon 32-394

direktor telefon 30-015 — komercialni odddelek tele-
fon 32-470 — Skladišče: usnja, čevljarskih, sedlarskih,
tapetniških potrebščin, zaščitnih sredstev in tehničnega
tekstila Bežigrad 6, telefon 32-594

Skladišče gumijevih izdelkov in plastičnih mas Titova cesta 17, telefon 21-425 - Poslovalnica
za gumo in plastične mase Titova cesta 17, telefon 21-424 - Poslovalnica za tehnični tekstil
Kolodvorska ulica 26, telefon 31-758

»ASTRA«, specializirano trgovsko podjetje z usnjem, gumijevimi izdelki, s plastičnimi
masami, čevljarskimi, sedlarskimi, tapetniškimi potrebščinami in orodjem, tehničnim tek-
stilom in z zaščitnimi sredstvi. Vsakogar postreže iz svojih sortiranih zalog vedno po
najnižjih konkurenčnih cenah.

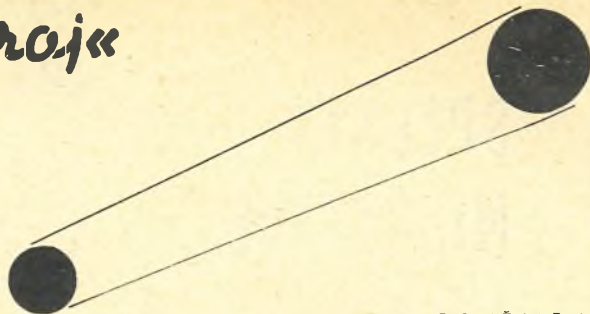
Rudniki, tovarne, obrtna podjetja, trgovska podjetja, transportna podjetja, mlinska podjetja,
gradbišča in ustanove, prepričajte se o solidni postrežbi in najnižjih cenah veletrgovine
»ASTRA«!

Vsa naročila: osebna, pismena in po naših poizkusih izvršujemo solidno in hitro. Pri
naročilih tehničnega materiala postrežemo tudi s strokovnimi nasveti.

»Mlinostroji«

TOVARNA
MLINSKIH
STROJEV

ŠTUDA - DOMŽALE

Telefon: DOMŽALE 64

Izdeluje vse vrste strojev in sicer: planska sejala, zdrobočistilne stroje, aspiraterje, luščilne stroje za žito, krtačne stroje, mešalne stroje za moko in otrobe, detašerje, merilne in mešalne aparate za žito, filtre za prah, elevatorje, transportne polže za mline, polže za razkladanje žitaric, transmisije itd. Umetne mlinske kamne za vse vrste meljave in velikosti, smirkove plašče za luščilne stroje, kamne za »MONARCH«-mline iz smirka.

Izvršuje popravila vseh strojev in strojnih delov za mlinsko industrijo.

Naše podjetje izdeluje tudi vse načrte za posamezne stroje, montažne načrte za avtomatske in kmečke mline kakor tudi diagrame za posamezne večje ali manjše mline ter opravlja kompletne montaže posameznih avtomatskih in kmečkih mlinov. Prav tako izdelujemo vse potrebne modele, razne sejalne naprave za pekarnе kakor tudi silose za pekarnе in vsa kovinska in mizarska dela strojne narave in sicer sušilne naprave za tovarne testenine, čistilce za oljarne in podobno.

TRGOVSKO PODJETJE

UPRAVA: LJUBLJANA
WOLFOVA 8/1, TEL. 23-492

LJUBLJANA

WOLFOVA ULICA 8

TELEFON: 23-492, TEKOCI RAČUN PRI NARODNI BANKI 606-T-65

Vse naše poslovalnice, označene z zgornjim naslovom, vas vljudno in solidno postrežejo z najboljšim in izbranim delikatesnim blagom

Ako želite biti postreženi na dom, kličite: 22-997, 22-390 ali 21-206

AVTO SERVIS

Ljubljana, Prešernova 25

Telefon: 32 - 780, 30 - 950, 30 - 705

izvršuje:

*generalna, srednja in servisna
popravila*

SERVIS - ZASTAVA (FIAT)

Oddelki:

*mehanični, kleparski, ličarski,
električni in hladilničarski*

Pranje in mazanje avtomobilov

Dežurna služba od 14. do 21. ure

**Vsa dela izvršimo hitro in za-
jamčeno kvalitetno**

Kmetijskim zadrugam, trgovskim
podjetjem in državnim posestvom
sporočamo, da je bilo ustanovljeno

ново podjetje

»K R M A«

**zadružno trgovsko podjetje
za promet s krmili in z žitaricami**

LJUBLJANA - MOSTE

KAVČIČEVA ULICA 51a

Telefon 50-056

Kupuje in prodaja:

**vse vrste žitaric, žitnih, mlevskih,
stročnih in oljnih odpadkov
kakor tudi vse druge
kmetijske pridelke**

GROSISTIČNO TRGOVSKO PODJETJE Z BARVAMI IN LAKI

»MAVRICA«

LJUBLJANA, RESLJEVA CESTA 1 — TELEFON: 21-256, 21-488

priporoča v nakup vse vrste premaznega materiala
kot laneni firnež, oljnate barve in lake, vse vrste
čopičev in ves v to stroko spadajoči material po naj-
nižjih grosističnih cenah v svojih skladiščih in sicer:

SKLADIŠČE EN GROS, LJUBLJANA, Titova 33
(Javna skladišča), telefon 32-561 in

SKLADIŠČE EN GROS, RIJEKA, Aldo Colonello 6,
telefon 33-07

TOVARNA TRAKOV, ELASTIKE

»TOTRA«

LJUBLJANA
GORNJA HRUŠICA 14

Telefon 31-635

izdelujemo:

- bombažaste vezalke v vseh dimenzijah, barvah in kvaliteta, okovane s pločevino in celuloidom, adjustirano navadno in angleško, vsak par posamezno, sto parov pa v kartonu
- vse vrste macco vezalk, t. j. finnejše izdelave s celuloidom okovane, navadno in angleško adjustirane
- vse vrste svilenih vezalk
- elastiko št. 6, 8 in 12 mm za perilo
- okroglo elastiko po želji
- zaščitne elastične mrežice za kolesa
- lacet trakove bombažaste in svilene od 3 do 20 mm širine
- rolo vrvic v vseh dimenzijah
- dekorativne vrvic v vseh kvalitetah in dimenzijah — tapetniška vrvica, stenj za vžigalnike
- vse vrste vrvarskih izdelkov

Prevezemamo tudi večja naročila za izdelavo po posebni specifikaciji koristnika, kolikor je to sorodno in možno izdelati na istih strojih kakor zgoraj navedene izdelke

Lesna industrija
Domžale

LID

Telefon 43

izdeluje
kubinjsko,
sobno
in pisarniško
pobištvo,
brastov in
bukov parket,
rezan les

DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE

vam nudi v svojih poslovalnicah:

NA MESTNEM TRGU 26,
TRGU REVOLUCIJE 19
IN V ČOPOVI ULICI 3

pisarniške in šolske
potrebščine
računske in pisalne stroje,
tiskovine,
učila,
šolske,
strokovne in znanstvene
knjige,
knjige jugoslovanskih
založb
ter inozemske knjige

PODJETJE ZA DOMAČE IN
MEDNARODNE TRANSPORTE

»GLOBUS-ŠPEDICIJA«

LJUBLJANA, TITOVA 33

POSTNI PREDAL ŠT. 228

s svojimi poslovalnicami:

BEOGRAD, Knez Mihajlova 52
telefon 27-253

CELJE, Mariborska ulica 12
telefon 26-28

HRPELJE-KOZINA
telefon 25

JESENICE, Prešernova ulica 16
telefon 254

MARIBOR, Mlinska ulica 1
telefon 30-32

NOVA GORICA
telefon 58

PREVALJE
telefon 25

REKA, Mednarodna ekspedicija - Luka
telefon 28-10, 32-60

SEŽANA
telefon 65

ZAGREB, Boškovićeve ulica 34
telefon 37-020

Opravlja vse špedicijske posle v domovini in inozemstvu. Prevaža vsakovrstno blago s kamioni in z vprežnimi vozili. Vskladiščuje in izskladiščuje blago, za kar ima na uporabo lastna, moderno urejena skladišča s kapaciteto okrog 1000 vagonov. Podjetje je v neposredni bližini železniške postaje, s katero je spojeno po lastnem industrijskem tiru, ki lahko prevzame do 25 vagonov naenkrat. Vršitve selitve pohištva s specialnimi pohištvenimi vozovi na vse strani države in izven nje

LJUBLJANSKA TOVARNA HRANIL LJUBLJANA,

ŠMARTINSKA CESTA 30
Telefon 31-072

KAVOVINE:

»Proja«, »Star«, »Brazil«

PRAŠKI ZA KUHINJO:

»Vanilin«, Pecilni prašek,
»Rumenin«, »Acitron«

ZAČIMBE:

»Poper«, »Cimet«, »Paprika«,
»Kumina«
Ovseni kosmiči
Soda bicarbona
Čaj

Ustanovljena 1909. V letu 1954 je tovarna praznovala svojo 45-letnico. Podjetje, ki je imelo prvotno naziv »Kolinska«, se je zelo razširilo in je začelo postopoma uvajati nove izdelke. Danes predstavlja v Sloveniji največjo tovarno preražnjevalnih izdelkov

Ladjedelnica Piran

Piran

INTERTRADE

podjetje za mednarodno trgovino

LJUBLJANA, CANKARJEVA 1/III

Telefoni: 21-151, 20-504, 21-757

brzljavi: INTERTRADE-TELEKS 03-181

poštni predal 279

GENERAL. ZASTOPSTVA ZA FLRJ
ORODNI STROJI
ORODJA
SPECIALNI ORODNI STROJI IN
OPTICNI APARATI

ÖRLIKON

Bührle & Co
Werkzeugmaschinenfabrik Zürich

GEBRÜDER HELLER

G. m. b. H., Nürtigen

REISHAUER - WERKZEUGE,

Aktiengesellschaft, Zürich

HENRI HAUSER

A. G. Spezialmaschinen und
optische Instrumente, Biel

FRITZ STUDER

A. G., Maschinenfabrik,
Glockethal/Thun

TORNOS WERKE,

Aktiengesellschaft, Moutier

„SAFAG“ A. G.,

Maschinenfabrik, Biel

Tekstilne barve, pomožna tekstilna sredstva in umetne tvarine:

CIBA,

Aktiengesellschaft, Basel

Vrtalne naprave in črpalke za nafto:

SCHÖLLER - BLECKMANN,

Stahlwerke, A. G., Tiefbohrtechnik, Wien

Kontinental export

LJUBLJANA, Tomšičeva 7

Telefon: 21-876, 20-278

Uvoz - izvoz:

industrijski stroji
rezervni deli
električni stroji
elektromaterial, orodje
industrijske utenzilije
merni in kontrolni
instrumenti

TRGOVSKO PODJETJE

»TRTA«

Naše kleti
in prodajalne,
naša skladišča:

DOMŽALE

VRHNIKA

KAMNIK

LITIJA

LOGATEC

PSATA

Velika izbira
rjznega
kvalitetnega vina
in različnih
alkoholnih in
brezalkoholnih
pijač

Prodaja vina
in drugih
pijač na
debelo

Ljubljana, Malenškova ulica 5, tel. 31-032

Celovška cesta 42

Gozdno gospodarstvo

LJUBLJANA, PARMOVA 4

Telefon 30-797 — Tek. račun: 60-KB-2-2-24

z gozdnimi upravami:

BISTRA, telefon Vrhnika 28

KAMNIK, telefon 328

LITIJA, telefon Smartno pri Litiji 2

TRBOVLJE, telefon 50

TURJAK, telefon Skofljica 5

VELIKE LAŠČE, telefon 1

Pogozdovanje

Gojitev gozdov

Varstvo gozdov

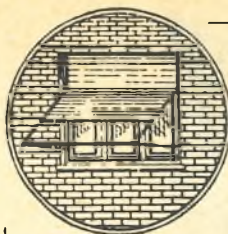
Urejevanje gozdov

Izkoriščanje gozdov s pravilom

Nakupovanje lesa

Prodajanje lesa

Graditev prometnih naprav

Poštni predal 302

Tekoči račun

60-KB-1-Ž-1392

Telefon:

30-335

30-481

21-792

STAVBENO MIZARSTVO

LJUBLJANA, SLOMŠKOVA 16

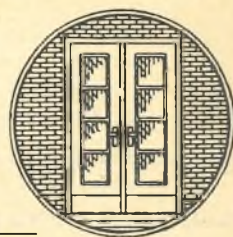
Po želji naročnikov
izvršujemo:

stavbna mizarska
dela

vrata in okna

z roletami

in drvonitkami

**KEMIČNA
TOVARNA
DOMŽALE**

JUGOSLAVIJA

**PROIZVAJA
IN NUDI**

krompirjev škrob — Superior
krompirjev dekstrin beli — Superior
krompirjev dekstrin blond 100 N Superior
krompirjev dekstrin, rumen 6 N Superior
krompirjev dekstrin, rumen 40 ND Superior
lepilo MEGO SPECIAL »A« (krompirjevo)
lepilo »MEDOKAN MON«, suho
britsko gumo tipov »T«, »S«, »T₁«, »T₂«
lepilo »GEKO« za livarne
svinčeni minij 32 % PbO₂
svinčeni minij 30 % PbO₂
svinčeno glajenko
litopon 28/30 % ZnS
kromov pigment — zlatorumen
kromov pigment — limonovo rumen
kromov pigment — oranžen
kromovo rumeno barvo za olje
kromovo zeleno barvo za olje
železooksido, rumene
železooksido, rdeče
svinčeno belilo
suhe zidne barve

» **U**snjeni izdelki«

obrtiška produktivna in predelovalna zadruga z o. j.

LJUBLJANA, Celovška cesta 14

uprava telefon 21-110

izdeluje kovčke iz usnja in lepenke,
aktovke, damske ročne torbice, listnice,
pasove, šotore, športne potrebščine,
razne pribore za lovce, gozdarje itd.

Poslovalnica LJUBLJANA, Čopova ulica 30

telefon 20-820

Poslovalnica DUBROVNIK, ugao Široka ul. 3

Miklošičeva cesta 6

Telefon 22-108

Poštni predal 242

Podjetje projektira,

organizira in proizvaja

namakalne in hladilne naprave

za kmetijstvo

ter naprave za kletarstvo

in druge stroje

**MESTNA
HRANILNICA
LJUBLJANSKA**

Brzjav:
HMEZAD ŽALEC

Telefon:
22 in 18

HMEZAD

Žalec

ZADRUŽNO TRGOVSKO PODJETJE ZA IZVOZ HMELJA

odkupi in izvaža
slovenski hmelj, oskrbuje
kmetijske zadruge z vsem potreb-
nim reprodukcijskim materialom,
odkupi hmeljevke v
vseh količinah

ŠPORT VIR+
VIR * ZDRAVJA * IN * LEPOTE
MOČI

SLOVENIJAŠPORT

VSEM PANOGAM ŠPORTA NUDIJO
RAZNE POTREBŠČINE V OBILNI
IZBIRI IN PRVOVRSTNI KAKOVOSTI

NAŠE POSLOVALNICE

V LJUBLJANI

MARIBORU * CELJU
SOLKANU * NOVEM
MESTU * SLOVENJEM
GRADCU * NA JESENICAH